tarih ve toplum

Osmanlı'da Suçlar ve Cezalar

Siyer-i Nebi (Peygamberin Hayatı)

Fotoğraflarla II. Meşrutiyet

1908 Kadınları

Hürriyet Kartpostalları

Ay Adları Tarihçesi

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
SAYI 7/TEMMUZ 1984/300 LİRA
İLETİŞİM YAYINLARI

tarih ve toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. adına
Sahibi Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen Murat BELGE
Yayın Yönetmeni Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme Ayla İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı Marianna YERASİMOS
Düzelti Nejat BAYRAMOĞLU
Pikaj Hamiyet DEMİR

●

İLAN KOŞULLARI: Renkli tam sayfa (iç kapak: 150.000 lira, orta sayfalar: 100.000 lira). Siyah-beyaz (iç kapak:100.000 lira, orta sayfalar: 50.000, yarım sayfa: 25.000 lira)

YILLIK ABONE (12 sayı) 3000 lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 3000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları / Perka A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53 - 520 14 54 - 520 14 55

●

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 370 Lira.

Yurtdışı Abone: Uçakla 30 Amerikan Doları.

●

İletişim Yayınları / Perka A.Ş. ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

●

Siyah Beyaz Filmler Mustafa ÖZSOY
Renk Ayrımı ÜÇEL Ofset
Baskı ALAŞ Matbaası
Genel Dağıtım GAMEDA

6 1908 Kadınları
Mehmet Şehmus Güzel

13 Fotoğraflarla II. Meşrutiyet
Serhan Ada

17 Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: Soğd ve Uygur Alfabesiyle Türkçe
Prof. Dr. Talât Tekin

23 Siyer-i Nebî Minyatürleri ve Osmanlı Resim Sanatındaki Yeri
Prof. Dr. Günsel Renda

26 Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Dr. Uygur Kocabaşoğlu

28 Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler- Bilgiler: Suç ve Ceza,

36 Hürriyet Kartpostalları,

40 Ay Adları Tarihçesi
Kudret Emiroğlu

48 İttihatçıların Yassıadalık Ettiklerinin Listesi

50 Son Sadrazam Tevfik Paşa ve Oğulları (3)
Arı İnan

55 Pişirmenin Evrimi (4) Eski Yunan'da Beslenme
Doç. Dr. Pars Esin

60 **Kitabiyat:**
Rum Gözüyle Hürriyetin İlânı
Aydın Uğur/60
Türk Devrimi
Can Hamamcı/61
II. Meşrutiyet ve 31 Mart Ayaklanması Hakkında İki Almanca Kaynak Kitap
Cemal Koçak/63
Toplum Bilim İncelemeleri Osmanlı Ulusu
Mete Tunçay/64

66 Enver Celâlettin Paşa'nın Etimolojileri
Prof. Dr. Talât Tekin

71 II. Abdülhamid'in Bir Tayin Beratı
Orhan Şaik Gökyay

72 Geçmiş Şölenler:
F. Muhtar Katırcıoğlu

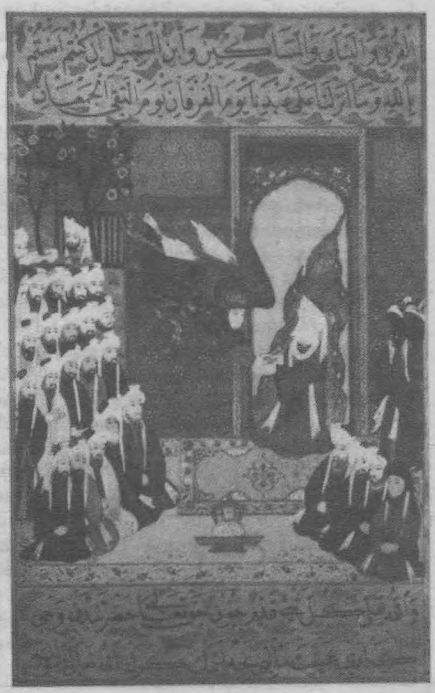

Siyer-i Nebî'den bir minyatür: Cebrail Hz. Muhammed'e Kur'an'dan bir sûre getiriyor.

Okuyucu Mektupları

Vedat Örs'ün ikinci sayımızda çıkan "Portakalın Serüveni" yazısı üzerine, bir diplomat dostumuz, geçen yüzyılda yazılmış ilginç bir sözlüğe dikkatimizi çekti. Aşağıda kapak sayfasının örneği görülen bu sözlüğün adı bile tuhaf: "Hobson-Jobson". Hint İngilizcesinde, Şiîlerin "Ya Hasan ya Huseyn" diye döğünmelerini anlatan bir terimmiş. Bu pek bilgince sözlükten okuyucularımıza, şimdilik *Orange* maddesinin çevirisini sunuyoruz.

BİR KERE DAHA PORTAKAL ÜZERİNE...

PORTAKAL- İngilizcede portakal anlamına gelen *orange*'ı Latince *aurantium* kökenli olduğu, akla yakın fakat tamamen yanlış etimolojinin iyi bir örneğidir. *Aurantium* sözcüğü, gerçekten, usta işi bir ortaçağ uydurmasıdır. Sözcük, kuşkusuz Arapça *naranj*'dan, o da Farsça *narang* veya *narangi*'den gelir; son sözcük halen Hindistan'da portakal için kullanılan ortak terimdir. Farsçası aslında Sanskritçe *nagaranga* veya *naranga*'ya kadar izlenebilir, ama bu sözcüklerle ilgili tatmin edici etimolojik açıklama verilememiştir ve belki de bir güney teriminden Sanskritçeleştirilmişlerdir. Sir. W. Jones, "Eskilerin Hintsümbülü" üstüne makalesinde Madraslı Dr. Anderson'dan alıntı yapar: "Tamul sözlüğünde *nar*'la başlayan birçok sözcüğün güzel koku ile bir ilgisi olduğu çok ilginç bir filolojik düşünce; *narukeradu* koku vermek, *nartum pillei* limon otu, *nartei* ağaçkavunu, *narta manum* (marum) yabanî portakal ağacı, *narum panei* Hind yasemini, *narum alleri* çok kokulu bir çiçek ve *nartu, nard* karşılığı olarak Kutsal *Kitabımızın Tamulcasında kullanılmıştır." (Bak. As. Res.* cilt ii, 414). Bu Tamil terimlerinden birçoğunun doğruluğunu kanıtlayamadık. Fakat şurası gerçek ki, Tamil ve Malayalam dillerinin ikisinde de *naru* kokulu rayihalı anlamınadır. Bu makalenin konusuyla ilgili olarak ayrıca, A. E. Pott, Lassen'in *Zeitchrift f. d. Kunde des Morgenlandes*, vii. 114 vd.na bakınız.

Portakalın anavatanı olarak Hindistan'ın kuzey sınırında bir yer kabul edilir. Tatlı ve acı, ekilen türlerin atası kabul edilen yabani portakal, Garhwal ve Sikkim'de görünür. Aynı şekilde, Kasia ülkesinde vadilerde halen bol miktarda şahane portakal üretilir. (Bak. *Watt. Econ, Dict.* ii. 336 vd.). Avrupa'da ilk bilinen portakalın acı veya Seville portakalı (turunç) olduğuna inanılır. [Bak. *Hanburg and Flückiger** 111-112].

Araplardan Bizans Grekçesi *nerantsion*'u aldı, İspanyollar *naranje*'yi, eski İtalyanlar *narancia*'yı Portekizliler *laranja*'yı ki sonucundan veya benzer bir biçiminden, (muhtemelen başka örneklerde olduğu gibi, harfi tarif olarak) L, kolaylıkla bağlantıyı gösterdiği gibi, İtalyanca'da *arancio*, L. Latince *aurantium*'dan, bu ikisinin *aurum* ve *or* ile biçimlenen değişimi ile, Fransızca *orange*'a vardık. Gerçekten Jacques de Vitry'den yapılan aşağıdaki alıntı, Suriye'de *al-aranji* benzeri bir biçimin kullanılmış bulunduğu olasılığını gösteriyor. Belki de, öte yandan, *ab indigenis nuncupantur* deyişi yalnızca, mevcut biçimiyle sözcüğümüzün doğum yerinin aralarında olabileceği, burada yerleşmiş Frank veya Frank benzerlerini gösteriyor. Bu bölüme atıfda, öncelikle, Avrupa'ya değişik turunçgil türlerinin girişinin en ilginç tarihini veren Hehn'den yararlandık. Fakat onun, tatlı portakalı *(citrus aurantium dulce)* Avrupa'ya ilk kez Portekizlilerin Çin'den getirmiş oldukları (1548) talıminin doğru olduğunu düşünemeyiz. Kuşkusuz bu zamanda bazı hoş türlerin yeniden girişi sözkonusu olmalıdır.[1] Fakat 14. yüzyılın başı gibi erken bir zamanda Abulfeda'yı *cintra* meyvasını överken buluyoruz. M. Reinaud' un ilettiği sözleri şöyle: "Au nombre des dependances de Lisbonne est la ville de Schintara; a Schintara on recueille des pommes admirables pour la grosseur et la gout" (244). [Lizbon'a bağlı yerlerden biri de Cintra'dır; Cintra'da büyüklüğü ve lezzeti bakımlarından pek beğenilen elmalar yetişir.][2] Bu *pomme*[elma]'ların ünlü *cintra* portakalı olduğundan kuşku duyulamaz. Çünkü Babür (*Autobiog.* 328) bir portakalı, gerçekten meyvenin bir türü için Farsça ve Hintçe tanınmış bir sözcük olan *sangtarah* adı ile anlatır. Ve tatlı portakalın Portekiz'de bu erken yayılışı, yalnız *cintra* adının geniş bir yayılışını değil, fakat sözkonusu meyveye Portekizlilerin adının da değişik biçim olarak verilişinin de üstünde durulması nedenini açıklar. Sicilya ve İtalya'da büyük tatlı portakalın bilinen adı başka bir şey değil *portogallo*'dur; Yunanistan'da *portogolea*, Arnavutca *protokale*, Kürtler arasında *portoghal*, hatta gündelik Arapçada *burtukan*'dır. Mesudî'nin portakalın Suriye'ye kendi zamanından önce (930 dolayları) girişine tanıklığı, Seville portakalı da olsa (ki öyle görünüyor), Lisbon'a daha iyi nitelikli olanların ulaşmış olabileceğini veya Müslümanlarca ele geçirildiğinde orada yetiştirilmiş olduğunu gösterir. Gerçekten Sir Henry M. Elliot'un bizim yanımızda önerdiği gibi, *sangtarah* sang-tar 'yeşil taşlar' olarak yorumlanabilir (veya gerçekte 'nemli çekirdekler'), fakat Abulfeda'yı dikkate almış olsaydı bunu yapabileceğini düşünemiyoruz. [Ekber'in *Ain*'inde: (Ayeen Akbery, Gladwin ed., 1800, ii, 20) "Sircar Silhet... *soontara* adlı lezzetli bir meyve yetiştirir. Renk olarak portakal gibi, fakat boyu eninden uzun." Jarrett'in çevirisinde (ii.124) bu bölüm şöyledir: *"Santarah Sangtarah*'ın *Cintra*'dan türetilmesine karşı çıkan Alb Jarratt, Hümayun'un meyveye *sanatra* dediğini ileri süren H. Beveridge'ce de izlenmiştir. Beveridge, *Santra*'nın meyvenin Hintçe yayla adı olduğunu düşünme eğilimindedir; ona göre *sangtarah* bozulmuş şeklidir ve *santra* Bhutan yaylarında portakal bahçeleri olan Santrabari köyünün adından gelir.]

930- "Aynı şey, Hindistan'dan 300 yılından (Hicrî) sonra getirilen ve ilk kez Umman'da görülen portakal ağacı *(şecr-ün-naranj)* ve turunç için de söylenebilir. Daha sonra, Basra, Irak ve Suriye'de ekilmişlerdir, fakat Hindistan'daki tat ve etkili kokularını ve güzelliklerini, bu ülkeye özgü iklim, toprak ve su özelliklerine artık sahip olamadıklarından yitirdiler." [Mesudi] *Maçovdi, Les Prairies d'Or* par Barbier de Meynard et Pavel de Courteille, 9 cilt (1861-77), cilt II, s. 438-9.

1200- "In parvis sutem arboribus quaedam crescunt alia poma citrina, minoris quantitatis frigida et acidi seu pontici (acı) saporis, quae poma oranges ab indigenis nuncupantur." [Küçük ağaçlarda ise, bir parça yavan ve ekşi ya da bir tür fındık tadında (acı) birtakım başka yemişler yetişir, bunlar yerlilerce "orenges" olarak adlandırılır.] Jacobus Vitriacus, *Bongars*'da. Bunlar açıkca bizim turunçlarımızdır.

1200- "I. Edward'ın 18'inde Portsmouth'a büyük bir İspanyol gemisi geldi, kar-

HOBSON-JOBSON

A GLOSSARY OF COLLOQUIAL ANGLO-INDIAN WORDS AND PHRASES, AND OF KINDRED TERMS, ETYMOLOGICAL, HISTORICAL, GEOGRAPHICAL AND DISCURSIVE

BY COL. HENRY YULE, R.E., C.B. AND A. C. BURNELL, PH.D., C.I.E.

NEW EDITION EDITED BY WILLIAM CROOKE, B.A.

gosunda kraliçenin satın aldığı bir küfe Seville inciri, bir küfe kuru üzüm veya üzüm, bir balya hurma, 230 nar, 15 ağaç kavunu ve 70 portakal *(poma de orange)* vardı. "- Manners and Household Expenses of England in the 13th and 15th Centuries, *Roxb. Club*, 1841, s.xiviii. Yayıncı yalnızca 'elyazması kulededir' demeyi lütfediyor. [Prof. Skeat (9 ser. *Notes and Queries* v. 321) "İngiliz yazınında 1400'den önce portakala bilinen ilk değinme (Household dökümanlarını saymıyorum) Dr. Morris'ce yayınlanmış, ii. 1044, *Alliterative Poems*'dedir; 1400'den sonraki ilk atıf, Lydgate'ın *Minor Poems*'indedir (yay. Halliwell, s. 15). 1440'da portakalı *Promptorium Parvulorum*'da ve 1470'de *Paston Letters*'da buluyoruz (yay. Gairdner, ii. 394)" diye yazar.]

1481- "Kadırga ahçısına yılan balıkları ve portakallar getirdi... iiijd. -*Household Book* of John D. of Norfolk, *Roxb. Club*, 1844, s. 38.

1526- "(Hindistan'da) bunların yanında *nâranj* [veya Seville portakalı] ve çeşitli portakal türlerinde meyveler vardır... *nâranj* sözcüğünün Arap aksanı ile söylenişi her zaman dikkatime çarpmıştır ve gerçekten öyle olduğunu buldum, Bajour ve Siwadlılar *nâranj, nârenk* (veya belki daha çok *nârang*) diyorlar. -Babür**, 328***. Bu bölümde Babür açıkca doğru adın *narang* olduğunu, bilinen Arap telâffuzunun etkisi ile *nâranj*'a değiştiğini söylemek istiyor.

1883- "Bazen (Shetland'da) yabancı ürünler böylece kapılarının önünde karaya vurur; bunlar adalılara yeni bir keşiftir. Bir kargo portakal Delting kıyısında bulununca, yerliler onları yeni bir patates türü gibi haşladılar." -*Saty. Review*, July 14, s. 57.

Çeviren: KUDRET EMİROĞLU

[1]Bu konuda büyük bir trafik salınımı olabileceği görülebiliyor. 1873'e doğru sonradan Palermo'ya yerleşmiş, yazarlardan biri, Lahor'dan bir istek uyarınca Sicilya'da yetişen değişik turunç türlerinden (40 kadar) bir koleksiyonu, Pencab'a gönderdi. Bu bilgi, Palermo Kraliyet Botanik Bahçesi sorumlusu Prof. Todaro'nun nazik yardımları ile mümkün oldu.

[2]*Relation des Voyages faites par les Arabes et les Persans...* trad. etc. par M. Reinaud, 2 cilt (Paris, 1845) Reiske'nin verdiği biçim 'poma stupendae molis et excellentissima'- *Büsching's Magazin*, iv. 230.

**Pharmacographia: A History of the Principal Drugs of Vegetable Origin* (1874).

****Memoirs of Zehir-ed din Muhammed Baber, Emperor of Hindustan* İngilizceye çevirenler: J. Leyden, W. Erskine (London-Edinburg., 1826)

***Babür'ün [Gazi Zahirüddin Muhammed Babur] *Vekayi* adını taşıyan Hatırat'ı Doğu Türkçesinden dilimize Reşit Rahmetî Arat tarafından çevrilmiştir, 2 cilt (T. Tarih Kurumu Yay., 1943-46). Bu çevirinin yalnız metin bölümü, 1970 yılında, MEB 1000 Temel Eser dizisinde üç cilt olarak yeniden basılmıştır: *Babürname*.

MERYEM ANA'NIN BEKÂRETİ

• Altıncı sayınızda bir okuyucu mektubunu cevaplandırırken, Hz. Meryem'in bâkireliğinin de, Musa'nın boynuzları gibi bir çeviri hatası olduğunu yazıyorsunuz. Merak ettim, bu işin aslı nedir?

Meltem Birol, İstanbul

Önce şurasını hatırlatalım ki, Meryem'in Hz. İsa'ya hâmile kalırken bâkire olduğu (yani *immaculate conception* ile, ilişkisiz aşılandığı) inancı, yalnız bir Hıristiyan dogması değil, Kur'an-ı Kerim'in de onaylandığı bir mucize sayılmaktadır. Ancak son zamanlarda, bazı dil ve din bilginleri, bunun dediğimiz gibi, Kitab-ı Mukaddes'le ilgili bir çeviri yanlışına dayandığını öne sürüyorlar.

Hz. İsa'nın yaşamı hakkında bütün bildiklerimiz, dört ayrı İncil'le Pavlos'un (St. Paul) aktardıklarından gelmektedir. (Bu arada belirtelim ki, Kitab-ı Mukaddes'in Yeni Ahit bölümüne İncil demek, Eski Ahid'e Tevrat demek gibi yanlıştır; İncil'ler Yeni Ahid'in 28 kitabının sadece ilk dördüdür.) Dört İncil'den ilk ve son yazılanlarında (65 yılında kaleme alınan Markos İncili'yle, muhtemelen 2'nci yüzyılda yazılan Yohanna [Ioannes] İncili'nde) olsun, Pavlos'un mektuplarında olsun, Hz. İsa'nın mucizeli bir biçimde doğduğundan hiç söz edilmez. "Bâkire İlkahı.. (döllenmesi) söylencesi, yalnız Matta ve Luka İncillerinde vardır. Dramatik betimlemelerle dolu olan Luka, bu konuda bazı süslemelerle Matta'yı izlemektedir. Matta ise, o zamanki okuyucularına, yani seslendiği Yahudi topluluğuna Hz. İsa'yı sevimli göstermek ve onun Musevilerce ötedenberi beklenen (ki İslam'daki Mehdi inancı gibi, hâlâ bekleniyor) "Mesih" olduğunu kabul ettirebilmek için, anlattığı öyküyü Yahudi gelenekleriyle eklemleştirmeye çalışmıştır. Bunu da çeşitli yollardan yapmış; bir kere Hz. İsa'nın (anası Meryem tarafından) Davud'un soyundan geldiğini ileri sürmüş; sonra doğumunda (tıpkı İshak ve Musa'nın doğumlarında olduğu gibi!) gökte yeni bir yıldız peyda olduğunu, doğudan bu yıldızı izleyen müneccimlerin gelip Hz. İsa'nın doğumunda hazır bulunduklarını ve bebeğe son derece sembolik armağanlar verdiklerini (krallığı simgeleyen altın, tanrısallığı simgeleyen günnük, acı çekme ve ölümü simgeleyen mür) [aslında bu ziyaretçiler, Romalı tarihçi Plinius'un yazdığı üzere, 54-68 yılları arasında imparator olan Nero'ya saygılarını sunmak için Roma'ya giderken Filistin'den geçen kişiler olmalı] ayrıca, o sırada Filistin kralı Herodes'in (Musa'nın doğumu sırasında Mısır'da Firavunun yaptığı gibi!) doğacak bütün Yahudi çocuklarının öldürülmelerini buyurduğunu, Hz. İsa'nın (yine Musa benzeri bir biçimde) bu âkibetten kurtulduğunu (bir melek Yusuf'a rüyasında haber verince, o da karısını ve oğlunu alıp, Herodes'in ölümüne kadar Mısır'a sığındığını) anlatmıştır. Matta bütün bunların üstüne, bir de Hz. İsa'nın doğumunun, sekiz yüzyıl önceki bir İbranî nebîinin kehanetini gerçekleştirdiğini bildirmiştir (I: 22-23):

> İmdi, peygamber vasıtasıyla (İşaya, 7: 14) Rab tarafından söylenen:
> İşte, kız gebe kalacak ve bir oğul doğuracak,
> Ve onun adını Immanuel koyacaklar
> -bu da, Allah bizimledir, diye tercüme olunur-
> sözü yerine gelsin diye, hep bunlar vâki oldu.

Ya Aramca yazılıp (aslı kaybolarak) Yunancaya çevrilen ya da doğrudan doğruya Yunanca yazılan bu İncil'in yazarı, öyle anlaşılıyor ki, eski Ahid'in de İbranice aslını değil, *Septuagint* denilen Yunanca çevirisini kullanmıştır. (Hz. İsa gibi, havarisi Matta da Aramîydi.) Yunanca metinde "kız" sözcüğünün karşılığı *parthenos*'tur ve gerçekten (Türkçede de olduğu üzere) bâkireliği çağrıştırmaktadır. Oysa, İşaya'nın İbranice özgün metninde geçen sözcük *alma*'dır ve bu, düpedüz genç bir dişi insan demektir, kız olup olmamayla ilgisi yoktur. İşaya, eğer bâkire demek isteseydi, İbranice *betula* sözcüğünü kullanırdı. Nitekim, ondan alınan bu sözlerin tarihsel bağlamında da, bekâretin herhangi bir anlamı bulunmamaktadır.

İşaya'nın metni, üç küçük krallık ve bunlardan Yahuda kralı Ahaz'la ilgilidir. İsrail kralı Pekalı ile Suriye kralı Retsin, onu Asurlulara karşı kendileriyle işbirliği etmeye zorlamaktadırlar. Oysa, Ahaz, böyle bir savunma işbirliğine (!) girerse, güçlü Asurluların kendilerini ezeceğinden korkmaktadır. Onun için Pekalı ve Retsin'e karşı Asurlulardan yardım istemiştir. Ama daha Asurlular gelmemiş, İsrailliler ve Suriyeliler ülkesini kuşatmıştır. Nebi İşaya onu avundurur. Matta tarafından alıntılanan sözleri söyler: genç bir kadın bir oğlan doğuracak, der. Ve sözüne devam eder: korkma, bu çocuk büyüyünceye kadar, düşmanın olan her iki krallık da yıkılacak. Ünlü alıntının, bunu anlatan geri kalanını Kitab-ı Mukaddes'ten birlikte okuyalım (İşaya, 7: 15-16)

> Kötüyü atıp iyiyi seçebildiği zaman tereyağı ve bal yiyecek
> Çünkü çocuk kötüyü atıp iyiyi seçebilmeden önce,
> kendilerinden ürktüğün iki kralın toprağı boşalacak.

Bu kehanetle Hz. İsa'nın anlatıldığı kolay kolay kabul edilemez. Çünkü, büyüyünce çarmıha gerilecek demiyor, yağ bal yiyecek diyor. İşte, ilk konsillerden beri Hıristiyan inancının onsuz olunmaz bir koşulu olan (ancak bazı Protestan kiliselerinin umursamadığı), İslamiyetçe de benimsenen bir dogma hakkında yeni filolojik bulgular böyle.

YAHYA KEMAL KÖTÜ ŞİİR YAZMAZ!

Cevdet Kudret hocamızın Tarih ve Toplum*'un ilk sayısında çıkan Ziya Osman Saba'yı anma yazısında değindiği, Yahya Kemal'in bir şiirindeki "yar" sözcüğüyle ilgili düşüncelerine, yalnız Prof. Dr. Hüseyin Hatemi dostumuzdan değil, başka okuyucularımızdan da itirazlar geldi. Cevdet Kudret Bey ise, Mayıs sayımızda Prof. Hatemi'ye cevap verirken bu karşı çıkışlara direndi, kendi görüşünü savundu. Şimdi de, üslûbunu onaylamamakla birlikte, Yahya Kemal hayranlarını temsil eden bir mektup yayımlıyoruz.*

Derginizin (Mayıs 1984) sayısında yayınlanmış olan Yahya Kemal Beyatlı'nın bir beyiti hakkındaki tartışmayı hayretle okudum.

Yahya Kemal'in Türk Şiirinde güneş gibi parlayan bir sanatçı olduğu tartışılamaz. Çünkü o, Vatan ve Kahramanlık konularında:

Süleymaniye'de Bayram Sabahı - Mohaç Türküsü - OK.

Mistik konularda:

Rindlerin ölümü - Sessiz Gemi - Deniz Türküsü

Sevgi ve Aşka dair:

Vuslat - Ses - Endülüs'te Raks vb. emsalsiz şiirleri yazan İstanbul'un her semtini tablolar halinde canlandıran her zaman zevkle okuduğumuz büyük şairimizdir.

Bay Cevdet Kudret, ilkel bir yaklaşımla, onun bir şiirinde kullandığı "Yarınızda" sözcüğünden yola çıkarak, Yar dik yamaç, uçurum anlamına gelir, orada Salıncak kurulamaz o halde Yahya Kemal anlamsız şeyler yazmıştır sonucuna varmaktadır.

Şiiri şiir yapan özelliklerden habersiz olduğunu şiirde cümle yapısından söz ederek açıkca ortaya koyan bu zat "o kadar kötü bir beyit" diyerek haksız bir saygısızlık örneğin vermekten de çekinmemiştir.

Aslında o şiirde kendi türünde güzeldir ve musiki ahengi taşır. Asıl kötü olan bu tip maksatlı eleştiri ve iddialardır. Bunlara sadece gülünüp geçilir o kadar.

Nasıl olur da diyorum Prof. Dr. Hatemi ona cevap vermek gereğini duyar ve cidden güzel ve değerli derginizde böyle mugalâtalara yer verilir.

Şimdi bir kişi çıksa da;

"Bindim Erik Dalına orda Yedim Üzümü"

"Rakı şişesinde Balık olsam"

"Göllerde bu dem bir kamış olsam"

mısralarını yazan üç Büyük Şairimizi ele alarak, Erik dalında Üzüm; Rakı şişesinde Balık ve İnsan kamış olmaz diye kötüleyen eleştiriler yaparsa yayınlamanızı hiç tavsiye etmem ama gülebilirsiniz. Zira böyle eleştiriler ve sahipleri kanımca, ancak mizah dergilerine konu olabilir.

Fethi Kömürcüoğlu-İSTANBUL

GAZZÂL DEĞİL, UZZÂL

Tarih ve Toplum'u ilk sayısından beri ilgi ve beğeniyle izliyorum. Gerçi ilk sayıdaki pek sudan (bilinenleri yineliyen) yazı dışında musiki tarihine henüz yer vermediniz, ama zamanla bu alanda da yazılar yayınlayacağınızı umuyorum. Hele sayın T. Tekin Türkçe'nin tarihine ilişkin yazılar da hazırlıyabilirse derginiz benim gibiler için daha da ilginç olacak.

Derginizin 6. sayısında Evliya Çelebi Seyahatname'sinin yeni yayınını o imrenilesi gözüpekliğiyle hırpalayan O. Ş. Gökyay, rahmetli Parmaksızoğlu'nun "azzâl" diye yayınladığı makam adının doğrusunun gazzâl olduğunu ve "gazelhan makamı" demeye geldiğini bildiriyor, tanık olarak da Steingass'ın Farsça-İngilizce sözlüğünü (s.887) veriyor. Denilen yeri açıp 2 sütundaki toplam 128 satırı kelime kelime incelediğimde ne böyle bir makam adına, ne de açıklamasına raslıyamayınca doğrusu bir yandan Gökyay'ın gözüpekliğine birkez daha şaşakalırken öte yandan zavallı uzzâl makamına yeniden acıdım: Kişilerin birer yazgısı olduğu gibi geleneksel sanat musikimizde bugün "makam" adı verilen (daha doğrusu 19. yüzyıldan beri verilegelen) ezgi kalıplarının da değişik yazgıları olmuş; sözgelimi rast makamı en az yedi yüzyıldır "makamların anası" olmak durumunu korurken, III. Selim gününde türetilen "hicazeyn"in ortaya çıkmasıyla unutulması arasında bir kuşak boyu süre bile geçmemiş. İşte 15. yüzyılda ya da ondan az önce kullanılmaya başlayan uzzâl, "makamı" (o zamanki deyimiyle "şube" si) de en az üçyüz yıl gözdeliğini koruduktan sonra 18. yüzyıl başlarında gözden düşerek 19. yüzyıl başında tümden unutulmuş, dolayısıyla bu makamdan yaşıyabilen parçalar yakın akrabası hicaz makamına verilmiş; başka bir söyleyişle 15.-16. yüzyıllarda hicaza göre çok daha gözde olan uzzâl artık hicazın içinde eriyip gitmiş. Bununla birlikte, sözgelimi Haşim Bey'in 1864'te taşbasması olarak yayınlanan ünlü Mecmua'sında kullanılmayan makamlar (makamât-ı gayr-ı mütedâvile) sayılmasından da anlaşılacağı gibi hiç olmazsa adı ve anısı yaşayagelmiş. Ama eksik donatımlı "bilgin"ler zavallı uzzâla bu kadarcığını da fazla görmüş olmalıdır ki önce Fransız Baron Rodolphe d'Erlanger ile onun kopyacısı Yılmaz Öztuna, şimdi de O. Ş. Gökyay uzzâl kelimesinin başındaki ayn harfinin üstüne bir nokta kondurup gazâl ya gazzâl okumaya ve pek sağlam tanıklarla (!) kanıtlamaya koyuldular. D'Erlanger'in gazâl (la Gazelle/ceylan) yorumunun gene bir okşayıcı yanı olabilir ama gazzâl makamının "gazelhan makamı" olduğunu ileri sürenin böylece gazelhanları tek bir makam bilmekle suçlaması hiç de hoş değil.

Prof. Dr. Gültekin Oransay- İzmir

ESKİ OSMANLI ADLARI

Onomastik (kişi ve adları bilgisi) araştırmaları bizim ülkemizde yaygın değildir. Çok kere yanlış değerlendirmeler nedeniyle yer adları değiştirilmekte (örneğin, Rumca sayılan bir yer adının çoğun öyle olmaması gibi) ve ne yazık ki hükûmetlerin hiç değişmeden süren sayılı işlemlerinden biri de bu olmaktadır.

Yer adları üzerindeki yanılgılar kişi adları için de sözkonusudur. Kişi adları ile tarihsel zamanlamalar yapmak, ırk ve kabile aidiyeti saptamak son derece güçtür. 16-17'nci yüzyıllara ait tahrir defterlerinde yapılan isim taramaları, böyle saptamaların imkânsızlığını göstermektedir. Örneğin, Arapça isimleri Hıristiyanlar aldığı gibi, aynı grubun öz Türkçe isimleri de kullandığı görülmektedir. Bu gibi öz Türkçe isimlerle birlikte, kilisenin verdiği vaftiz adlarını kullananlar, hatta İmam, Eminüddin gibi isimler alan Hıristiyanlar da vardır. Aşağıda bu gibi isimlerden örnekler seçilmiştir. Örneklerle ele almadığımız bir konu ise, adların zamandan zamana, bir toplumsal gruptan diğerine değişmesidir. 15-16'ncı yüzyıl devşirmeleri arasın-

OKUYUCULARA MEKTUP

Şeker Bayramınız kutlu olsun. Bu sayıdaki kapak resmi ve Prof. Dr. Günsel Renda'nın *Siyer-i Nebi* (Peygamberin Yaşamı) minyatürlerine dair yazısı, geride bıraktığımız kutsal ayla bugünlerde idrak ettiğimiz Iyd-i Ramazan'ın onurlandırılmasına dergimizin katılışını simgeliyor.

İkinci cildimize, derginin yapısında bazı değişikliklerle başlıyoruz. Şimdiye kadar orta sayfalarımızda yer alan eski haritaların, röprodüksiyon güçlüklerinin üstesinden gelemediğimiz için, kaldırılmasına karar verdik. Mayıs sayımızdaki harita özellikle silik çıkmıştı. Haziranda aynı haritayı doğru dürüst basarak fazladan ve yeniden okuyucularımıza sunmak istedik. Eskisinden daha başarılı olmadı. Özür dileriz.

Bu sayımıza değin, arka kapakta verdiğimiz fermanları da oradan kaldıracağız. Bu işe girişirken, önce padişah tuğrası taşıyan belgelerin çeşitli örneklerini gösterip, sonunda bilimsel bir sınıflamaya ulaşmak düşüncesindeydik. Hatta, Nâme'den Tayin'e, Tevcih'ten Berat'a türlü iç ve dış konulardaki Osmanlı yazışma biçimlerinin (hepsi de aynı Roma İmparatorluğu geleneğinden kaynaklandığı için) kendi çağdaşı olan Batı devletlerinin yazı kalıplarıyla karşılaştırılıp yapıca benzerliklerinin ortaya konulabileceği umudundaydık. Şimdilik bu zorlu işin altından kalkabilecek bir uzman bulamadık. Yine de, bu sayıda yaptığımız gibi, zaman zaman ferman örnekleri ve estetik görünüşlü tuğralar sunacağız.

Birkaç aydır yer veremediğimiz "Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler Bilgiler" bölümünün yeni konusu, *Suçlar ve Cezalar*. Bu konuda yaptığımız hazırlık, tek sayıya sığmayacağı için birkaç sayı devam edecek.

Bu ay, Hürriyetin İlânı'nın (10 Temmuz 1324/ 23 Temmuz 1908 İnkılâbı), yetmiş altıncı yıldönümü dolayısıyla, tarihimizdeki İkinci Meşrutiyet döneminin başlangıcı hakkında üç yazı ("1908 Kadınları," "Devr-i Hamidiyye Enkazı," "Resimlerle İkinci Meşrutiyet") ve ayrıca bir kartpostal albümü koyduğumuz gibi, Kitabiyat sayfalarımızı da tamamen bu konuya ayırdık.

Çeşitli Alfabelerle Türkçe, Yüz Yıl Önce Bu Ayın Osmanlı Basını ve Pişirmenin Evrimi dizilerimiz, yeni yazılarla sürmekte. İlgiyle izlenen Son Sadrazam Tevfik Paşa ve Oğulları yazı dizisiyse, bu sayıda sona eriyor.

İlk altı sayımızda yer alan Enver Celalettin Paşanın *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası* yazıları geçen ay tamamlanmıştı. (Aslında, son tefrika "ma'badi var" diye bitiyor; ama derginin daha sonraki sayılarında bu yazılar bir daha çıkmamış.) Birçok okuyucumuz sözkonusu dizinin fazla uzadığından yakındılar. Bizse biraz da akademik bir kaygıyla, "mademki basıyoruz, bari eksiksiz aktaralım" diye tümünü vermeyi yeğledik. Enver Paşanın fikirleri, bir birikimin, Tanzimat ve Meşrutiyetler dönemlerinde serpilen Türkçülük görüşünün anlatımı olduğu gibi, Cumhuriyet yıllarında da meyvelerini vermiş, "İttihat ve Terakki'nin geçmişe yönelik sözde–fetihlerde bulunan kültürel Turancılığı"nı sürdürerek resmi tarih ve dil tezlerine yol açmıştır. Elinizdeki sayıda, bütün bu gelişmelerin temelinde yer alan Enver Paşanın etimolojileri hakkında, Prof. Dr. Talât Tekin'in kaleminden bir değerlendirme sunuyoruz. Son olarak, bu sayıda ilk yazısını okuyacağınız genç araştırmacı arkadaşımız Kudret Emiroğlu da, karşılaştırmalı Ay Adları tarihçesi üstünde duruyor.

Yaz ayları için -yapabilecek olanlara- iyi tatiller dileğimi tekrarlarken; iyi bir tatilin hiçbir şey okumadan değil, *Tarih ve Toplum* gibi hem eğlendirici hem de öğretici şeyler okuyarak gerçekleştirilebileceğini belirtmek isterim.

Mete Tunçay

---

da, Zağanos, Doğan, Şahin gibi yabankuşu isimlerine çokça rastlanır. İlk dönemin Osmanlı isimlerinin de zamanla daha koyu bir Arapça-Farsçaya dönüştüğü görülüyor. Türkiye tarihçileri, Avrupalı meslekdaşları gibi vaftiz defteri ve benzeri nüfus kayıtlarına sahip olmadıklarından ve Arap harfleri isimlerin doğru okunuşunu son derece güçleştirdiğinden, bazı sorunlar vardır. Tahrir defterlerinde sadece erkek nüfus kaydedilir, yani erkek isimleri bulunur. Kadın isimlerinin de bulunabileceği kaynak ise şer'i mahkeme sicilleridir. Fakat beriki kadar zengin ve rahat bilgi edinilebilen bir kaynak değildir. Bir başlangıç olarak bu kaynaklarda rastladığımız bazı örnekleri veriyoruz.

Erkek isimleri: Doğma, Dolat, Koç, Kuş (Birecik yöresi), Aydoğmuş, Gündoğmuş, Devletyar, Canibek, Dergâhkulu, Eynebeyi, Söğüd, Budak, Pusad, Göçeri, Ziyaret, Misafir, Delici, Şahverdi, Şahkulu, Şehkulu, Cihanşah, Şahhüseyin, Şahveli, Korkmaz, Yağmur, Timur, Timurcan, Güvendik, Sevindik, Beğendik, Yahşi, Bahşı, Yavaş, Polad, İnal, İmamkulu, Hamzakulu, Hızır Bali, İhtiyar Erişti, Allahverdi, Sübhanverdi, Çalabverdi, Tanrıverdi, Hudaverdi, Hudadad, Mehmedcan, Alican, Ağacan, Ağahan, Mirze, Seferşah, Pirce, Pirî, Allahkulu, Çelebi, Divane, Mecnun, Halikverdi, Sevdik, Arabşah, Mütemekkin, Yolkulu, Burak, Bünyad, Fakih, Yava, Bercek, Kurum, Ağca, Vahşi, Kızıl, Kuzu, Nevruz, Doğmuş, İlbasar, Uğurlu, Emirze, Alagöz, Karagöz, Mirze Bala, Garibcan, Garibşah, Cihanşah, Mircan, Kara, Güvercin, Kalender, Yar Ahmed, Kılıç, Beşaret, Süvar, Kulucan, Kul Hüseyin, Kul Ali, Yarluk, Cesur, Hayran, Sadaka, Marifet, Serhoş, Ulaş, Berk, Mirek, Emircihan, Ahican, Kulcihan; Çoban, Şahbaz, Burcu, Derman, Kuvat, Malkoç, Beşe (yeniçeri), Turhasam, Yetilmiş, Elvan, Gökçe, Sarı, Üveys, Menteşe, Pirkulu, Şahbende, Dede, Günder, Bayıldık, Tuman, Yolkulu, Yaramış, Türemiş, Erkulu, Yaylâ, Bayındır, Gözüm, Geldi, Demgeldi, Şengeldi, İlaldın, İlbeyi, Yenibey, Kotan, Doydum, Doymuş, Bilmiş.

Türkçe isim alan Hıristiyanlar: Kara, Doğanbahşi, Şahin, Polat, Durmuş, Gürcü, Emirze, Eminüddin, İmam, Hoca, Ayvad, Aykob (Agob değil), Arslan, Yağmur, Timur, Timurşah, Döğenci, Hayat, Aycu, Mirbali, Asılhan, Kubad, Kuvademir, Eminek, Nurşen, Ferman, Yarican, Sadaka, Günal, Günay, Türkan, Muradşah, Melikşah Bedran, Yaşam, Yolageldi, Evren, Güvenç, Fırat, Halife, Yanık, Övek, Zeyrek, Ağababa, Zadebey, Bircan, Kesük Emiraziz, Hoşgör bin Ayvadşeh, Tanil, Uluğbey, Ayradşeh Canik bin Taygu, Yoldaş.

Vaftiz ismiyle birlikte Türkçe isim kullanan Hıristiyanlar: Şah Marun, Tomacan, Pervane Mikail, Devletyar Bedros, Karaca Manuk, Ohan Kubad, Bahadır Boğos, Mikail Melik Temir, Mihail Gürbüz, Safer Hrebid, Hızır Hrebid, Derman Mehitar, Serkis bin Kubad, Aydın (keşiş) Canibek Bülbün, Pirboğa, Emelhan, Gökçe, Kutluşah veled-i Avedik, Asator şeref, Mirador Devletşah, Şeyhican Tomacan, Hunik Halil, İvanes Karagöz, Nikoben Arabşah, Muradşeh Ivanis, Ivanes Tatar, Berhurdar Asador, serkis Murad, Ağacan Vartik, Haçik Ayvadşeh, Emiraziz Viraho, Garadin Selviyar veled-i Mardiros Sadaka, Hanis Hocabey, Mekir, Garib, Yanasir Garib.

Bu gibi isimlerin bazıları baba ve oğula aittir. (Arada *veled-i* yahut *bin* olması gerekir) Gayrımüslimler Ortadoğu ülkelerinde her yerde olduğu gibi Arapça isimleri (birkaç İslâmiyet'le yakından ilgilisi dışında) kullanıyorlardı, ancak Türkçe isimlerin Hıristiyanlar tarafından kullanılışı görüldüğü gibi oldukça ilginç türetmelere de neden olmuştur.

Kadın isimleri Bağdad, Bacı, Duran, Durdu, Gülzar, Güzel, Gülten, Hundi, Humar, İnan-İnanşe, İvati, Kayabaşa, Mahî, Ünzile, Usul, Selçuk, Gencicihan, Ziyade, Katunbula, Hatunbula (bula, abla demektir) Sultan.

Hıristiyan kadınların aldıkları Türkçe isimler: Duran bint-i Asvador, Gülec bint-i Serkis, İvatı bint-i Agob, Aymelek bint-i Asvador, Melek bint-i Haçadur.

Arapça ve Farsça isimleri gayrimüslimler de Müslümanlar gibi kullanmaktaydılar.

İlber Ortaylı- Ankara

1908 Kadınları

MEHMET ŞEHMUS GÜZEL

Türkiye'de kadın sorununun yeniden tartışıldığı bugünlerde konuya tarihî açıdan yaklaşmakta yarar var. Osmanlı toplum yaşayışında kadının yerinin saptanmasına çalışmak, kadının tarihteki konumunu ilgili dönemin ya da dönemlerin kendine özgü siyasî, iktisadî ve toplumsal koşullarını gözönünde tutarak araştırmak gerekiyor. Böylece giderek, bu konuda Osmanlı tarihinde ve günümüzde toplumumuzun nev-i şahsına münhasır özelliklerini saptamak olanağını da elde edebileceğimizi sanıyorum.

1908 yılı Osmanlı İmparatorluğu tarihinde II. Meşrutiyet'in ilânı ile bir dönüm noktasının başlangıcıdır. Fransız Devrimi'nden geniş ölçüde etkilenen Genç Türklerin, "adalet, meşveret [danışma ➡ kurul ➡ meclis] müsavat, hürriyet ve uhuvvet [kardeşlik]" sloganlarıyla kadın sorununa ne getirdiklerini araştırmak anlamlı olacaktır. Öte yandan II. Meşrutiyet öncesi, sırası ve sonrasında ne tür kadın manzaraları ile karşılaşıldığını da kısaca belirtmekte yarar vardır.

I *Toplumsal Yaşamda "Şehir Kadını"*

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın deyince Avrupalı sıradan bir kişinin kafasında iki tip kadın canlanıyor. Birincisi ince peçeli, hafif oryantal ve darbuka sesini duyar duymaz göbek dansı yapmaya âmâde bir "hatun"; ikincisi kapkara bir çarşaf içinde gözleri bile görülemeyen bir "yaratık". Bu "harem kadını" ve "sokaktaki kadın" görüntüleri günümüzde bile Batı'da aynen geçerli. Bu durumun 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında da böyle olduğu ve o sıralarda Avrupa'da bulunan Genç Türkleri alabildiğine rahatsız ettiği muhakkak. Avrupalarda "tahsil yapan", ya da gezi, görev ve staj gibi nedenlerle Paris, Sofya, Roma, Londra, Cenevre, Berlin vb. kentleri ziyaret etmiş, oralarda "Avrupaî kadın"ı görmüş olan asker ve sivil seçkinlerin "kendi kadınları"na "Avrupaî bir veçhe" vermek için yanıp tutuştuğunu biliyoruz. 24 Temmuz 1908'de "Hürriyet" ilân edilince, birçok konuda olduğu gibi kadın konusunda da Genç Türkler bazı atılımlarda bulunmuşlardır. Din ile devlet işlerinin belli bir ölçüde ayrılmak istenmesi, Masonluğun da etkisiyle lâikleşme eğilimleri, kadın konusunda "liberalleşme" rüzgârlarını daha hızlı estirmiştir. Prof. Tunaya'nın deyişiyle: "Kadın meselesi millî bir iktisat ve kültür meselesi olarak ele alınmıştır. Kadın cemiyetleri kurulmuştur."[1] "Darülfünun Edebiyat Fakültesindeki umumî derslere kız talebelerin erkeklerle birlikte devamı" İttihat ve Terakki Cemiyeti'(İTC)nin "sosyal ve kültürel alandaki" "icraatı"ndan bir başkasıdır. İTC daha sonraları Türk Ocakları'nda düzenlenen konferanslar aracılığıyla kadınları yetiştirmek, onlara bir yandan kendi resmî ideolojilerini öğretmek, öte yandan toplumsal hayata daha geniş ölçüde katılmalarını sağlamak istemiştir.

"Batılılaşmak" yanlısı yöneticilerin bu yaklaşımı ve politikası, Abdülaziz'in 1863'teki Kız Öğretmen Okulu [Darülmuallimat], Amerikalıların 1875'te kurdukları Amerikan Kız Koleji mezunu ve "Avrupa görmüş şehir kadınları"nın özlemleriyle birleşince, "Hürriyet" 24 Temmuz 1908 ertesine, "ince peçeyle" hatta "peçesiz dolaşmak" biçiminde yansımıştır. Tutucu din adamı ile hocaları ve "sokaktaki adamı" "küplere bindiren" olaylar bu kadarla da kalmamış; kadınlar "faytonlarda çıplak kollarını ve bacaklarını teşhir ederek" dolaşmaya ve her Müslümanı çileden çıkarabilecek bir olaya yani "sokakta erkeğe hitap etmeye" başlamışlardır. İstanbul, İzmir, Selânik ve Beyrut gibi "Avrupaî" kentlerde "din elden gitmek" üzeredir. Hocalar peçesiz kadınların yüzüne tükürmeyi, yalnız yakaladıklarında hırpalamayı, faytonlarını taşlamayı bir "din borcu" gibi görmektedir. Bu konuda birkaç örnek vermek ilginç olacaktır:

1908 Eylülü başında İTC'nin emri ile *Vatan Yahut Silistre*'nin üç gün süreyle İzmirli kadınlara oynatılması kararlaştırılır ve bu konuda gerekli hazırlıklar yapılırken, "silâhlı Müslümanlar müftüye başvurarak gece camiye bile gitmeleri yasak olan kadınların sokağa çıkmaya cesaret ederlerse öldürüleceklerini" söylerler. Temsil gecesi "Müslüman Türkler" sokaklara ve tiyatro binası çevresine "silâhlı nöbetçiler" dikerler. Tehditler ve gelişmeler üzerine, "hiçbir kadın evinden çıkmadı ve İTC bu Müslüman hareket önünde temsili iptal etmek zorunda kaldı."[2] Fransa'nın İzmir Konsolosu raporunu şöyle noktalıyor: "Bu küçük ilginç olay, anayasaya rağmen İzmir gibi büyük ve Avrupa'ya çok yakın bir kentte bile Müslüman halkın Türk kadını için en küçük bir hakkı dahi çok gördüğünü ispatlamaktadır. Dinî bağnazlığın bu tür gösterilerinin arkası kesilmeyeceğe benzemektedir." Müslüman Türkler kadın-erkek eşitliğini hazmetmeye hazır değillerdir, henüz.

Bir süre sonra kadınlara karşı saldırı ve hakaret olaylarının artması üzerine İzmir vilayetinin ikinci önemli kenti Aydın'da yetkililer bir karar alırlar; bu karara göre: "Bir kadınla konuşurken suçüstü yakalanan kişiye 100 kuruş para cezası verilecek, kadın ise falakaya yatırılacaktır."[3] "Hürriyet" ile birtakım haklar elde

1

EKİN YAZIM MERKEZİ

2

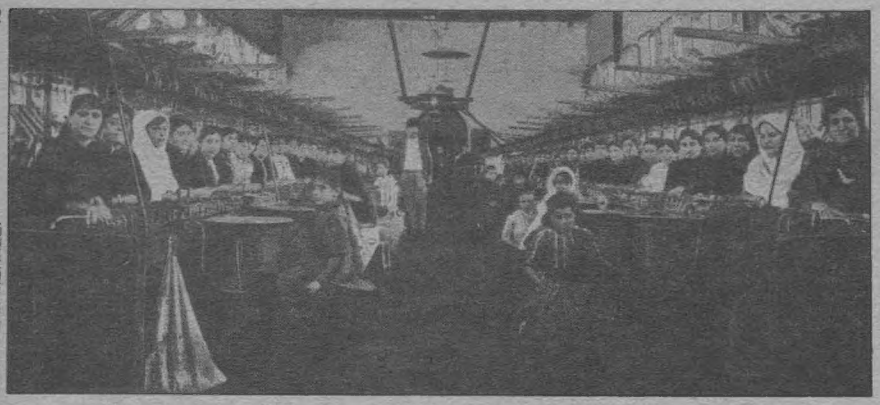

EKİN YAZIM MERKEZİ

3

EKİN YAZIM MERKEZİ

1. İzmir'de incir işleyen kadınlar.

2. Bursa'da bir ipek atölyesinde çalışan kadın işçiler

3. II. Meşrutiyet yıllarında bir Türk burjuva kadını.

ettiğini sanan "kurtuluşa doğru" bir iki adım gitmek isteyen kadına Aydın yetkililerinin cevabı "sopa" olmuştur.

Kadınların saldırıya uğraması, tâciz edilmesi olaylarına İstanbul'da bile gittikçe sık rastlanması bazı gazetelerin bu konuda önlem alınması için yöneticileri uyarmasına yolaçmıştır. Bir örnek olarak, 17 Ekim 1908 Cumartesi tarihli *Le Bosphore*'u (sayı 3) alalım. Yazıda Zabıta ve Harbiye Nezaretleri tarafından yürürlüğe konulan Polis Nizamnamesinden söz edilirken yeni nizamnamenin güvenlik güçlerinin hangi durumlarda silâh kullanabileceklerinin belirtilmesi amacıyla çıkarıldığı yazılıyor ve şeriat kurallarına uyulmuyor bahanesiyle güpegündüz İstanbul'da ve hatta Pera'da (Beyoğlu'nda) Türk bayanlara saldıran "gericiliğin kötülük ortaklarının" eylemlerine son verecek ve onları yola getirecek önlem ve kuralların yakın gelecekte alınması umudu belirtiliyor.

Bu örnekler İmparatorluğun en büyük kentlerinde bile görece "Batılılaşma"nın İslâmcı kesimlerce ne denli sert bir biçimde karşılandığını göstermektedir. Yöneticiler Aydın örneğinde olduğu gibi ya şeriattan yana tavır alıyorlar, ya da İstanbul'da olduğu gibi olayları görmezlikten geliyorlar. İTC'ye gelince, iktidarı daha tam anlamıyla eline geçiremediği Eylül 1908'te İslâmcı kesimden gelen bir tepkiyle tiyatro gösterisini iptal edebiliyor. Yöneticilerin açık ya da kapalı işbirliği ile İTC'nin kararsızlık valsi 31 Mart 1325 olaylarının doğmasında belirli bir rol oynamıştır. "31 Mart"ın yürütücüleri birçok neden yanında "din elden gidiyor" diye de başkaldırmışlardır. Genç Türkler ile İslâmcı/tutucu kesim arasında ilk hesaplaşma 1909 yılı Nisan ayında yapılmıştır.

İstanbul, İzmir ve Aydın'da "şehir kadını"nın yazgısı bu minval üzere gelişirken, " çalışan kadın"ın durumunun ne olduğuna kısaca bir göz atalım.

II *Çalışan Kadın:*

1- Çalıştıkları işkolları, işler, kentler:

1908'de çalışan kadın sayısına ilişkin rakamlardan yoksunuz. Osmanlı İmparatorluğu'nda askere alma ve vergilendirme konularında yararlanmak amacıyla yapılan sayımlarda kadınlar zaten dikkate alınmadığından, onların genel nüfus ve çalışan nüfus içindeki paylarını belirten resmî rakamlar yoktur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadının dokuma işkolunda, tütünde ve sigara üretim işinde yoğun bir biçimde çalıştığı bilinmektedir. Burada onların çalışma koşullarına, yaptıkları işlere kısaca değinip 1908'de ve öncesiyle yakın sonrasındaki üretici kadının durumuna açıklık getirmeye çalışacağım.

Önce, İstanbul Fransız Ticaret Odası'nın 31 Ağustos 1900 tarihli aylık Bülteni'nden bir alıntı yapalım:

"*Sivas*'ta ve yöresindeki kazalarda yaklaşık 10.000 dokuma tezgâhı var. Kadın işçilere günde 20 para ile 1 kuruş arasında ücret ödeniyor (0,10 Frank ile 0,20 F). Ve bir günde 4.500

42

Vice-Consulat de France
à Sivas

Direction des Affaires
Politiques et Commerciales

Sous Direction du Levant

n° 1.

Sivas, le 25 Juin 1908

Le Vice Consul de France à Sivas, à
Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères
à Paris.

Emeute à Sivas.

J'ai l'honneur de faire savoir à Votre Excellence qu'une emeute a éclaté à Sivas le 23 de ce mois; elle a duré de onze heures et demie à quatre heures et demie de l'après midi.

Vers les onze heures du matin 50 femmes turques, environ s'etaient reunies devant la maison particulière du Gérant du Vilayet pour protester contre la cherté, la

Le 23 Juin nous aurions eté à deux doigts d'un pillage général et peut-être d'un massacre.

La population désirerait le retour du Vali à Sivas.

Je ne manquerai pas de tenir Votre Excellence exactement informée de tous les évènements qui viendraient à se produire ici. Copie de la présente dépêche est envoyée à l'Ambassade de France à Constantinople./.

H. Boulard

Sivas Fransız Konsolos Yardımcısının, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 25.6.1908 tarihli kadınların başlattığı Sivas'taki ayaklanma ile ilgili raporun ilk ve son sayfası. Konsolos "23 Haziran günü genel bir yağma ve belki de bir kıyımdan kıl payı kurtulduklarını" yazmaktadır.

ile 5.000 arasında düğüm atıyorlar." (s.205 ve 207).

Sivas yöresindeki dokuma tezgâhlarının çoğu Aliotti ve Andrea şirketlerine aittir. Bu iki şirket arasındaki rekabetten yararlanıp ücretlerini belli bir düzeyde tutan işçiler, iki şirketin bir süre sonra birleşip bir anonim şirket kurması üzerine bu şanslarını yitirmişler ve anonim şirket tekel olanağını ücretleri düşürmekte kullanmıştır.[4] İstanbul Fransız Ticaret Odası Bülteni'nden bir alıntı daha yapalım:

"*Uşak*'taki 1200 dokuma tezgâhında 6000 kadın işçi çalışıyor ve günde her biri 2 ile 6 kuruş arasında ücret elde ediyor." (s.212)

Bülten'de dokuma ile ilgili şu saptamalara yer verilmiş: "Dokuma işinde genellikle kadın işçiler çalışmaktadır, erkek bu işi onuruna yakıştırmamaktadır." (s.182) Erkek "kadın işi" olarak gördüğü dokumaya 1900'de elini sürmemektedir. Bu ve diğer nedenlerle dokuma, kadın ve çocuğun ucuz emeğinin yoğun bir biçimde kullanıldığı bir işkolu olmakta ve bu "Şark Halısı"na yatırım yapmış yabancı ve yerli şirketlerin akıl almaz kârlar elde etmelerine yolaçmaktadır. Fransa halı üreticileri Şark halılarının ülkeye girişindeki gümrük duvarlarının artırılmasını ısrarla isterken özellikle bu noktaya işaret etmektedirler.[5] Halı üretimi, ticareti ve satışında dillere destan kârlar kazanan "The Oriental Carpet Manufacturers Limited"[6] 1907 sonu ve 1908 başında 40.000'in üstünde işçi çalıştırmaktadır.[7] Bu işçilerin önemli bir oranının kadın ve çocuklardan oluştuğu kesindir. Nitekim, bu şirketin 1910'da 15.000 kadın işçi çalıştırdığını V.Eldem'den öğreniyoruz.[8] Şirketin *İzmir, İstanbul, Sivas, Burdur, Isparta* ve *Maraş*'ta atölyeleri ve satış mağazaları bulunmaktadır.

Musul'da konik biçiminde sigara tüpü[9] yapımında 300-400 kadın işçi çalışmaktadır. Bütün Mezopotamya'da yaygın bir biçimde kullanılan tüpler Kerkük ve Süleymaniye gibi iç bölgelerdeki kentlere hatta Bağdat ve Basra'ya gönderilmektedir. Sigara kağıdı Musul'daki ithalatçı-komisyoncularca daha çok Avusturya'dan ithal edilmektedir.[10] Musul'

da bile kadın işçilerin çalıştırılması onların hangi dinden ve hangi ulustan olduklarını soruşturmamızı gerektiriyor. Ancak, kaynak raporda bu konuda bilgi bulunmamaktadır.

Adana yöresinde, *Bursa, Kütahya* ve *Gördes*'te de kadın işçilere halı ve kumaş dokuma atölyelerinde rastlıyoruz. Bunların bir kısmı "evde iş" yapmaktadır.

Bursa'da 1907'de 165 iplik fabrikasında yaklaşık olarak toplam 20.000 iplikçi kadın işçi çalışmaktadır.[11] Aynı dönemde Bursa'da dokuyucu kadın işçilerin sayısı 2100 civarındadır. Bunlar 700 tezgâh etrafında çalışmaktadır. Ya evde ya da çarşı civarındaki atölyelerde çalışan dokumacı kadın işçilerin çoğunluğunu Rum ve Ermeniler oluşturmaktadır.

Selânik, Samsun, Kavala, Drama ve *Gümülcine* tütün işletmelerinde, *Selânik* ile *Halep*'te ve bu iki kentin çevresindeki ipek atölyelerinde binlerce kadın işçinin varlığını, 1908 grevlerini incelediğimiz zaman görüyoruz. Bu konuyu ayrı bir incelemede ele alacağım için burada ayrıntısına girmek istemiyorum. Ancak bir fikir vermek için, Eylül 1908'de Kavala ve Drama'da greve giden 14.000 işçinin arasında kadınların önemli bir yer tuttuğunu belirteyim. Tütünde ve dokumada çalışan "Müslüman ve Türk" kadın işçilerin pek çoğunun 1911'den itibaren Balkan Savaşları, 1914'ten itibaren de (Birinci) Dünya Savaşı nedeniyle peyderpey, 1925'ten sonra ise "nüfus mübadelesi" sırasında (Batı Trakya'dakiler hariç), yoğun bir biçimde Türkiye'ye geldiklerini ve Türkiye'de de özellikle İstanbul, İzmit ve yöresiyle Ege bölgesinde yerleşip işçilik yaptıklarını biliyoruz.[12]

Edirne'de ve çevresinde de ipekçilikte ve dokumada kadın işçilere rastlıyoruz. S.Velikov'un belirttiğine göre, Edirne'de dört ipek fabrikası vardır. Dimitriadi'nin fabrikasında 100 "masura" (bobines) bulunmakta, 160 işçi çalışmaktadır. İşçilerin çoğunluğunu 7-12 yaşları arasındaki çocuklar oluşturmaktadır. A.Pappa ve Kıtıbyan'ın fabrikalarında da durum aynıdır. İşçiler günde on altı saat çalışmaktadır. Günlük ücret 1 kuruştur.[13]

2- Çalışan kadınların sayısı, çalışma koşulları:

Bu bilgilerin ışığında 1908'de kadın işçi sayısına ilişkin bir tahminde bulunabilir miyiz? 1908'de toplam işçi sayısı konusunda S.Velikov "iki milyon"(s.31) O.Sencer "bir milyon"[14] ve P. Dumont "200-250.000" (s.240) rakamlarını ileri sürüyorlar. Kanımca 1908'de 250.000 sanayi işçisinin varolduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu toplamın içinde kadın işçi sayısının deminden beri öne sürdüğüm rakamları gözönünde tutarsak, 70 ile 75.000 arasında olduğunu söyleyebiliriz.[15]

Kadın işçilerin çalışma koşulları içler acısıdır. Bütün halkı etkileyen bulaşıcı hastalıklar, kıtlık, yokluk vb. sıkıntılar yanında kadınların çalışma koşulları yaşamı daha çekilmez hale getirmektedir. Kısaca birkaç örnek vererek söylediklerimi somutlaştırayım.

Adana'dan gönderilen bir konsolosluk raporunda aynen şunlar yazılı: "Dokuma fabrikalarında işgünü sabah saat dörtten önce başlıyor."[16] Kadın işçiler günde ondört onbeş saat çalışmaktadırlar. Bursa İpek Fabrikası'ndaki çalışma koşullarını "Hakk-ı Sükut" ile öyküleştiren Refik Halid (Karay)[17] "böcekhane, kozahane ve iplikhane"de "üç dört kuruşa karşı ondört saat kaynar sular başında, pis kokular, hasta nefesler emerek zehirlenen" genç kızlardan sözetmektedir (s.109). Bu genç kızlar ustabaşılarının isteklerini de yerine getirmek zorunda kalıyorlar. Ayda 90, 120 kuruş kazanan kızların yanında "amele kâtibi" ayda "8 lira" almaktadır(s.115). Bu konuda örnekler çoğaltılabilir. Konu o denli acı bir duruma gelmiştir ki, Tatil-i Eşgal Kanunu 1909'da Meclis-i Mebusan'da görüşülürken Vartkes Efendi lâfı buraya getirip adeta isyan etmektedir. Sözü ona bırakıyorum: "Bazı yerlerde kadınlar bile çalışıyor. Hatta hamile oldukları vakit bile, erkekler gibi, on, on iki saat çalışmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Çocukları(nı), evlerini terkederek mütemadiyen çalışıyorlar. On, on iki yaşında kız çocukları bile gidip çalışıyorlar."[18] Daha sonra bir başka milletvekili, Halil Bey, "Ameleyi kumpanyaların keyfine bırakmalı mı?" diye sorup birtakım önerilerde bulunuyor ve "Çocukları, kadınları himaye ederiz. Bu suretle birtakım kavanin vaz'edebiliriz" diyor.[19] Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışan kadını koruyucu kanunlar ne yazık ki çıkarılmamıştır. Bırakalım çıkarılmamasını, bu yönde girişimde bile bulunulmamıştır. Kadınlara yönelik sosyal politikanın oluşması için 1923'leri, kadın nüfusun erkek nüfustan daha çok olduğu dönemleri beklemek gerekmiştir.

III *Mücadelede kadın:*

Kadınlar ana, eş ve işçi olarak toplumsal, siyasal ve ekonomik mücadelelere katılmışlardır. Sivas'taki bir ayaklanma olayına katılışlarını anlatıp, 1908 grevlerindeki rollerine kısaca değinerek 1908'deki kadın manzaralarını tamamlamak istiyorum.

1- Sivas'ta Bir İsyan (23 Haziran 1908):

1907 ve 1908 yılları elverişsiz hava koşulları ve ulaşım ile dağıtım yollarının yetersizliği yüzünden Anadolu kentlerinin birçoğunda kıtlık ve açlık yılları olmuştur. Sivas'ta halk, kadınlar başta olmak üzere, "ekmek kavgası"nı örgütsüzlük yüzünden ve o yılların alışkanlığı ile bir ayaklanma biçiminde ortaya koymuşlardır.[20] Olayı, gelişmesini ve sonucunu Fransa'nın Sivas Konsolos Yardımcısının Fransa Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 25 Haziran 1908 tarihli raporundan izleyelim:[21]

"23 Haziran (Salı günü) Sivas'ta bir ayaklanma oldu.

Sabah onbir buçukta başlayan karışıklık öğleden sonra dört buçuğa kadar sürdü.

Sabah saat on birde yaklaşık elli kadar Türk kadın (*femmes turques*. İstanbul'daki kadınlar için *Le Bosphore* gazetesinin *dames turques* deyimini kullandığını anımsatayım) hasta olduğu için Amasya/Havza'da bulunan Vali yerine Vilayet işlerini yürüten Defterdarın evi önünde toplanıp, hayat pahalılığını, ekmeğin bozukluğunu ve tahıl kıtlığını protesto ettiler.

Defterdar kadınları onlara vaadlerde bulunup sakinleştirmeye çalıştı ve

Vali Konağına geldi. Gittikçe artan protestocu kalabalık onu Vali Konağı'na dek izledi.

Defterdar Konağa girer girmez kadın, erkek sayıları 500'e yakın *populace* (ayak takımı. Kimi konsolos, konsolos yardımcısı ve benzeri diplomatların Anadolu halkından söz ederken, *population* yerine bu aşağılayıcı terimi kullanmakta ısrar ettiklerini birçok belgede gördüm) Konağın pencerelerini taşlayıp, kırmaya başladı. Konağın karşısındaki Belediye binasının bütün camları kırıldı.

Belediye Başkanı gizlice komşu Hıristiyanların evine sığınmamış olsaydı mutlaka linç edilmiş olacaktı. (Halkın özellikle neden Belediye başkanına ve Belediye binasına hınçlı olduğunu birazdan öğreneceğiz).

Olaylara rağmen görevli birkaç jandarma dışında herhangi özel polisiye tedbir alınmamıştır. Birkaç jandarma sayıları gittikçe çoğalan isyancıların karşısında çaresiz kalıyordu.

İsyancılar meydandan geçen bir Albay ile bir Kumandanı ve düzeni sağlamaya çabalayan dört zaptiyeyi fena biçimde hırpaladıktan sonra Vali Konağı yakınındaki buğday depolarına doğru yöneldiler; kapıları kırıp içeri girdiler ve mahsulü yağmaladılar. İkisi Konak yakınında olmak üzere beş buğday ambarını ve buğday pazarını da talan ettiler. Belediye başkanının evi önce yakılmak istendi, sonra yağmalandı. Kent mağazaları olaylar başlar başlamaz kepenklerini indirdikleri için yağmadan kurtuldular." Fransız diplomatın belirttiğine göre "dükkânlar ancak ertesi gün açıldılar."

Olayların yatışması ise şöyle: "Ancak saat üçe doğru askeri birlik olaya müdahale etti ve çok ölçülü bir biçimde davranarak isyancıları dağıttı. Sivas Tümen Kumandan Vekili Albayın adamlarını emirlere karşın Vilâyetin emrine vermekten çekindiği söyleniyor." (24 Temmuz 1908'e iki ay var ve askerler halk ile Vilâyet arasındaki çatışmaya belli bir aradan sonra karışıyor ve neredeyse nazik bir biçimde isyancıları dağıtıyor. Albayın isyancılara ateş edilmesi emrini de reddettiğini aşağıda öğreneceğiz). Rapor şöyle sürüyor:

"Saat 5'te kentte sükûnet hâkim oldu.

Sivas'ta iki saat süreyle anarşinin kol gezdiği söylenebilir. Jandarmalar ve silâhlı kuvvetler verilen emirlere karşı gelip isyancılara ateş etmediler." Rapordan olayların sonucunda biri bir buğday ambarını korumak isterken ağır biçimde yaralanan bir Çerkes olmak üzere on yaralının ve 500 liralık *(livres turques)* maddî zararın oluştuğu anlaşılıyor:

Olaylar kısmen yatışınca yetkililer tutuklamalara başlıyorlar. Konsolos yardımcısından dinleyelim: "Aynı gece Defterdar evlerinde çalınan buğdaydan bulunan (evlerinde buğday bulunan bile denebilirdi) 60 kadar kadın ve erkeği tutuklatıyor. Bunlardan 15'i Vilâyet sancaklarına gönderildiler (25 Haziran sabahı).

Hıristiyan esnaftan birine yardım etmeyi reddeden bir Polis Komiseri de tutuklandı. O ve karışıklığı çıkaranlar, müddeiumumî başkanlığında âcilen oluşturulan ve soruşturmayı yürütmekle görevlendirilen özel Komisyonca yargılanacaklar. Vali zarara uğrayanların tazmin edileceğini taahhüt etmiş."

Olayların gelişimi burada bitiyor. Bundan sonraki bölümde Konsolos yardımcısı olayın öncesini anlatıyor ve yorum yapıyor. Şimdi bu bölüme bir göz atalım: "Ayaklanma/isyan anlaşıldığına göre bir süreden beri hazırlanıyormuş. Bana söylenene göre yetkililerin olacaklardan haberleri varmış. Birçok yüksek memur, 23 Haziran'da Sivas'tan ayrılırken; aynı gün olaylara karışacak *köylü kadınların* (a.b.ç.) çevreden âniden kente gelmesi ne tuhaf bir rastlantı!" (Konsolos yardımcısı anlamazlıktan geliyor gibi. Oysa klâsik olarak bu tür olaylardan şu ya da bu biçimde haberdar olan üst yönetici —burada Vali— "hasta olur, kenti terk eder" ve kabak hep "defterdar"ın başında patlar). "Halkın aylardan beri buğday kıtlığından acı çektiğini söylemek gerek. Halk ancak çok pahalı olan ve buğday biti tarafından kemirilmiş veya çürümüş birazcık unla kepek karışımından yapılan, sindirimi zor siyah bir tür ekmeği satın alabiliyordu. O da parası olanlar için." Konsolos yardımcısı bu konuda tatsız bir deneyimi olduğunu ekliyor. Raporu şöyle bitiriyor:

"Vilâyet elebaşıları araya dursun, söylentiye göre, gerçek suçlular Belediye Başkanı ile anlaşarak spekülasyon yapmak amacıyla büyük miktarda buğdaya el koyup, stoklayan istifçilermiş.

İyi haber alan kaynaklara göre, bu ayaklanma sadece bir başlangıç; daha ciddî (tehlikeli) korkulacak ayaklanmalar hazırlanmakta imiş.

23 Haziran'da bir genel yağmaya ve belki bir katliama ramak kalmıştı.

Halk Valinin Sivas'a dönmesini istiyor."

Konsolos yardımcısı bu gibi olaylardan Bakanlığını ve İstanbul Büyükelçiliğini haberdar edeceğini belirterek raporunu noktalıyor. Bu tür ayaklanmaların başka kentlerde düzenlenip düzenlenmediğini bilemiyorum. Dönemin gazeteleri "Anadolu kentlerinde kıtlık" gibi konulara çok az yer veriyordu. Arşivde 1908 yılı için bu konuda başka olaya rastlamadım. Bununla birlikte, kıtlık konusunda raporlar eksik değil. Örneğin Maraş Ermeni Katolik Piskoposluğundan Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'a gönderilen ve Fransızların yoksul Ermenilerin yardımına koşması istenen 17 Aralık 1908[22] tarihli mektupta Maraş ve bölgesinde kıtlık olduğu, yazın fiyatların yüksekliği nedeniyle hiç kimsenin kış için mahsul alıp saklayamadığı vurgulanıyor.

Bu açıdan Sivas Konsolos Yardımcılığının 26 Ocak 1909 tarihli raporu[23] oldukça ilginç. Rapordan anlaşıldığına göre, 23 Haziran 1908 olaylarını yaşamış insanlar bir kez daha kıtlık ve hayat pahalılığı ile karşı karşıyalar. Rapora göre "Sivas'ta ekmeğin bir okkası (1.300 gramı) 5 kuruştur (1 Frank, 10 santim). Halkın çoğunluğu bu fiyatı ödeyemediği için, genellikle kepekten ve kurutularak toz haline getirilmiş otlardan yapılan garip bir ekmek yenmektedir. İnsanları güçten düşüren ve zayıflatan bu olay her türlü hastalığın kolayca yayılmasına yolaçıyor." Rapora göre kıtlık sadece Sivas'a özgü olmayıp, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır ve diğer birçok Anadolu kentinde de durum aynıdır. Açlıktan ölen köylüler yöneticilerden kendilerine yardım et-

melerini yalvarıp yakarıyorlar. Bunun üzerine Sivas'tan Anadolu kentlerine 120.000 TL (yaklaşık 5.000.000 Fr.) bu arada Erzurum'a ayrıca 4.000 TL gönderiliyor. Ancak Konsolos yardımcısına göre, bu yardımlar "okyanusta damla" kabilindendir ve milyonlarca lira gerekmektedir. Kıtlık döneme damgasını vurmuştur; dönemin Fransız gazeteleri konuya değinmektedir. Raporda *L'Echade Paris*'nin İstanbul muhabirine dayanarak "Anadolu'da açlık" haberini verdiği ve "Anadolu'da milyonlarca insan açlıktan kırılıyor" dendiği belirtiliyor.

Sivas isyanının, kadınların öncülüğünde, karışıklık, yağma biçiminde oluştuğunu gördük. Bir günlük, örgütsüz, amaçları belirgin olmayan ve kendini olayların akışına terkeden isyan, maddî ve manevî zarar ziyanla kapanıyor. Yöneticiler, subaylar bir yandan, halk öte yandan, gerekli ders ve deneyimleri çıkarıyorlar. Herkes tedbirini almaya çalışıyor. Ama temel sorun, yani kıtlık, hayat pahalılığı ve açlık çözülemeden kalıyor. Daha sonraki raporda Sivas'ta ekmeğin 5 kuruşa satıldığını öğreniyoruz. Günde on dört onaltı saat çalışıp (1908'de 1900'e oranla belli bir ücret artışı olduğunu varsayıp) 40 para veya 2 kuruş kazanan kadın işçi bir günlük ücretiyle bir ekmek bile alamaz durumdadır. Burada sayıları azımsanamayacak olan "Sivaslı kadın işçiler olaylarda nasıl bir rol oynadılar?" sorusu sorulmalı. Konsolos yardımcısı "köylü kadınlar"dan da sözediyordu.

2- Grevlerde Kadınlar:

24 Temmuz'la 31 Ekim 1908 arasında yüz civarında grev İstanbul, Selânik, İzmir, Beyrut, Midilli, Samsun, Eskişehir, Konya, Bulgurlu, Edirne, Demirkapı, Gümülcine, Foça, Kavala, Drama, Ergani, Balya-Karaaydın, Adana, Gevgeli, Manastır, Üsküp, Varna ve Ereğli'de örgütlenmiştir. Bu grevlerin işkollarına göre dağılımına baktığımızda kırka yakınının gıda (tütün dahil) ve dokuma (kumaş, deri, halı vb.) gibi kadınların yoğun olarak çalıştığı işkollarında düzenlenmiş olduğunu saptıyoruz. Yukarıda belirttiğim çalışma koşulları, 1907 ve 1908 yıllarının ekonomik bunalımı, kıtlığı ve zorlukları ile çakışınca zaten isyanlara yolaçarken "Hürriyet"in kendilerine "Cennetin kapısı"nı açtığını sanan işçilerin, özellikle de kadın işçilerin, yılların zapt-ü rapt altında birikmiş öfkelerini grevler biçiminde ortaya koymaları kaçınılmaz olmuştur.

Kadınların grevlerdeki rollerinin iki biçimde ortaya çıktığını görüyoruz. Birincisi, kadınların işçi olarak grevlerde rol almaları biçiminde ortaya çıkıyor. İkincisi, kadınların işçi kocalarını desteklemeleri, onlarla dayanışmaları biçiminde beliriyor.

Kavala ve Drama'daki 14.000 tütün işçisinin katıldığı grev Veta isimli bir önderin örgütlemesiyle düzenlenmiştir. Kadınlar grev komitelerinde görev almışlardır. Grevcilerin istekleri arasında "işgününün yazın dokuz, kışın sekiz saate indirilmesi, gündeliklerin 18 kuruşa çıkarılması, işyerlerinde tükürük kapları, içme suyu, havalandırma tesisatı bulundurulması"[24] gibi kadınların çalışma koşullarını özellikle ilgilendiren istekler bulunmaktadır.

İzmir'de, İzmir-Aydın demiryolu grevinde olup-bitenler sırasında kadınlar kocaları ile dayanışma içindedirler. İzmir'deki Fransız Konsolosunun 2 Ekim 1908 tarihli raporunda belirttiğine göre: 1 Ekim 1908'de grevcilerle güvenlik güçleri arasındaki çatışmaya kadınlar da katılmışlar. Silâhlı çatışmadan sonra grevciler geri çekilmiş "karıları gelip askerlere küfür etmiş, Demiryolu yönetimine karşı tehditler savurmuşlardır."[25]

Sonuç:

Büyük kentlerde "Avrupaî" davranmak isteyen, birdenbire "açılıp saçılan" "şehirli kadın" (burjuva kadın) gelenekçi, tutucu güçlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bunda yüzyılların tortusunun birdenbire silkelenip atılmasının zorluğu kadar, kadın-erkek eşitliğinin "Müslüman ve Türk" erkeğinin "kitabı"nda olmaması da rol oynamıştır. Bu arada Eylül ve Ekim 1908'in "Ramazan ayı"na rastlaması, Genç Türklerin henüz tam anlamıyla iktidarı ellerine geçirememiş olması da tutucuların daha rahat hareket etmesine imkân vermiştir. Yargı ve yürütmenin "Yaşlı Türkler"in (Fransız diplomatların "Genç Türkler"in karşısındakileri tanımlamak için kullandıkları deyim) elinde olması ve onların da Genç Türkleri kuşku ile karşılaması, tutucu din adamı, hoca, "kabadayı" ve "sapına kadar erkek"lerle işbirliği yapmasına yolaçmıştır:

"Avrupaî"liğin Osmanlı şehir kadınının büyük bir kesimini 1908'de ilgilendirmiyor olması; başka bir deyişle "şehir kadını"nın sınırlı bir kesiminin kadın-erkek eşitliği, kadının "özgürleşmesi" kavgasında saf tutması da işleri zorlaştırmıştır. Genç Türkler bunun farkında oldukları için kadın derneklerini bizzat kurdurtup, kadınlara konferanslar vererek veya verdirterek kendi "kadın imajları"nı kitleye maletmeye çalışmışlardır.

Yetişkin erkek nüfusun ardı arkası gelmeyen savaşlarda kırılması ve "muhtemel" savaş tehlikeleri nedeniyle silâh altında tutulması sanayide kadın ve çocuk işgücüne ilgiyi artırmıştır. Bu ilginin bir başka nedeni de, kadın ve çocuk işgücünün daha ucuz olmasıdır. Kimi işlerin "kadın eline daha uygun olması" da bu konuda belirleyici olmuştur. İstanbul Fransız Ticaret Odası aylık bülteninde "erkek dokuma işini onuruna yakıştırmadığı için" bu iş kadınlara kalmıştır hükmü bana biraz genel ve kolaycı bir hüküm gibi geldi. Bununla birlikte, bazı yörelerde bazı erkeklerin "kadın işi" diye "ellerini hamura sokmadıkları" söylenebilir. Yetişkin erkeğin elini silâhtan başka şeye sürmeye ömrü yetmezken genellemelerden kaçınmak gerektiğine inanıyorum.

Kadınların dokuma ve tütün de yüzyıllardan beri "orta direk" olduğu biliniyor. Bunların bir kısmı "evde iş" bile yapmış olsalar çalışma koşulları, sayıları ve mücadeleleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek proletaryasını oluşturuyorlardı. Çalışan kadınlar, tahminî 250.000 sanayi işçisinin yüzde 30'unu oluşturmaktadır. Bu azımsanacak bir rakam değildir. Anadolu'dakilerin, Bursa örneğinde görüldüğü gibi "Rum ve Ermeni" ağırlıklı olduğu, ama bununla

birlikte büyük kentlerde ve Trakya'da "Müslüman ve Türk" kadınlarının da işçilik yaptığını söyleyebiliriz. Cumhuriyet yıllarında aynı kadınların işçiliğe devam etmeleri kuşaklar ve dönemler arasında "mücadele ve tecrübelerin" sürmesine yardımcı olmuştur.

Ucuz işgücü kullanan halıcılığın Avrupalı halı üreticilerini tedirgin etmesi ve bunların Şark halılarına gümrük duvarları örülmesini istemeleri günümüzde Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Türkiye'den gelecek dokuma ürünlerine karşı önlem almalarına çok benzemektedir. Uluslararası piyasaya hitap eden ve dolayısıyla uluslararası rekabetle boy ölçüşmeye kalkan dokuma sanayiimizde halâ ucuz kadın ve çocuk işgücünün yoğun bir biçimde kullanılıyor olması, ilk ve büyük işçi sendikaları ile ilk ve güçlü/sert işveren sendikalarının bu işkolunda örgütlenmiş olması, bu bağlamda daha anlam kazanmaktadır.

Bir yandan ana, eş, bacı, öte yandan çalışan/işçi, bir başka yandan ev işlerini çeviren kişi olarak kadının ekonomik, siyasal ve sosyal olaylardan birinci derecede etkilenmesi "Allah'ın emri". Öyle olunca "aile"yi ilgilendiren mücadelede kadının yeri erkeğin yanında (burada kimse kadın-erkek eşitliğini sözkonusu etmiyor artık), hatta önünde. Köylü kadınlarla çalışan kadınlar mücadelede erkeğe eşit olduklarını, önce kendi "erkeklerine", sonra bütün topluma ispat ediyor gibiler 1908'de. 1908 öncesi ve sonrasında da kadınların mücadelede saf tutma geleneği sürmüştür. Kurtuluş Savaşı'nda gerek 1919 Mayıs mitinglerinde, gerek cephede, gerekse cephe gerisinde (silâh, dokuma ve benzeri fabrikalarda) "şehir kadını" ve "çalışan kadın"lar mücadelede bir kez daha ve "erkek"ten hiç de geri kalmadan yerlerini almışlardır.

1 Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlânı*, İkinci Meşrutiyetin siyasî hayatına bakışlar (İstanbul, 1959), s.50. Bu konuda ayrıca bk.: Afet İnan; *L'Emancipation de la femme turque* (UNESCO yayını, 1962), s.41-47.

2 Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi (FDIBA), Türkiye, Nouvelle Série (NS), Cilt: 69, s.75. Bu olayda kadınların gece sokağa çıkma yasağını sürdürmek isteği kadar tiyatroya karşı antipatinin de rolü olduğunu sanıyorum. Tiyatro ve bu tür gösteriler İstanbul'da bile tepkiyle karşılanmaktadır. Örneğin Aralık 1908'de Üsküdar'da bir cami bitişiğindeki *cafés à spectacle* gürültüsünü bahane ederek "ahali" cami imamının öncülüğünde kahveleri basıp, darmadağın etmiştir. İki elebaşı 25 kuruş para cezasına çarptırılırken diğer saldırganlar cezasız kurtulmuşlardır. Yetkili makamların 1908'de bu tür olaylara karşı yumuşak davranışlarının altı çizilmeli. Bu olaylardan ve yetkililerin tavrından telaşa kapılan ve onları eleştiren "Zémany"nin izlenim ve irdelemeleri için bak. *La Patrie*, no: 6, 9 Aralık 1908, s.72 ve *La Patrie*, No: 7, 16 Aralık 1908, s.83.

3 İzmir Konsolosluğunun 6 Şubat 1909 tarihli raporu. FDIBA, NS, Cilt: 69, s.101.

4 *Revue Commerciale du Levant*, no: 242, Mayıs 1907, s.885-886; P.Dumont: "A propos de la 'classe ouvrière' ottomane à la veille de la révolution jeune-turque, *Turcica*, Tome: IX/1,1977, s.235'te.

5 Bu bağlamda Fransa Millet Meclisi'nin 19 Mayıs 1909 tarihli oturumunda sunulan yasa teklifine ve ona ekli rapora bakılabilir. FDIBA, NS, Cilt: 401, s.186-190. Raporda Fransa'daki büyük mağazaların şark halısı ithalatından büyük kazançlar elde etmesi Şark'ta işgücü fiyatının *dérisoire* (sudan ucuz) olmasıyla açıklanıyor. Aynı konuda "Fransa halı üreticileri"nin 16 Haziran 1909 tarihli raporuna da bakılabilir. FDIBA, NS, Cilt: 401, s.199-209.

6 Bu şirket 16 Aralık 1907'de birçok yerli ve yabancı şirketin biraraya gelmesiyle kurulmuştur. Kurucu şirketler şunlardır: P.Andrea (1836'da İzmir'de kurulmuş), Habib et Blako (1840'da İzmir'de), T.A. Spartali et Cie. (1842'de İzmir'de), G.P. et J.Baker Ltd. (1878'de Londra'da), Sydney La Fontaine (1880'de İzmir'de), Lykes et Cie. (1902'de İstanbul'da). Şark halıları üretiminin onda dokuzunu gerçekleştiren bu şirketler biraraya gelip bir tür tekel yaratmışlardır. Paris'teki büyük mağazaların (ve dünyadaki başka birçoğunun) Şark halıları ihtiyacı bu şirketçe karşılanmaktadır.

7 Rapport sur "The Oriental Carpet Manufacturers Limited", FDIBA, NS, Cilt: 383, s.165-166.

8 V.Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik* (Ankara, 1970), s.142-143. Dumont: a.g.y. s.236'da.

9 O dönemde Rus sigaralarında kullanılan bir tür filtre.

10 Musul Konsolos Yardımcılığının 23 Aralık 1908 tarihli raporu, FDIBA, NS, Cilt: 401, s.108.

11 *Revue Commerciale du Levant*, a.g.k. s.846 vd.; Dumont: a.g.y. s.234'te.

12 "Muhacir"lerin Türkiye işçi örgütlenmesinde belli bir yerleri olduğunu basılmamış doçentlik tezimde açıklamaya çalıştım. Bu konu ve Kavala Tütün İşçi Cemiyeti üyesi "Yan boylu Hatice"nin öyküsü için "Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950)" (Ankara, 1982) başlıklı bu çalışmamdaki (s.317/dn.47 ve diğer sayfalar) bilgi ve verilere bakılabilir.

13 S.Velikov: "Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie après la révolution jeune-turque de 1908", *Etudes Balkaniques*, Sayı: 1, (Sofya, 1964), s.40-41.

14 O.Sencer: *Türkiye'de İşçi Sınıfı* (İstanbul, 1969), s.198.

15 Hesabı şöyle yaptım: Sivas (10.000 işçi), Uşak (6.000), The Oriental Carpet (15.000), Musul (350), Bursa (22.100), Selânik, Samsun, Kavala, Drama ve Gümülcine (12.000), Adana ve Halep (4.000), Edirne (500-600). Böylece toplam 69.960-70.050 rakamına ulaşılıyor.

16 Mersin Başkonsolosluğu'nun 26 Ocak 1910 tarihli raporu, FDIBA, NS, Cilt: 83, s.225.

17 Refik Halid Karay, *Memleket Hikâyeleri*, (İstanbul, 1964). Bursa İpek Fabrikası'yla ilgili aynı sorunları F.Üsüdarî de dile getiriyor. Bak. yazarın *Eski Bursa'dan Notlar* (Bursa, 1972) adlı kitabı. Karay, yanılmıyorsam, işçilere yönelik ilk öyküyü yazan edebiyatçımızdır.

18 G.Ökçün, *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar* (Ankara, 1982), s.36.

19 *İbid.*, s.119.

20 Aralık 1983-Ocak 1984'te Tunus'ta ve hemen arkasından Fas'taki "ekmek kavgası'nda da kadınların başta olduklarını, en önde çatışmalara katıldıklarını gazetelerden öğrendik.

21 FDIBA, NS, Cilt: 83, s.42-44.

22 FDIBA, NS, Cilt: 83, s.92-93.

23 FDIBA, NS, Cilt: 83, s.94.

24 H.Onur: "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Yurt ve Dünya*, Sayı: 2 (Mart 1977), s.281.

25 FDIBA, NS, Cilt: 69, s.78-9. Grevci eşlerinin onlarla dayanışmasına daha önceki yıllarda da rastlandığını iki örnekle belirtmek istiyorum. Ocak 1873'te Tersane işçileri greve gittiklerinde Bâbıâli'deki toplantılarına eş ve anaları da katılmıştır. 27 Ocak 1873 tarihli *Hâdika* gazetesinin yazdığına göre, "Bazılarının (bazı grevcilerin) zevce ve valdeleri dahi beraberlerinde oldukları halde yine Bâbıâli pişegâhına gelerek toplanmışlardır" (Sencer: s.69'da). İkinci örnek Mayıs 1876'daki Tersane grevinden. Greve katılmak isteyen işçilerin başına gelenleri *La Turquie* gazetesinin 23 Mayıs 1876 tarihli nüshasından okuyalım: "Bu işçiler, işten çıktıklarında grevcilerin saldırısına uğramışlar ve pek çok işçi yaralanmıştır. Silâhlı birlikler tarafları dağıtmıştır. Grevci işçilerin eşlerinin de en az kendileri kadar saldırgan oldukları ve sopalarla silâhlanmış 'hanum' birliklerinin Tersane'nin kapusunda durarak çalışmak isteyenlere sopa yağdırdıkları söylenmektedir" (Sencer s.71-72'de). Tramvay grevlerinde de grevci eşlerinin tramvayların sefere çıkmasını engellemek amacıyla raylar üzerine yatması olayına sık sık rastlanmıştır. Ve bu "dayanışma eylemi" kadınların mücadelesinde gelenekselleşmiştir. Dönemin İstanbul'unda işçilerin belli mahallelerde oturuyor olması, bu tür olayların kulaktan kulağa daha kolay yayılmasına ve işçi toplulukları arasında bir tür "müşterek hafıza" *(memoire collective)*nın doğmasına yolaçmıştır.

FOTOĞRAFLARLA II. MEŞRUTİYET:

Hürriyet Günleri

SERHAN ADA

24 Temmuz 1908'de açıklanan bir irade-i seniye ile II. Meşrutiyet ilân edildi. Makedonya ve Rumeli'de başlayan ayaklanmanın boyutları genişleyip fazla kan dökülmeden İstanbul'dan zafer haberi gelmişti. II. Abdülhamid'in otuz küsür yıllık istibdadına karşı dünya tarihinin en kansız "ihtilâllerinden" biri nasıl bu kadar kısa sürede ve kolaylıkla başarıya ulaşmıştı?

Bu zor gibi görünen sorunun cevabı aranırken halkın tepkisi de gözönüne alınmalıdır. Meşrutiyet'in ilânını öğrenen halk kelimenin tam anlamıyla "sokağa dökülmüş"tür. Ağzından düşürmediği bir slogan da "hürriyet"tir. Halk, kendisine zor gelen ve anlamını pek iyi bilmediği "meşrutiyet" yerine bir anda her türlü iyilik ve umudun adı olan "hürriyet"i kullanmaktadır. İstanbul sokaklarına bir göz atalım. Pera semtinde Cadde-i Kebir'de (bugünkü İstiklâl Caddesi) toplanan büyük kalabalık (Fot.1) sevinç içinde hürriyeti kutluyor. Aynı zamanda önünden geçtiği ve Meşrutiyet'in ilânını destekleyen Avrupa devletlerinin sefaretlerine de şükranlarını sunuyor. Ellerde ay-yıldızlı bayraklar, ağızlarda "Yaşasın Hürriyet", "Yaşasın Müsavat" ile birlikte sık sık yinelenen *Hamidiye* ve otuz yıldır yasak olan Sultan Aziz marşları. Kalabalığın arasında kadın ve çocuklar da var. Daha önce beş kişinin bile biraraya gelmesine izin vermeyen kolluk güçleri bugün daha ziyade hoşgörülü birer seyirci gibi atlarının üzerinde. Cadde boyunca uzanan dükkânların balkonlarında ellerinde bayraklarla şenliğe katılan insanlar görülüyor.

Evet, Meşrutiyet'in inanılmaz başarısı her şeyden önce sokaklarda ifade buluyordu. Yalnız İstanbul'da değil. Öncelikle ihtilâlin mimarı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi Selânik'te ve diğer Rumeli kentlerinde. Ama bunun yanısıra tüm Anadolu kentlerinde, Bursa'da, Konya'da, Trabzon'da...

İstibdat yıllarını sımsıkı kapalı kafesler ardında geçiren kadınlar. Kendilerine sözle ya da başka biçimde sarkıntılık eden erkeklerden ve özellikle askerlerden kurtulmak için karşı kaldırıma sığınmağa alışmış kadınlar. İstanbul sokaklarında satılan hürriyet kokartlarından satın alıyorlar (Fot.2). Yanda görülen çocuğun elindeki fotoğrafta ise Meşrutiyet'in ilânından sonra kurulan ilk hükümetin başı Sadrazam Kâmil Paşa. Gerçekten hürriyetin keyfini en fazla çıkaranlar arasında kadınlar var. Hele hürriyetin ilk günlerinde kimileri peçelerini bile atıyor ve kafeslerin ardından çıkıp sokaklara, meydanlara akın ediyorlar. Kahveler ve tiyatrolarda kadınlar görülmeğe başlıyor, üstü açık arabalarda erkeklerle yanyana oturuyorlar. Hatta İstanbul'da düzenlenen açık hava toplantılarından birinde söz alan kadın konuşmacılar, artık Osmanlı kadını üzerindeki baskıların kalktığını ilân ediyorlar.

Osmanlı ülkesinde tam bir barış ve yumuşama yaşanıyor. Ünlü sürgünler geri dönüşlerinde muzaffer komutanlar gibi büyük kalabalıklar tarafından karşılanı-

fotoğraf 1

fotoğraf 2

yorlar. Bunlardan biri de ünlü Fuat Paşa, ayağının tozuyla meydana çıkıp halka nutuklar veriyor. Mahkûmlarının çoğunluğunu siyasal suç zanlılarının oluşturduğu hapishaneler boşalıyor. İşte İzmir hapishanesinin demir parmaklıklarından ayaklarını sallayan mahkûmlar da sevinç içindeler (Fot.3). Hürriyet Osmanlı halkının büyük çoğunluğu için tüm kötülüklerin bitişi anlamına geliyor. Borçlular, mahkûmlara çıkan affın kendilerine de çıkacağını düşünerek borçların silinmesini bekliyor. İşçiler iş saatlerinin azaltılması ve ücret artışı için greve gidiyorlar. İstanbul ve Haydarpaşa'daki liman işçilerini İzmir ve Selânik'dekiler izliyor. Sonra Tütün Rejisi ve Paşabahçe fabrikaları işçileri greve gidiyor. Nihayet tramvay da işlemez oluyor. Matbaa işçileri ilk sendikayı kurarak haftada 60-100 kuruş kazanan işçiler için 40, 110-160 kuruş kazananlar için ise 30 kuruş ücret artışı talebinde bulunuyorlar. Ama bütün bunlar şaşılası bir düzen içinde olup bitiyor.

Ayaklanmalarla sarsılan Makedonya'da çeteler birbiri ardından teslim oluyorlar. Hıristiyanları öldürmekten suçlu iki Türk ve bir Arnavut'un asılması güven ortamının oluşmasına yardımcı oluyor. Ahmet Refik'in (Altınay) deyimiyle "inkılâb-ı azim" çok az şiddet kullanılarak ve hemen hiç kan dökülmeden gerçekleştirildi. Yalnızca, tüm kötülüklerin baş sorumlusu olarak bilinen, Padişahın sütkardeşi Fehim Paşa Bursa'da sokak ortasında halk tarafından linç edildi. Bunun dışında, birkaç bakanın sürgüne yollanması ve eski hafiyelerin sokaklarda tartaklanması yeni rejimin eskisiyle hesaplaştığını gösteren ender olaylar olarak kaldı. Birbirine kin ve düşmanlık besleyen halklar arasında bir kardeşlik ve dostluk havası esmeğe başlamıştı. Meşrutiyet'in mimarları ise yeni hükümet kurulana dek, kısa süre yürütme işleriyle ilgilendikten sonra, Selânik'e Padişahın İttihat ve Terakki'ye bağışladığı Beyaz Kule'ye, yani Cemiyet Genel Merkezi'ndeki görevlerine dönüyorlardı. Henüz kim olduğu tam olarak bilinemeyen bu genç, dinamik ve aydın insanlara karşı büyük bir saygı ve hayranlık duyuluyordu. Arada, ortalıkta Niyazi, Enver, Talât gibi adlar dolaşmakla birlikte hiçbirisi halk tarafından tanınmıyordu. İşte, Selânik'te basılmış olan bu kartpostalda (Fot.4) Enver Paşa'nın resmi ile birlikte Türkçe ve Rumca olarak "Yaşasın Vatan, Yaşasın Millet, Yaşasın Hürriyet" sözcükleri yeralıyor. İki bayrağın altında ise şu mısralar:

"Ne efsunkâr imişsin ah ey dîdâr-ı hürriyet
Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten".

Ve bir imza: (Namık) Kemal Bey.

Padişah bile sokaktaki seyirlik nesnelerden biri olup çıkmıştı 24 Temmuz'dan

fotoğraf 3

fotoğraf 4

fotoğraf 5

sonra. Bitip tükenmez vehimleri ve korkularıyla ünlü Sultan Abdülhamid, cuma selâmlığına gidip gelirken halkın gözü önünde, hatta burnunun dibindeydi bundan böyle. İsteyen herkes, İstanbul halkı, yabancılar, meraklı turistler onu küçük Hamidiye Camii'nde namaz kılmaya gidip gelişinde izleyebiliyordu. Sabah saat 10'dan itibaren Yıldız Sarayı'nın çevresinde toplanmaya başlayan kalabalık onu biraz daha yakından görebilmek için saatlerce beklemeyi de göze alıyordu. İkinci Meşrutiyet, fotoğrafçılar için de tam bir bayramdı. Mesleklerini istedikleri yerde diledikleri biçimde icra edebiliyorlardı çünkü. (Bu konuda o kadar ileri gittiler ki, içlerinden biri Meclis'in açıldığı gün bir taş sütunun tepesinde çalışırken süngü zoruyla aşağı indirildi!) Onların cuma namazı sırasında Padişahın namaz kıldığı cami avlusuna dek girmelerine de izin verilmişti. Böylece, Abdülhamid'i bugün onlar sayesinde daha yakından tanıyabiliyoruz. İşte yine açık bir arabada cumaya gidiyor (Fot.5). Arabada karşısında oturan Sadrazam Kâmil Paşa. Padişah ise yüzünden korku okunan, soluk benizli, yılların getirdiği ağırlığın altında eğilmiş yaşlı bir mumya. Üzerinde siyah bir redingot var, tam göğsünün üzerinde altın bir nişan. Meraklı bakışlarla kendisini izleyen halkın bu yakın varlığına katlanmak zorunda.

Yanda fotoğraf 6, altta fotoğraf 7

Sokaklardaki devinim seçim döneminde de sürüyordu. Seçimler iki dereceli olarak yapılmakta ve her aşamasında ayrı bir tören düzenlenmekteydi. İşte, İstanbul altıncı bölge seçmenlerinin hep birlikte oy vermeye giderken Galata Köprüsü'nden geçişleri (Fot.6). Karşıda Valide Camii'nin silueti görülüyor. Bando mızıka ve bayraklarla yola koyulan kortejin en başında bir kılıç-kalkan ekibi var. Arada, bütün kafile duruyor ve bu ekip gösteri yapıyor. Bunların arkasında atlı jandarmalar var. Onların peşinden gelen bir dizi küçük arabada hocalar, Rum ve Ermeni papazları ile hahamlar yanyana oturmuşlar. Daha geriden gelen bir arabanın içinde beyazlar içinde altı kız çocuğu (ikisi Türk, ikisi Rum, ikisi de Ermeni) elele tutuşmuşlar ortalarında ise oy sandığı duruyor. Dinsel bir töreni çağrıştıran bu yürüyüş oy verme yerinde sona erecek... İşte bir Rum Kilisesi'nin önü (Fot.7). Oy sandığının arkasındaki masanın ortasında bir molla oturuyor, solunda bir Rum papazı, sağında ise bir Ermeni papazı. Ve diğer sandık delegeleri ile seçimin güvenliğinden sorumlu askerler. Arka planda kilisenin kapısında asılı bayrakların önünde duran iki küçük kız dostluğu simgeliyor, ellerinde ise Meşrutiyet amblemini taşıyorlar.

Sonunda ikinci derece seçimleri de sonuçlanıyor. İttihat ve Terakki'nin adayları hemen tüm seçim çevrelerinde büyük bir çoğunlukla seçimleri kazanıyorlar. Sıra Meclis'in açılmasına gelmiştir. Ama önce Meclis-i Mebusan ve Âyan Meclisi salonlarının (Adalet ve Evkaf Nezaretleri'nin ortak binalarında) otuz yıllık bakımsızlıktan sonra gözden geçirilmesi gerekiyor. Zira, aradan geçen zaman içinde kapılar ve camlar kırılmış, güvercinler bu iki küçük (13 × 18 m.) salonu mesken tutmuştur. Sıralarda ise bir önceki dönemden kalma kâğıtlar, dinleyici giriş kartları ve nihayet bir çantanın içinde Hind Bankası'ndan Osmanlı Bankası hesabına yazılı 800 sterlinlik bir eski çek...

17 Aralık günü, hava açmış, gökyüzü pırıl pırıl. Günlerdir süren kötü havalardan sonra, İstanbul gerçek bir bayramı yaşamaya hazırlanıyor. Sabah 8'den iti-

baren büyük bir kalabalık yollara düşüyor. Mebusların geçeceği yolun üzerinde bulunan tüm pencereler çok önceden tutulmuş durumda. Neredeyse erkekten çok kadın var. Kafesleri açılmış tüm pencereleri işgal ettikleri gibi yavaş yavaş Sultanahmet Meydanı'nın en gözde köşelerinde toplanmaya başlıyorlar. Kendilerine pek fazla yer kalmadığını gören erkekler ise ağaçlara tırmanmağa başlıyor. Sonra sıra koca Ayasofya'nın kubbelerine geliyor (Fot.8). İnsanlar, karınca misali Ayasofya'nın tüm minare ve kubbelerini işgal ediyorlar. Meclis avlusunun dışında ilk planda sivil ve asker büyük okulların öğrencileri harbiyeliler, mülkiyeliler, tıbbiyeliler karşılıklı dizilmişler. Onlardan az ötede Meşrutiyet'i namlularının ucunda taşıyan Selânik avcı taburunun oluşturduğu kordon var. Mebuslar ikişer ikişer arabaların içinde görünüyor. Kalabalık dalgalanıyor. Ünlü adlar için tezahürat yapılıyor. Bayraklar sallanıyor. O gün çok sayıda satılan kırmızı renkli bayraklardan birinin (Fot.9) üzerinde çepeçevre Fransız Devrimi'nin Özgürlük-Eşitlik-Kardeşlik sloganı okunuyor. Ortadaki büyük hilâlin içinde de yine aynı sözcükler yazılı: "Hürriyet-Müsavat-Uhuvvet". Hilâlin altında ve üstünde ise 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908), Kanun-u Esasi yazılı. Küçük hilâllerin içinde Meşrutiyet'in sloganı var: Servet-Adalet-Vatan-Nizam. Bu bayrak İngiltere'de yapılmış!

Kararlaştırılan saat gelince, öğleden sonra saat 13'de Sultan yanında oğlu Burhaneddin Efendi ve Sadrazam olduğu halde arabasında görünüyor. Kalabalık onu da sevinç çığlıkları ve alkışlarla karşılıyor. Sonra Meclis'de kendisine ayrılan küçük locadaki yerini alarak mebuslara başarı dileklerinde bulunuyor. İyi ki, fotoğrafçıların binaya girmesine izin verilmiş. Yabancı temsilcilerin locasından çekilen bu fotoğrafta (Fot.10) tarihî anı tüm ayrıntılarıyla görebiliyoruz. Yakın plândaki mebusların yüzlerine yapılan rötuşla değerinden yitiren bu fotoğrafta feslerin yanısıra sarıkların da çokluğu dikkati çekiyor. Tam karşıdaki locada Sultan II. Abdülhamid ayakta duruyor. Onun sağındaki locada şehzadeler var. Üstte saray ileri gelenleri, padişahın kayınbirader ve damatları. Mebusların arkasında, sağda görülen locada zabıt kâtipleri duruyor. Sol altta mebusların önüne gelen kısımda nazırlar ve önde gelen din adamları yer alıyor. O günü yaşayanlar salona ulusal, kırmızı ve beyaz renklerin hâkim olduğunu anlatıyorlar.

Fotoğraflar, İkinci Meşrutiyet hakkındaki bilgilerimize yenilerini katmamakla birlikte ufkumuzu genişletiyor. Tarihî anlamda fotoğrafın ne kadar önemli bir yeri olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor. İkinci Meşrutiyet, kesinlikle söyleyebiliriz ki, tarihimizde büyük halk yığınlarının coşkulu ve gönüllü olarak karşılayıp zenginleştirdiği ender olaylardan biridir.

En üstte, fotoğraf 8.
Üstte fotoğraf 10
Yanda fotoğraf 9.

Prof. Dr. TALÂT TEKİN

Soğd ve Uygur Alfabesiyle Türkçe

Türklerin "runik" yazıdan, yani Göktürk veya Orhon alfabesinden sonra ve Arap alfabesinden önce kullanmış oldukları alfabeler içinde en önemlisi, hiç şüphesiz, Uygur alfabesidir. Uygur alfabesi Türklerce öyle uzun bir süre (8. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar) ve öyle yaygın bir şekilde (Doğu Türkistan'dan İstanbul'daki Osmanlı sarayına kadar) kullanılmıştır ki bu alfabeye "Türk alfabesi" adını vermek hiç de yanlış olmaz. Bilindiği gibi, Kâşgarlı Mahmut da Uygur alfabesinden "Türk yazısı" diye söz eder.

Uygur alfabesi Sami kökenli Soğd alfabesinden, daha doğrusu, bu alfabenin kürsiv, yani işlek türünden çıkmıştır. Bu nedenle önce Soğd alfabesinden, ondan da önce Soğdlular, ülkeleri, dilleri ve Türklerle olan ilişkilerinden söz etmek yerinde ve yararlı olacaktır sanırız.

SOĞDLULAR VE TÜRKLERLE İLİŞKİLERİ

Eski Türklerin ticari, dinî ve kültürel ilişkilerde bulundukları yabancı kavimler veya halklar arasında Soğdluların ayrı ve çok önemli bir yeri vardır. *Soğd* kelimesi (Eski Farsça *Suguda*, Avesta *Sugda*, Grekçe *Sogdioi, Sogdianoi*) kelimesi hem ülke hem de kavim adıdır. İrani bir kavim olan Soğdluların anayurdu, büyük bir ihtimalle, antik çağda *Sogdiane* (Sogd ülkesi) olarak bilinen, Amu-Derya ile Sır-Derya nehirleri arasındaki münbit Zerefşan vadisi (Semerkand-Buhara bölgesi, aş.-yuk. bugünkü Özbek SS Cumhuriyeti) idi. Ancak, Soğdca dil yadigârlarının Doğu Türkistan sâhasında bulunması, Koço Uygur Hanlığı (850-1250) döneminden önce Tarım bölgesindeki şehirlerde küçük veya kalabalık gruplar halinde önemli sayıda Soğdlunun yaşamış olduğunu gösterir (bkz. Annemarie von Gabain, *Das uigurische Königreich von Chotscho: 850-1250*, Berlin 1961, s. 15).

Mülâyim ve barışsever bir halk olan ve daha çok ticaretle uğraşan Soğdluların eski Türklerle ilişkileri hemen daima dostça olmuştur. Türkler bu kavme *Soğdak* diyorlardı. Soğdak adı Orhon kitabelerinde birkaç kez geçer: *sogdak bodun iteyin tiyin yinçü ügüz keçe temir kapıgka tegi süledimiz* "Soğd halkını organize etmek için İnci nehrinin (Sır-Derya) ötesindeki Demir Kapı'ya kadar sefer ettik" (Kül Tigin, Doğu 39), *altı çub sogdak tapa süledimiz* "Altı Bölge Sogdları üzerine sefer ettik" (Kül Tigin, Doğu 31), *anta berüki aşok başlıg soğdak bodun kop kelti yükünti* "Ondan beri taraftaki Aşok (?) başlı (yani, liderleri Aşok olan) Soğd halkı hep geldi ve (bize) boyun eğdiler" (Tunyukuk II, Güney 2)... Soğdlular 6. yüzyıldan başlıyarak Türklerle sıkı ticari, dinî ve kültürel ilişkiler kurmuş, ayrıca başka kavim ve ülkelerle olan ilişkilerinde Türklere yardımcı olmuşlardır. Akraba ve komşuları Hârizmliler gibi Zerdüştlüğü kabul eden Soğdlular, daha sonra Maniheizmi, Budizmi ve Hristiyanlığı da benimsemişlerdir. Türkler, ticaretle (ve adı geçen dinleri yaymakla!) uğraşan Soğdlulara karşı hoşgörülü davranmış, onlara birtakım ayrıcalıklar tanımış ve Türk ülkelerinde koloniler kurmalarına izin vermişlerdir. I. ve II. Göktürk Kağanlığı dönemleri ile (552-745) Moğolistan Uygur Kağanlığı (745-840) döneminde Maveraünnehr'den Moğolistan'a, Çin'in Kansu eyaletine kadar uzanan bölgelerde Soğd kolonileri vardı. Bu koloniler, genellikle göçebe hayat tarzını sürdüren Türklerin hâkim oldukları bölgelerde birer ticaret, din ve kültür merkezi durumunda idiler. Soğdluların Orta Asya bozkırlarında oynadıkları bu önemli rol Soğdcanın önemini de, hiç şüphesiz, çok artırmıştı. Soğdiyatçı Gauthiot'nun vaktiyle haklı olarak vurguladığı gibi, Soğdca, bir zamanlar (yani, aş.-yuk. 4. ve 10. yüzyıllar arası) Orta Asya'nın "lingua franca"sı idi.

Orta İran dillerinden biri olan Soğdcanın en eski belgesi Doğu Türkistan'ın doğu ucundaki Tun-huang'da bulunmuş ve M.S. 312 yılından kalma bir mektuptur. Göktürklerden kalma yazılı belgeler Soğdcanın I. Göktürk Kağanlığı zamanında (552-630) yazı dili olarak kullanılmış olduğunu gösteriyor. Son yıllarda Moğolistan'ın Arhangay (Kuzey Hangay) eyaletinde bulunan ve üçüncü Göktürk hükümdarı Muhan (= Bukan, yani "Boğa"?) Kağanın kardeşi Mahan Tigin'in anısına 581 yılında dikilmiş olduğu sanılan Bugut kitabesi Soğdcadır. Bugut kitabesinin Türkçe değil de Soğdca yazılmış olması bu dilin I. Göktürk Kağanlığı döneminde devlet veya resmî yazı dili olarak kullanıldığına kanıt sayılabilir.

Soğdlulara ve Soğdcaya gösterilen rağbet Moğolistan Uygur Kağanlığı döneminde de devam etmiştir. Bilindiği gibi, üçüncü Uygur hükümdarı Bögü Kağan (759-780) Soğdlu maniheist misyonerlerin telkinleri ile 762'de Mani dinine girmiş ve

ÇEŞİTLİ ALFABELERLE TÜRKÇE YAZILAR

Kelimenin			Harfler	
Sonunda	Ortasında	Başında		
			a e	
			ı i	
			o ö u ü	1
			g ḳ ḫ	2
			k g	3
			y ı i	4
			r	5
			l	6
			t	7
			d	8
			ç	9
			s	10
			ş	11
			z j	12
			n	13
			b p	14
			v	15
			m	16

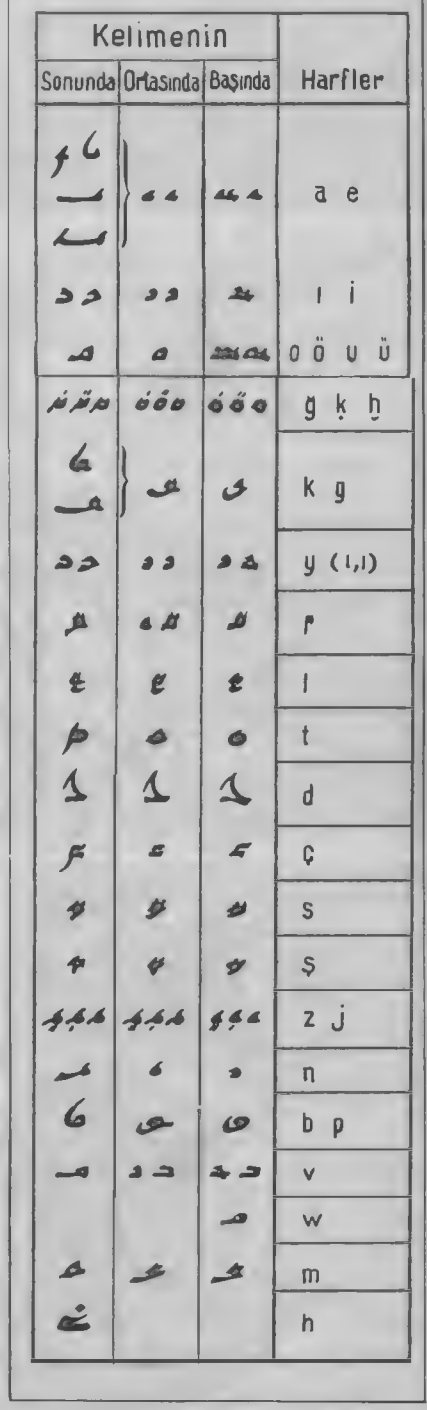

Kelimenin			Harfler	
Sonunda	Ortasında	Başında		
			a e	
			ı i	
			o ö u ü	
			g ḳ ḫ	1
			k g	2
			y (ı,i)	3
			r	4
			l	5
			t	6
			d	7
			ç	8
			s	9
			ş	10
			z j	11
			n	12
			b p	13
			v	14
			w	15
			m	16
			h	17

Prof. A. Caferoğlu'nun Türk Dili Tarihi I *(İstanbul 1970) adlı eserinden, solda Soğd, sağda Uygur alfabesi.*

bu dini devlet dini olarak kabul etmişti. Güney Gobi'de Sevrey dağı eteklerinde bulunan Sevrey kitabesi (763?) Soğdca ve Türkçe olarak iki dilde yazılmıştır. 9. yüzyıl başlarında dikilmiş olan Karabalgasun kitabesi de, bilindiği gibi, Türkçe, Soğdca ve Çince olmak üzere üç dillidir.

Moğolistan'daki Uygur devletinin Kırgızlar tarafından yıkılmasından sonra Doğu Türkistan'a, Tarım havzasına göçen ve burada 400 yıl sürecek bir Hanlık kuran Uygurların Soğdlularla ilişkileri bu topraklarda daha da artmıştır. Soğdlu misyonerler Mani ve Buda dinleri ile Hristiyanlığı Türkler arasında yaymak için yoğun şekilde faaliyette bulunmuşlar, bu faaliyetler sonucu Türklerden Soğdca öğrenenler olmuştur. Doğu Türkistan'da bulunmuş Soğdca yazma parçalarından birinin kolofonunda runik harflerle ve Türkçe olarak ... *er bitidim* (yani, "Bunu ben ... er yazdım") ibaresi vardır. Başka bir Soğdca Budist metninin sonunda da yazmanın *Kutluğ* adlı biri tarafından yazılmış olduğu belirtilmiştir (bkz. F.W.K. Müller, *Sogdische Texte II*, Berlin 1934, s. 47).

Soğdca, Doğu Türkistan'da Türkçe tarafından, Batı Türkistan'da da kısmen edebî Farsça kısmen de Türkçe tarafından sömürülmüş veya ortadan kaldırılmıştır. İran dillerinin bu kolu bugün sadece tek başına kalmış olan Yağnobi ile temsil edilmektedir.

SOĞD ALFABESİ

Sami kökenli Soğd alfabesinde 18 harf vardır. Türkçenin 8 ünlüsü *Elif, Ve* ve *Ye* harfleri ile yazılır: Baştaki /e/ için tek *Elif*, /a/ için çift (çok kere de tek) *Elif*, /o/ ve /u/ için Elif + Ve, /ö/ ve /ü/ için *Elif* + *Ve* + *Ye* (çok kere *Elif* + *Ve*), /ı/ ve /i/ için de *Elif* + *Ye* harf grupları kullanılır. Soğd alfabesindeki ünsüz işaretleri de Türkçe için son derece yetersizdir. Hırıltılı /h/ (hı) ve sadalı artdamak sızıcısı /ɣ/ (gamma, Arap alfabesindeki *gayn* ile gösterilen ses) Soğd alfabesinde ayırt edilmez. Türkçedeki art (kalın) /k/ (q) ünsüzü *hı* harfinin altına bir çengel koymakla ayırt edilirse de buna her zaman uyulmaz. Soğd alfabesinde ayrıca /b/ ile /p/, /k/ ile /g/, /ç/ ile /c/ ve /z/ ile /j/ sesleri için de sadece birer harf vardır. /z/ harfi bazan altına bir veya iki nokta konulmak suretiyle /j/den ayırt edilir.

Soğd alfabesiyle yazılmış Eski Türkçe metinler küçük ve çok yıpranmış yazma parçalarından, daha doğrusu yazma parçacıklarından ibarettir. O kadar ki bunlar üzerine bir araştırma yapan Annemarie von Gabain ("Alttürkische Texte in sogdischer Schrift", *Hungaro-Turcica*, Budapest 1976, s. 69-77) bu yazma parçacıklarında bütün halinde tek bir satır bile bulunmadığını söylemektedir. Soğd yazısı ile Türkçeye örnek olarak ancak tek tek kelimeler verilebilir. Biz de Gabain'in *Alttürkische Grammatik*'inde verdiği kelime örnekleri ile yetineceğiz.

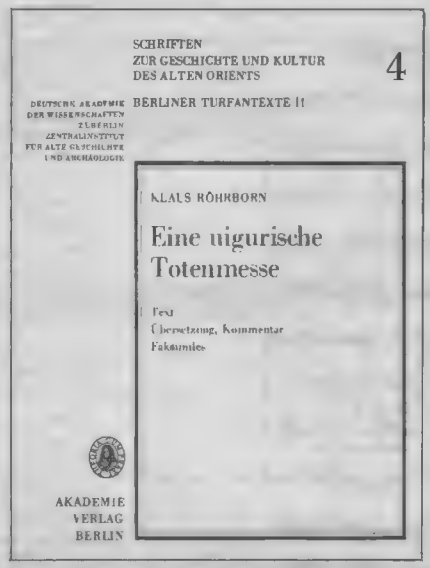

Klaus Röhrborn, Ein *Uigurische* Totenmesse, *Berlin 1971.*

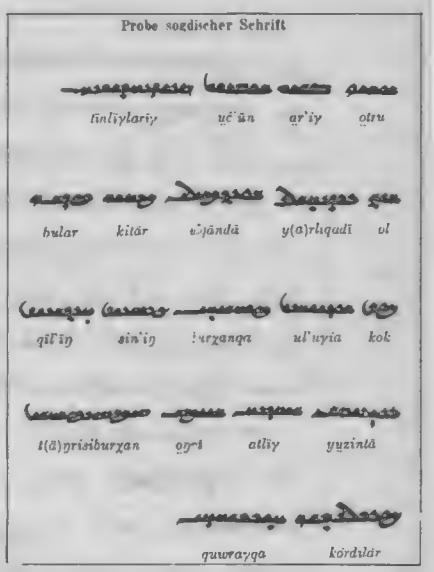

Annemarie von Gabain, Alt-türkische Grammatik, *Leipzig 1950.*

UYGUR ALFABESİ

Soğdcayı ve Soğd yazısını öğrenen Uygurlar bu yazının işlek türünden kendileri için yeni bir alfabe geliştirmişlerdir. Genellikle Uygur yazısı olarak bilinen ve Uygurlara maledilen bu yazı önce belki de diğer Türklerce kullanılmış, 9. yüzyıl ortalarında Koço Uygur devletinde çoğunluğu Uygurların teşkil etmesi nedeniyle buna Uygur yazısı adı verilmiştir.

Ünlülerin gösterilmesi bakımından Soğd yazısı ile Uygur yazısı arasında fark vardır. Soğd yazısında kelime içi ünlüleri de, çoğu kez, kelime başı ünlüleri gibi, *Elif*'li yazıldığı halde, Uygur yazısında bir tür tasarrufa gidilmiş ve dört yuvarlak ünlü sadece bir *Ve* ile, /ı/ ve /i/ ünlüleri de sadece *Ye* ile gösterilmiştir. Uygur yazısında sadece *et'öz* "vücut" gibi birleşik kelimelerin yuvarlak ünlüsü kelime başı ünlüsü gibi *Elif* + *Ve* + *Ye* ile yazılır.

Soğd yazısında olduğu gibi Uygur yazısında da /k/ ile /g/, /b/ ile /p/, /ç/ ile /c/ ve /z/ ile /j/ sesleri birbirinden ayırt edilmez. Art (kalın) /k/ (q) ünsüzü, bazı yazmalarda art /g/ için kullanılan harfin üzerine iki nokta konulmak suretiyle ayırt edilirse de buna her zaman uyulmadığından bu iki ses de çoğu kez bir ve aynı şekilde yazılır. Ayrıca, /s/ ve /ş/ sesleri Soğd yazısında ayırt edildiği halde, Uygur yazısında bunlar da genellikle ayırt edilmez ve aynı harfle gösterilir.

Uygur alfabesi, Türkçenin yazımı için hiç de elverişli olmadığı halde, Türklerce 8. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıl başlarına kadar, yani aşağı-yukarı bin yıl gibi çok uzun bir süre kullanılmıştır. Uygurca yazma ve basma (tahta kalıp yöntemi ile basma) eserler, Avrupalı bilginler tarafından yüzyılın başlarında Doğu Türkistan'da, Turfan'da yapılan kazılarda ele geçirilmiştir. Bunlar 20. yüzyıl başlarından itibaren F.W.K. Müller, A. von Le Coq, W. Bang, A. von Gabain, R. Rachmati (Rahmeti Arat), W. Radloff, S. Ye. Malov, P. Pelliot, L. Ligeti, Ramstedt, Haneda vb. gibi ünlü filolog ve türkologlar tarafından yayımlanmıştır. İlk Uygurca metin yayınları arasında Müller'in *Uigurica*, A. von Le Coq'un *Türkische Manichaica aus Chotscho* ve Bang'ın (von Gabain ve R. Rachmati ile birlikte) *Türkische Turfan-Texte* gibi dizi yayınların ayrı ve müstesna bir yeri vardır. Uygurca yazmaların yayımlanmasına P. Zieme, K. Röhrborn, J. Hamilton ve Ş. Tekin gibi araştırıcılar tarafından bugün de devam edilmektedir.

Uygur alfabesiyle yazılmış eserlerin büyük çoğunluğunu Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlıkla ilgili dinî metinler oluşturur. Bu yazmaların en eskileri Maniheizmle ilgili olup 8. yüzyıl ortalarından kalmadır. Budist muhitinde meydana getirilmiş olan eserler daha çok Çince, Sanskritçe, Toharca ve Soğdcadan yapılmış çevirilerdir. Bunlar arasında en önemlileri 9. yüzyılda Toharcadan çevrilmiş olan *Maitrisimit* (Maitreya Bodhisattva ile Karşılaşma), Beşbalıklı Şıngku Seli Tutung tarafından 925 ilâ 950 tarihleri arasında Çin-

ÇEŞİTLİ ALFABELERLE TÜRKÇE YAZILAR

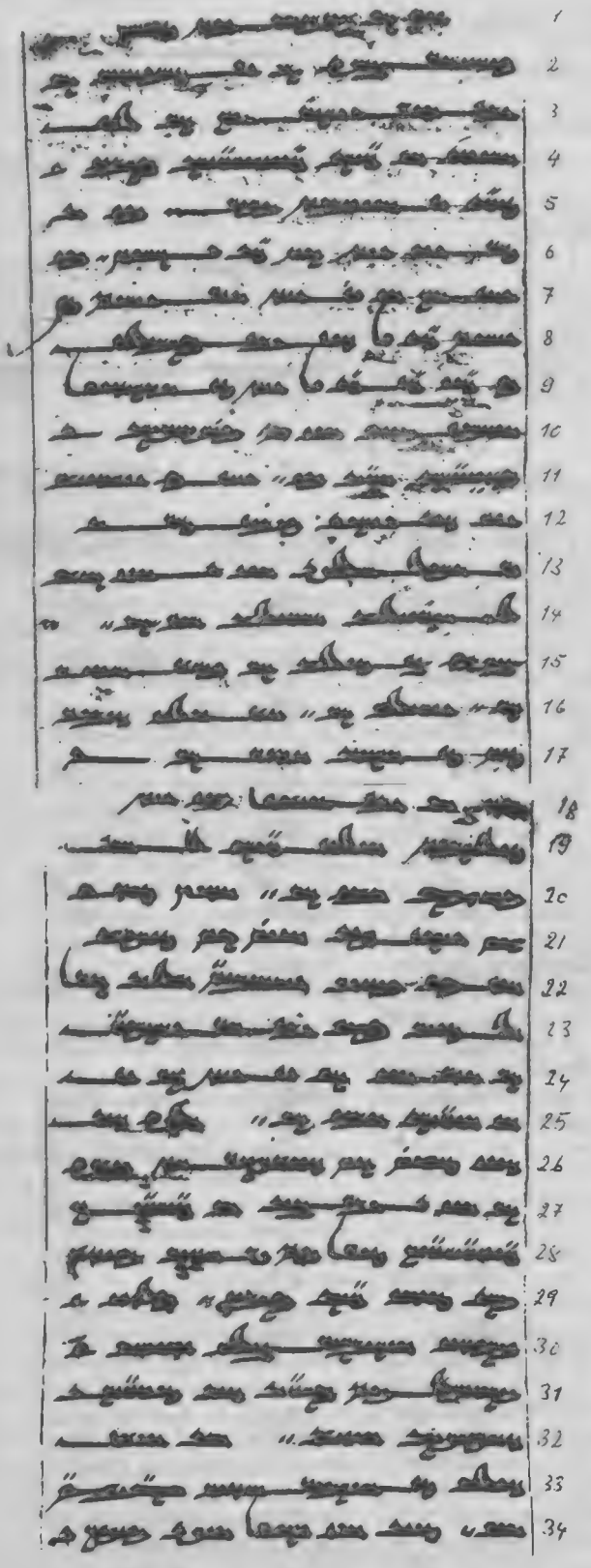

(Klaus Röhrborn, Eine uigurische Totenmesse, *Berliner Turfantexte II, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin: Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie, Berlin 1971, s. 42-43)*

UYGURCA METNİN YAZI ÇEVRİMİ:

1) ... yıl-lar/ert/gınçe biş türlüg
2) küsençig mengi-ler-ig teginser-ler
3) y(i)me üç y(a)vlak yol-lar-dın
4) arıtı ozgalı kutrulgalı bolmaz-z (satır doldurucu *z*)
5) takı ne ayıtmış k(e)rgek, bizni
6) teg yüz yaş-lıg-kıa-larıg, biz
7) yene ol uzun yaş-nıng yarım-ta
8) yarım-kıa-sın y(i)me bulmadın
9) bu kızga-kıa yaş-ta işleşip
10) netegin k(e)ntü özüm kingetgeli-i (satır doldurucu *i*)
11) boşungalı ugay biz, yene bu yirtinçü
12) yir suv yilvi kümen teg ez-
13) ük igid erdüki üze üzlünçü-
14) de alkındaçı artadaçı erür-ler,
15) m(e)nggü m(e)n tideçi-ler barça artar-
16) lar yokadur-lar, neçe idiz sumir
17) tag-ta ulatı itig-ler-r
18) kişi-ler y(i)me inçip öz yaş
19) tıdılmış ödte kolu-da ara
20) kirişgeli umazlar, asıg tusu
21) çog yalın bay ayag-lıg tigüçi
22) at küü bakır yaratmak* erdini-lig
23) ed t(a)var bular y(i)me ök yal(a)nguk-
24) lar-nıng özler-in yaş-lar-ın
25) uzatgalı umaz-lar, edgü sav
26) söz tatıg-lıg süçiglig aş içgü-
27) ler üze y(i)me mini ozgurgı-l
28) kutgargıl tip kim-ke erser küse-
29) geli tutuzgalı bolmaz, bodsuz-z (satır doldurucu *z*)
30) b(e)lgüsüz ölümlüg madar uturu-u
31) keltükde kim bolgay anı tıtgalı
32) sergürgeli utaçı, anı üçün
33) sudur-ta ölmek erser alkınma-k
34) erür, tını üzülüp ögi köngül-i

* *Yurtmak* "para" yerine istinsah yanlışı

ÇEVİRİSİ:

1) ... yıllar boyunca beş türlü
2) arzu edilen zevkleri tatsalar
3) da (yine) üç kötü (varlık) yollar(ın)dan
4) asla halâs bulamaz (ve) kurtulamaz(lar).
5) Ve sormağa ne gerek (var), bizim
6) gibi (ancak) yüz yılcık yaşamışlara? Biz
7) daha o uzun hayatın yarısının
8) yarıcığını dahi bulmadan
9) bu kısacık yaş(ımız)da çalışıp-çabalayıp
10) nasıl kendi ömrüm(üzü) uzatabilir (ve)
11) (ıstıraplarımızdan) kurtulabiliriz? Yine bu âlem (ve)
12) dünya sihir (ve) büyü gibi sah-
13) te (ve) yalan olduğu için (insanlar) sonun-
14) da mahv ve helâk olacaklardır.
15) "Ben ebediyim!" diyenler(in) hepsi mahv
16) olur (ve) yok olurlar. Onca yüksek Sumeru
17) dağ(ın)da ve diger (yeryüzü) yüceliklerinde...
18) (tanış ve biliş) insanlar da böylece ömr(ün) (ve) yaş(ın)
19) durduğu anda (hiçbir suretle)
20) müdahalede bulunamazlar. (İnsanların) kâr-kazanç,
21) ihtişam, zenginlik (ve) saygınlık (olarak) adlandırdıkları
22) şan-şöhret, servet (ve) sâmân (ve)
23) mal-mülk... bunlar da insan-
24) ların ömürlerini (ve) yaşlarını
25) uzatamazlar. İyi söz (ve)
26) kelâm, tatlı ve lezzetli yiyecek ve içecek-
27) ler vasıtasiyle ve "(Aman) beni kurtar!"
28) diye herhangi bir kimseden medet (ve)
29) himmet dilemek (de) mümkün değildir. Cisimsiz
30) (ve) belirtisiz Ölüm Şeytanı (ile) karşı-karşıya
31) gelindiğinde kim ona engel olabilir
32) (veya) dayanabilir? Onun için
33) Sutra*'da "Ölmek ise yok olmak-*
34) tır; nefesi kesilip aklı (ve) bilinci.." (denilmiştir).

ÇEŞİTLİ ALFABELERLE TÜRKÇE YAZILAR

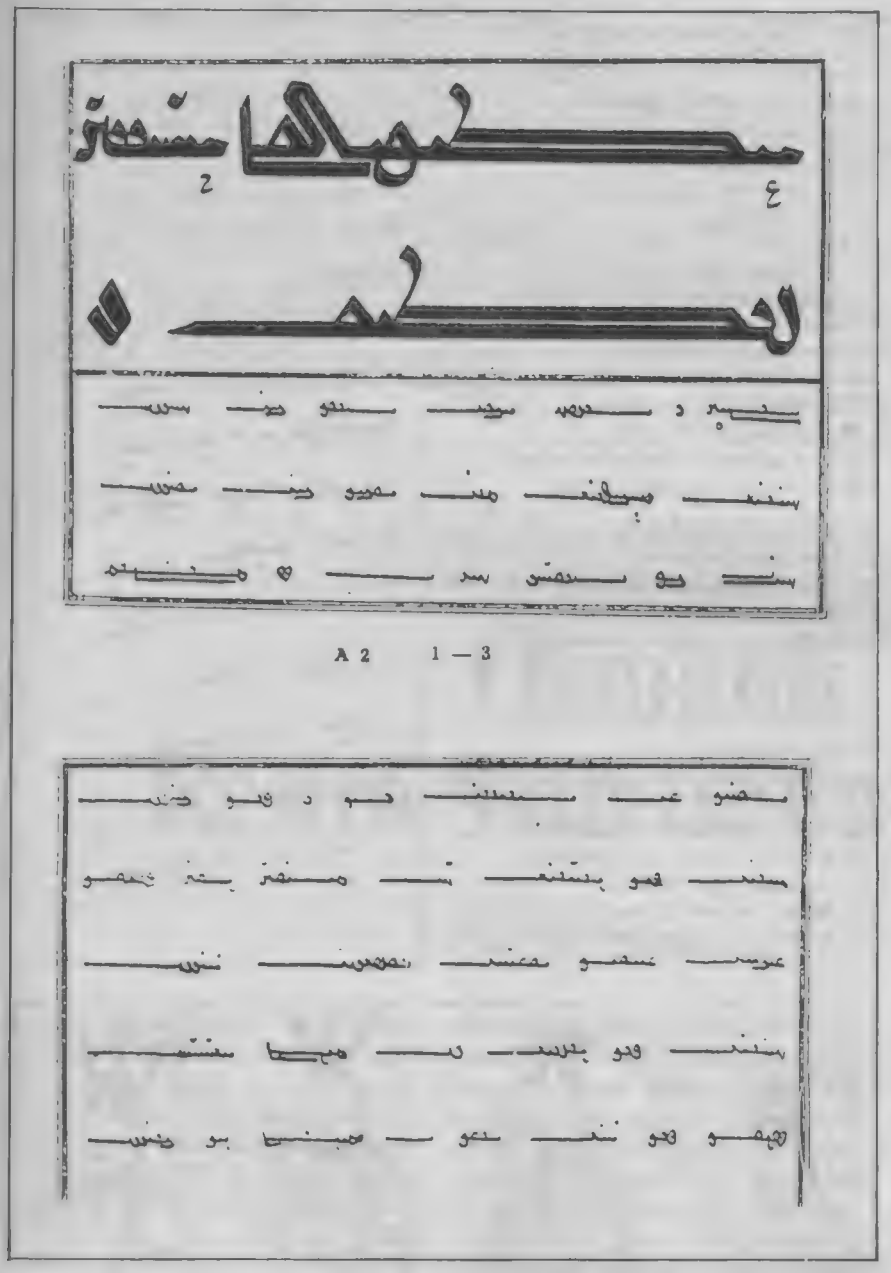

Atabetü'l-Hakayık'ın *Uygur harfli nüshası (Arat'tan)*

ATABETÜ'L-HAKAYIK KİTAB-I'İN YAZI ÇEVRİMİ

1) ilah-i üküş hamt ayur men sangga
2) sening rahmeding-tin umar men ongga
3) sena mu ayugay seza bu tilim
4) unar-ça ayayın yar-ı bir mangga
5) sening bar-lıkıng-ka tanuk-luk birür
6) cemat canvar uçkan yügürgen nengge
7) sening bir-liking-ke telil arkagan
8) bulur bir neng içr-e telil-ler minggre

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

1) (Ey) Tanrım, sana çok hamd ederim;
2) senin rahmetinden (daima) hayır umarım.
3) (Benim) bu dilim senayı (sana) layık şekilde söyliyebilir mi (hiç);
4) bana yardım et (de) olanca kudretimle söyliyeyim.
5) senin varlığına tanıklık eder.
6) (Yeryüzündeki) canlı, cansız, uçan ve koşan (her) şey
7) Senin birliğine delil arayan (kimse)
8) bir tek şeyde binlerce delil bulur.

ceden çevrilmiş olan *Altun Yaruk* (Sanskritçe aslı *Suvarnaprabhāsa sūtra*) ve *Hüen-tsang Biyografisi*'nin yine aynı Türk bilgini tarafından Çince'den yapılan çevirisidir.

Uygur yazısı Türklerin İslâmiyeti kabullerinden sonra da kullanılmıştır. *Kutadgu Bilig*'in üç nüshasından biri, Viyana nüshası, bilindiği gibi Uygur harfleri iledir ve 1439'da Herat'ta istinsah edilmiştir. *Atebetül-Hakayık*'ın en iyi nüshası Uygur yazısı iledir ve ünlü hattat Zeynülâbidin bin Sultanbaht Cürcanî tarafından 1444'te Semerkand'da kopye edilmiştir.

Uygur yazısının 15. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da, Osmanlı sarayında da kullanılmış olduğunu biliyoruz. Fatih Sultan Mehmed'in Akkoyunlu hükümdarı

Bir Uygur kadını (A.von Gabain'den)

Uzun Hasan'a karşı giriştiği seferin zaferle sonuçlanmasından sonra 5 Rebiülâhır 878 (= 30 Ağustos 1473) tarihinde Karahisar'da yazdırttığı yarlık Uygur alfabesiyledir ve Fatih sarayında görevli *bahşı*'lardan Şeyhzade Abdürrezzak Bahşı (Uygurca yazan kâtiplere *bahşı* deniyordu) tarafından yazılmıştır. Topkapı Müzesi'nde bulunan bu yarlık hocamız merhum Rahmeti Arat tarafından yayımlanmıştır: "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, c. VI, ss. 285-322 ve fotokopi (20 sayfa).

Uygur yazısı Türklerden Moğollara da geçmiş ve Klasik Moğolca yüzyıllarca bu alfabe ile yazılmıştır. Moğolların bu yazıyı Türklerden 12. yüzyılın ikinci yarısında aldıkları tahmin ediliyor.

Bir Uygur hükümdarı (A.von Gabain'den)

Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı (Arat'tan) (ilk dört satır)

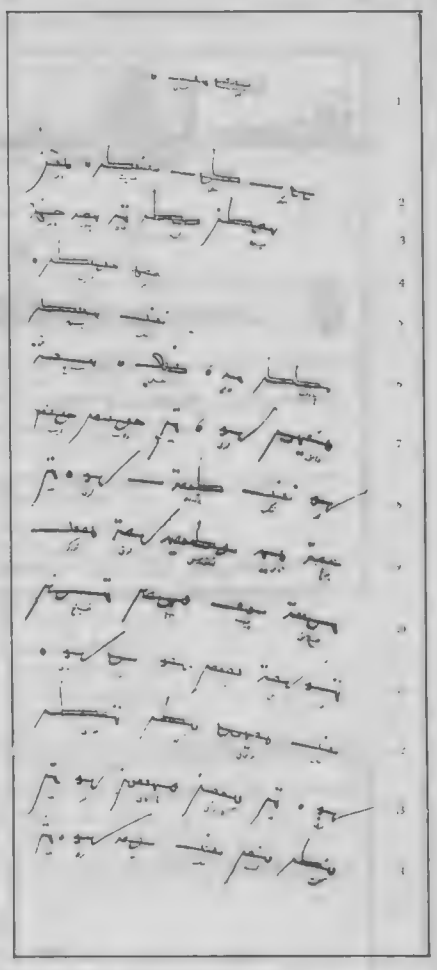

YARLIĞIN YAZI ÇEVRİMİ:

1) (h)uvel gan-i
2) all-a taal-a inay(e)t-i-tin
3) sultan memet han söz-üm
4) rum vilayet-i-
5) ning seyit
6) satat kaz-i mufd-i şeyh
7) tanışman-lar-ı-ga vilayet vilayet-
8) ler-ning tarug-a-lar-ı-ga
9) çoh taş olturuş-lug türk
10) hal(a)yık arab belüç halaç
11) kar-luk kürt lur el-ler-i-
12) ning tüşmel ket huda-
13) lar-ı-ga karvan basirgan-lar-ga
14) kent kent-ning ulug-lar-ı-ga

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

1) Tanrı ganidir
2) Allah-ı teala(nın) inayeti ile
3) Sultan Mehmed Han sözüm:
4) Rum vilâyeti- (yani, Anadolu-)
5) nun seyyid,
6) sâdât, kadı, müftü, şeyh (ve)
7) dânişmendlerine, bütün vilayet-
8) lerin valilerine (ve)
*9) çok uzaklarda (*harf. *çok dış) oturan Türk*
10) ahali (ile) Arap, Beluç, Halaç,
11) Karluk, Kürt ve Lur halkları-
12) nın âyân ve kethüda-
13) larına, kervan(cı) (ve) bezirgânlara
14) bütün köy ve kasabaların büyüklerine

Uygurlar (A.von Gabain'den)

...eglass as the other beings adding in the sa...

High Prices Paid in Paris for Miniatures

International Herald Tribune

PARIS — Four 16th-century Turkish miniatures, removed around 1939 from a volume of "Siyar-i-Nabi" (The Life of the Prophet), dated 1594, were sold for 1,372,000 francs ($171,000) at Drouot on Friday. The volume, which retains 137 illustrations, is preserved in the Chester Beatty Library in Dublin.

A miniature showing the prophet Mohammed praying before the battle of Badr in Arabia, was bought on commission for 610,000 francs by the expert Jean Soustiel, bidding against Michael Spink, director of the Islamic department at Spink's of London. Soustiel bought another on commission for 207,000 francs. The other two were sold, one of them to the Louvre, for 277,000 francs each. The highest previous record for a Turkish miniature was £11,000, paid for a portrait of Sultan Selim II at Sotheby's in May 1977.

Paris'te Minyatürlere Yüksek Fiyatlar Ödendi

International Herald Tribune, *24-25 Mart 1984 (Cumartesi-Pazar)*

PARIS- 1939 dolaylarında bir Siyer-i Nebî *cildinden (1594 tarihli) koparılan dört tane 16. yüzyıl Türk minyatürü, Cuma günü Drouot'da [ünlü bir müzayede salonu] 1.372.000 franga (171.000 dolar) satıldı [yüzde on vergi de eklenirse, bu para tutarı 70 milyon TL'na yaklaşıyor]. İçinde daha 137 resim bulunan yazma Dublin'deki Charles Beatty Kütüphanesi'nde saklanmakta.*

Peygamber Muhammed'i Arabistan'da Bedr Savaşı'ndan önce dua ederken gösteren bir minyatüre, aldığı sipariş üzerine Londra'daki Spink's mağazasının İslamî eserler bölümünün yöneticisi Michael Spink'e karşı fiyat arttıran uzman Jean Soustiel 610.000 frank ödedi. Soustiel bir başka minyatürü de, yine sipariş üzerine, 207.000 franga aldı. Herbiri 277.000'er franga satılan öteki ikisinden biri Louvre Müzesi'ne gitti. Şimdiye kadar bir Türk minyatürüne ödenen en yüksek fiyat rekoru, 1977 Mayısı'nda Sotheby'de II. Sultan Selim'in bir portresine verilen 11.000 Sterling [5,5-6 milyon TL] idi.

Siyer-i Nebî Minyatürleri ve

Osmanlı Resim Sanatındaki Yeri

Prof. Dr. GÜNSEL RENDA

Bu yıl 23 Mart günü Paris'te açık artırma ile çok yüksek fiyatlara satılan dört Türk minyatürü tüm sanat çevrelerinde yankı uyandırdı. Bu minyatürlerin bilimsel tanıtımını yapan renkli baskılı broşür ile basında çıkan çeşitli yazılar Türk minyatürüne dikkatleri çekti.

Satılan dört yaprak, 16. yüzyıl Osmanlı minyatürünün önemli örneklerini içeren *Siyer-i Nebî* ciltlerinden birisine aitti. 14. yüzyılda yazılmış fakat sonraki yüzyıllarda birçok kez kopya edilmiş olan *Siyer-i Nebî*, Hz. Muhammed'in hayatını ve İslâmiyet'in ilk dönemlerini anlatan önemli bir eserdir. Yazarı, Erzurumlu Mustafa b. Yusuf b. Ömer Darir'dir. Darir, 1377'de Mısır'a gitmiş ve *Siyer-i Nebî*'yi orada yazmıştır. Yazar, eserinin önsözünde de belirttiği gibi Ebul Hasan Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-Bekri ve Abdul Melik b. Hişam gibi iki ünlü Arap tarihçisinin aynı konudaki eserinden Türkçeye çevirerek derlediği kitabını 1388'de Memluk sultanı Ebu Said b. Berkok'a sunmuştur. Sade bir Anadolu Türkçesiyle yazılmış olan kitabın kimi bölümlerinde şiirlere yer verilmişse de, metnin çoğunluğu düzyazıdır. *Siyer-i Nebî* sonraki yüzyıllarda sık sık kopya edilmiştir, fakat minyatürlü bir kopyasının hazırlanması 16. yüzyıla, III. Murat dönemine rastlar. Güçlü bir sanat koruyucusu olan III. Murat (1574-1595) döneminde Osmanlı minyatür sanatı doruğuna erişmiş ve çoğu tarihî konuları içeren sayısız minyatürlü yazma hazırlanmıştır. III. Murat, Hz. Muhammed'in hayâtını ele alan *Siyer-i Nebî*'nin minyatürlü bir kopyasının hazırlanmasını özellikle istemiş ve bu dev eser altı cilt halinde minyatürlenmiştir. III. Murat saltanatının son günlerinde ancak tamamlanabilen ciltler, 1595'te III. Mehmet'e (1595-1603) sunulmuştur. *Siyer-i Nebî*'nin altı cilt olarak siparişini ve yazmaların hazırlanmasında emeği geçen sanatçılara yapılan ödemeleri belirten belgeler bugün Topkapı Sarayı arşivinde bulunmaktadır. (Arşiv No: 34, 9613, 12292).

Siyer-i Nebî'nin birinci cildi Topkapı Sarayı Kitaplığı'ndadır. (H.1221) Bu ciltte metin, önsözle başlar, peygamberin soyu açıklanır ve doğumundan 25 yaşına kadar başından geçen olaylar anlatılır. Yazmada 139 minyatür vardır. İkinci ciltte 595-622 yılları arasındaki olaylar ele alınır. Burada Hz. Muhammed'in Hatice ile tanışıp evlenmesi, mucizeleri, yeğeni Ali'nin doğumu ve ilk vahiy minyatürlenmiştir. Peygamber ile Ebu Cehil arasındaki çatışmalar ve Kureyşlilerle ilk savaşın da yeraldığı 85 minyatürlü bu cilt keza Topkapı Sarayı Kitaplığı'nda bulunmaktadır. (H.1222) Üçüncü cilt 622-623 yıllarının olaylarını kapsar. Metindeki en önemli olay Mirac'dır. Cebrail'in Peygamberi Mirac'a hazırlaması, Burak üzerindeki gece yolculuğu, cen-

nette melek ve peygamberlerle kılınan namaz ayrıntıyla anlatılmış ve minyatürlenmiştir. Bu ciltte ayrıca Ayşe ile evliliği, Mekke'den Medine'ye Hicret, Medine'deki etkinlikler de yer alır. New York Public Library Spencer Collection'da bulunan (No. 157) bu ciltte 128 minyatür vardır. Dördüncü cilt Dublin Chester Beatty Kitaplığı'ndadır (No. 419). 624-626 yıllarını kapsayan bu cildin metninde en önemli olaylar, Hz. Muhammed'in kızı Fatma ile Ali'nin evliliği, Bedir ve Uhud savaşlarıdır. Halen 137 minyatürü bulunan bu ciltten birçok minyatür eksiktir. *Siyer-i Nebî*'nin beşinci cildinin nerede olduğu belirlenememiştir. Bir 19. yüzyıl kaynağı Dresden Ulusal Kitaplığı'nda bulunan minyatürlü bir *Siyer-i Nebî* kopyasından söz eder, fakat bu yazma bugüne kadar saptanamamıştır. Öteki ciltlerin içeriği gözönünde tutularak bu kayıp ciltte 627-629 yıllarının olaylarının bulunduğu düşünülmektedir. Altıncı ve son cilt, yine Topkapı Sarayı Kitaplığı'ndadır. (H.1223) 125 minyatürlü bu ciltte metin, Hüney ve Tebük gazaları, peygamberin hastalanması, ölümü ve Ebu Bekir'in halifeliğiyle son bulur.

Paris'te satılan tek yaprak minyatürler, çok sayıda eksiği olduğu anlaşılan dördüncü cilde aittir. Birinci minyatür Ömer b. Zeyd'in karşısına çıkan ejderhaya karşı peygamberden yardım dilemesini gösterir. Hz. Muhammed'in ejderhayı etkisiz hale getirmesini, çevredekiler hayretle izlemektedir. İkinci minyatürde Hz. Muhammed'in Bedr savaşından birkaç gün önce verdiği ziyafet resimlenmiştir. Üçüncü minyatür yine Bedr savaşından önceki yağmur duasını yansıtmaktadır. Dördüncü minyatür ise, Bedr ve Uhud savaşları arasında Cebrail'in Hz. Muhammed'e Kuran'dan sekizinci sureyi getirmesini canlandırır. Bu dört minyatür de Bedr ve Uhud savaşlarıyla ilgilidir. Bu nedenle Chester Beatty Kitaplığı'ndaki dördüncü cilde ait oldukları, hatta hangi yapraklar arasına yerleşebilecekleri kolayca saptanabilmiştir.

Siyer-i Nebî minyatürlerinin Osmanlı resim sanatında önemli bir yeri vardır. Bunlar Osmanlı minyatürünün dinî alandaki örneklerini oluşturur. Osmanlılar İslâm minyatürüne yeni bir resimsel anlatım ve Osmanlı tarihinin egemen olduğu yeni bir ikonografya (konu dünyası) getirmişlerdir. Osmanlı nakkaşları devletin gücünü yüceltici tasvirlerinde, başarıyla sonuçlanan savaşları, seferleri ve görkemli törenleri yansıtırken, bir tür tarih belgeleyiciliği yapmışlardır. Daha çok saray çevresiyle ilgili güncel konuları işlemek zorunda kalan nakkaşlar olayları yerinde izlemiş ve bir yandan İslâm minyatürcülüğünün kuralcılığını korurken, öte yandan olayları ve kişileri en doğru biçimiyle aktarabilme niteliğini geliştirerek eşine ender rastlanır bir gözlem gücünü yansıtan ürünler vermişlerdir. Osmanlılar minyatürledikleri dinî yazmalarda da bu gerçekçi yaklaşımı korumuşlardır. Osmanlılarda dinî konular daha çok genel dünya tarihleri içinde yeralmıştır. Örneğin, III. Murat döneminin ünlü tarih yazarı Lokman'ın *Zübtet-üt Tevarih*'i bu tür bir eserdir. Bu eserin minyatürlü üç kopyasında birçok peygamber öyküsü ile birlikte Hz. Muhammed, halife ve imamlar da resimlenmiştir. (Türk İslam Eserleri Müzesi No 1973, Dublin Chester Beatty Kitaplığı, No: 414 ve Topkapı Sarayı Kitaplığı H. 1321) Bu tür birkaç yazma, 14. ve 15. yüzyıllarda öteki İslâm çevrelerinde de hazırlanmıştır. Örneğin, Timurlu Şahruh döneminde resimlenmiş *Külliyat-ı Hafız Ebru* (Topkapı Sarayı Kitaplığı, B. 282) ve Taberî'nin 15. yüzyılda minyatürlenmiş dünya tarihi (Chester Beatty Library P.144) dinî minyatürleriyle dikkati çeker. Yalnızca Hz. Muhammed ile ilgili minyatürlü yazmalara ise pek ender rastlanır. 14. ve 15. yüzyıllarda hazırlanmış iki *Miracname*'nin minyatürleri (Topkapı Sarayı Kitaplığı H. 2154 ve Paris Bibliothèque Nationale sup. turc 190) peygamberin Mirac yolculuğunu canlandırır. Fakat Hz. Muhammed'in tüm yaşamını içeren biyografik bir eserin resimlenmesi ancak Osmanlı sarayında gerçekleşmiştir. III. Murat, adeta Şiî çevrelere taş çıkartacak bir hoşgörüyle böyle bir eserin minyatürlenmesini sağlayabilmiştir.

Siyer-i Nebî'deki minyatürlerin üslûp açısından da önemi büyüktür. Tüm ciltlerin incelenmesi, 800'ü aş-

1

2

3

kın minyatürün bir nakkaş grubu tarafından yapıldığını göstermektedir. Osmanlı sarayında hazırlanan önemli minyatürlü yazmaların çoğu bir ekip çalışmasıdır. Arşiv belgeleri bu tür yazmalarda hattat, ciltçi, müzehhip ve nakkaşlardan oluşan sanatçı gruplarının 25 kişiye kadar çıkabileceğini göstermiştir. *Siyer-i Nebî*'lerin hazırlanmasında da kuşkusuz öyle olmuştur. Önemli olan bütün ciltlerdeki minyatürlerde göze çarpan ortak özelliklerdir. Diagonal çizgilerin egemen olduğu az figürlü kompozisyonlar, iç sahnelerde ince bir yüzey bezemeciliği, el hareketlerinde ve gözlerde kimi zaman abartılmış ifadeler, hemen tüm minyatürlerde dikkati çeker. Hepsinde açık, yalın bir anlatım egemendir. Tarihsel konuları resimlemeye alışık Osmanlı sanatçıları dinî öyküleri bile güncel olaylar gibi canlandırmışlardır. Tarih konulu minyatürlerde izlenen kompozisyon şemaları aynen kullanılmıştır. Çoğu sahnede büyük boyutları ve anıtsal duruşlarıyla dikkati çeken Hz. Muhammed veya halifelerin etrafına figürler dairesel bir düzenlemeyle yerleştirilmiştir. Örneğin, peygamberin Bedr savaşından önce verdiği ziyafet sahnesinin, tarih konulu yazmalardaki padişah veya vezirlerin kabul törenlerinden farkı yoktur.

Bütün dinî figürler, Osmanlı dekoru ve giysileri içindedir. Amaç, peygamberin hayatını tüm ayrıntılarıyla tarihî bir olay gibi belgelemektir. Osmanlı nakkaşı ön örneği olmayan bu sahneleri resimlerken, kendi ikonografyasını oluşturmak zorunda kalmıştır. İşte bu nedenle, *Siyer-i Nebî* minyatürleri Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili özgün bir ikonografyayı İslâm dünyasına sunmaktadır.

Siyer-i Nebî gibi önemli bir eserde, saray nakkaşhanesinin en usta sanatçılarının çalışmış olması doğaldır. Fakat metinde herhangi bir sanatçı adına rastlanmaz. Minyatürlerini imzalama geleneği olmayan Osmanlı nakkaşları, ancak arşiv belgelerinde adları geçtikçe tanımlanabilmekte ve karşılaştırma yöntemiyle üslupları saptanabilmektedir. *Siyer-i Nebî* minyatürleri de aynı yöntemle incelendiğinde kimi sanatçı adları ortaya çıkmaktadır. Örneğin, III. Murat döneminin ünlü nakkaşı Osman ve yardımcılarının ve aynı dönemde birçok yazma minyatürlemiş nakkaşlardan Hasan'ın üslûbu yer yer tanımlanabilmektedir. Öte yandan 1594-95 tarihlerine ait arşiv belgeleri bu dönemde başnakkaş olan Lütfü Abdullah'tan sözeder. Böylesi büyük ve önemli bir eserde dönemin başnakkaşının mutlaka payı olduğunu düşünmek gerekir. Fakat 16. yüzyılın ikinci yarısında etkin olduğu anlaşılan bu nakkaşın üslubunu saptamak henüz mümkün olmamıştır. Gelecekteki araştırmalar, kuşkusuz, *Siyer-i Nebî*'de çalışan tüm sanatçıların kimliğine ışık tutacaktır. Özgün ikonografyası ve 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı minyatüründe belirmeye başlayan yeni üslup arayışlarını yansıtan minyatürleriyle *Siyer-i Nebî*'ler Osmanlı resim sanatının en önemli kaynaklarındandır.

طريق ١٢٩٩

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüzyıl önce bu ay

Dr. UYGUR KOCABAŞOĞLU

İSTANBUL HAVADİSİ

☐ Beyoğlu mağazaları her gün açık olup hademesine haftada bir gün olsun ta'til-i eşgale [işi bırakmaya] müsaade etmediklerinden hademe beyninde [arasında] sızıltı eksik değil idi. Ve sızıltı vara vara [zamanla] beyan-ı nahoşnudî [hoşnutsuzluğun dile getirilmesi] derecesine varmış olduğundan üç mağazadan maadası [başkası] pazarları ta'til-i eşgale karar vermişler ve geçen pazar gününden itibaren bazı mağazalar kapanmağa başlamıştır. (1 Temmuz 1884)

☐ Kasımpaşa deresinin bu günlerde taaffünü [kötü kokusu] fevkalâde ziyadeleşmiş olduğundan mürur ve ubûr eden [gelip geçen] zevat bizâr olagelmekte olduğunu hâvi ora ahâlisi tarafından bir varaka alınmıştır. Artık bu taaffüne nihayet verilmesi müsted'adır [dilekçe ile istenmektedir]. (1 Temmuz 1884)

☐ Galata'da Çeşmemeydanı kıraathanesinin sol cenahında Yolcuzade mahallesinin köşesinde ve bir ahır derununda [içinde] yirmibeş kadar inek mevcut bulunduğundan ve hasıl olan taaffün ise [kötü koku] fevkalâde hükmünü icra etmekte ve gelip geçenler koku gürültüsünden midelerine fenalıklar gelerek bir takım münasebetsiz hallere duçar olmakta bulundukları ve bunun ise sıhhat-ı umumiyeye muzır idüğünden [olduğundan] bu ineklerin mahalle arasından çıkarılmasını ahâli rica ve istida ediyorlar. (6 Temmuz 1884)

☐ Mekteb-i Ticaret'in imtihanları geçen Perşembe günü Ziraat Nazırı devletlû paşa hazretleri hazır bulundukları halde icra olunmuş ve Nazır-ı müşarün-ileyh bir nutuk irad idüp, talebenin himaye-i hazret-i padişahiye mazhariyetleri hasebiyle leyl ü nehâr [gece-gündüz] tahsil-i maarife sây ve ikdâmlarını [gayret ve sebatla çalışmalarını] teşvik buyurmuşlardır. (6 Temmuz 1884)

☐ Geçen haftadan itibaren Beyoğlu mağazaları her Pazar günü tatil etmeğe başlayarak birinci Pazar günü mağazalar yazıcı ve hademelerinden yüz kişiden ziyade eşhas Papi'nin [?] mağazasında toplanmışlar ve umum mağazaların kapanıp kapanmadığını aynen [gözleriyle] görmek üzere beraberlerinde bir hayli işsiz güçsüz ademler bulunduğu halde Beyoğlu'nu bir ucundan öbür ucuna kadar geçmişler ve bir iki berber dükkânının önlerinde gördükleri peşkir ve havluları içeriye aldırmışlar. (8 Temmuz 1884)

☐ Evvelki akşam üzeri Çeşmemeydan'ı na gitmek üzere mürur etmekte olan tramvayın üç çocuğu tekerlekleri altına alarak bazı azâsının cerh ve şikest [yaralayıp kırmış] olduğu geçen günkü nüshamızda yazılmış idi. Tahkikat-ı ahireye nazaran [son tahkikata göre] çiğnenen çocuklar üç olmayıp iki olduğu ve bunların biri bahriye binbaşılarından rif'atlû Salih beyin 9 yaşında ve Nezaket isminde Çerkes cariyesi ve diğeri de Bahaddin namında ve dört yaşında kayınbiraderi bulunduğu ve cariye-i merkumenin saye-i inâyet vaye-i cenab-ı padişahide müdavât-ül lâzimesinin icrasi içün [gerekli tıbbi bakımın yerine getirilmesi için] derhal belediye hastahanesine nakl olunduğu ve arabacının zaptiyeye teslim kılındığı anlaşılmıştır. (9 Temmuz 1884)

☐ Geçen akşam Macar çeşmesinde bir şahsın önüne çend [birkaç] nefer sarik [hırsız] çıkarak merkumu [adı geçeni] mükemmel surette soyup pabuçlarını eline verdikleri işitilmiştir. (17 Temmuz 1884)

☐ Beşiktaş Muhafızı Saadetlû Ferik Hasan Paşa hazretlerinin maiyyet-i aliyyelerinde bulunan jandarma ve polis memurları mabeyn-i hümayûn-u cenab-ı mülûkaneye celb buyrularak gayet nefis etimme [yemekler] ile iftar ettirilmiş ve binaenaleyh cümlesine dahi birer maaş ihsan buyrulmuş olduğundan naşi ötedenberi vacibe-i zimmetleri olan dua-yı devam-ı ömr ve ikbal-i hazret-i şehinşahîyi tekrar be tekrar yad ve tezekkür ederek bir suret-i beşaşetkâranede [güler yüzlü bir şekilde] mahal-i memuriyetlerine avdet eyledikleri müstahberdir [haber alınmıştır]. (17 Temmuz 1884)

☐ Üsküdar'da Karnik namında bir delikanlıdan hamile kaldığı anlaşıldıktan sonra gece yarısı kapıdan dışarı atılan Dominik nam beslemenin sergüzeşti Üsküdar müdde-i umumî muavinliğince mesmû oldukda, hukuk-u umumiyeden bulunduğu cihetle merkûm Karnik aleyhinde ikame-i dava olunmuş ve kız dahi buldurularak emin bir haneye teslim olunmuş olduğu işitilmiştir. (18 Temmuz 1884)

Dersaadet ve Bilâd-ı Selâsenin Tahrir-i Nüfusu:

☐ Gelecek Ağustos'un Rumî iptidasından [başlangıcından] itibaren Dersaadet ve bilâd-ı selasenin [Üsküdar, Galata ve Eyüp semtleri] tahrir-i nüfusuna [nüfus sayımı] bed'a ve mübaşeret olunub işbu tahrir Dahiliyye Nezaret-i Celilesi'nde teşkil buyrulan İstatistik kalemi memurini vasıtasıyla suret-i matlubede ve muntazamada [istenilen düzenli bir şekilde] icra kılınacaktır. (30 Temmuz 1884)

GAZETELERDEN MUKTEBESAT

☐ Şirket-i Hayriyye vapurlarının intizam ve harekâtında görülen bazı nevâkısın [noksanların] ıslahıyla amed-ü şed iden ahaliye [gelip giden insanlara] teshilât-bahş olacak [kolaylık sağlayacak] tedabir-i mukteziyenin [gereken önlemlerin] ittihazı lüzumuna dair Ticaret ve Ziraat Nezaret-i Celilesi canibinden Şirket-i Hayriyye idaresine bir kıt'a tezkere-i aliyye tastir buyrulduğu [yazıldığı] karşı gazetelerinde okunmuştur. (3 Temmuz 1884)

"İstanbul" Gazetesi'nden:

☐ Memalik-i Osmaniyye'de işlemekte bulunan ecnebi postaların ilgasını talep ve derece-i matlubede ıslah olmuş olan Osmanlı postalarının bir kat daha temini için Almanya'dan ve memalik-i saireden celb olunacak mücerreb [denenmiş, sınanmış] memurların istihdam olunacağını müş'ir [gösterir] Bab-ı Âli canib-i samisinden düvel-i muazzamaya bir kıt'a müzekkere gönderilmesi musarrınem [kesin olarak karar verilmiş] idüğünü Dersaadet'ten ahz etmiş olduğu [almış olduğu] malûmat üzerine Ajans Havass tarafından Avrupa gazetelerine bildirilmiş ve bu müzekkerenin gönderilmiş olduğunu *İstanbul* gazetesi yazmıştır. (19 Temmuz 1884)

Paris'in "Gazette Diplomatique" gazetesinde okunmuştur:

☐ Elyevm İzmir'de bulunan Sadık Paşa'nın Maliye Nezareti esnasında cereyan eden muamelâtın ciddi olarak tedkik ve tahkiki zımnında istintaka [soruşturmaya] bed'a ve mübaşeret olunması [başlanması, girişilmesi] hakkında Bab-ı Alinin tasavvuru birkaç günden beri Dersaadet'te izhan-ı ammeyi [kamunun zihinlerini] işgal etmektedir.

Tedkikatta hususiyle Umur-u Maliye-i Osmaniye için herkesin dikkatini celbedecek dakayık [anlaşılması güç şeyler] meydana çıkacaktır ve Sadık Paşa'nın Galata borsasıyla sebkat eden [ilerleyen] muamelâtının tafsilâtı anlaşılacaktır. (19 Temmuz 1884)

İCMAL-İ AHVÂL

☐ Petersburg'dan yazılan bir mektuba nazaran Afganistan Emiri Rusya'ya hilâfgirane [karşı olana yaraşır] bir meslek [yol] ittihaz eylemiştir.

Emir-i mûmâileyh [adı geçen emir] bazı tedarikât-ı askeriyyede dahi bulunmuş imiş.

Rusya devletleri ise mukavelât-ı mevcude hükmünce Afganistan'a dair mevaddan dolayı doğrudan doğruya İngiltere ile müsademeyi [çatışmayı] taahhüd eylediğinden devlet-i mûmâ-ileyha [adı geçen devlet] ile muhabere edecek imiş.

Rusya İmparatoru Peterholf'da ikamet ettiğinden mahal-i mezkûr ile bahçesinde muhafaza-i emniyet için polis tarafından fevkalâde tedbir-i ihtiyatiyye ittihaz olunmuştur... (9 Temmuz 1884)

DÜNYADA OLUP BİTENLER

☐ Amerika'da New York'da sakin Cassnam bir zat dünyada bulunan lokomotiflerin en küçüğünü inşaaya muvaffak olmuştur. Bu zat üç seneden beri günde on saat çalışıp mezkûr lokomotifi vücuda getirmiştir. Bu lokomotif bir buçuk lira eşkalinde olup sekiz parmak tûl'ündedir [uzunluğundadır] ve 585 vidası vardır. İşbu lokomotif bir desimetre ispirto ile hareket ederek yarım saat kadar işler. İşbu lokomotifin imalinde demir ve gümüş ve altın ve çelik istimal olunmuştur. (1 Temmuz 1884)

TİYATRO ÂLEMİNDEN

☐ Tiyatro müfettiş-i terâkkiperver [ilerici tiyatro müfettişi] dirayetlû Hilmi efendi Beyoğlu polis meclisine tiyatro aktörlerini dünkü Perşembe günü celb eylemiş ve onlara bir nasihat vermek istemiş ise de oturacak iskemle bulamadığından savuşmuştur. (4 Temmuz 1884)

☐ Tiyatro müfettiş-i rezalet münşîi [rezalet yapan tiyatro müfettişi] Hilmi efendi öteden beri enva-i garabet..... halkı güldürdüğü gibi şimdi de sahaif-i matbuada vaz-ı imzaya cesaret ve kendi hakkında neşr olunan hakayiki [gerçekler] red ve tekzibe cür'et eylediği görüldü. İleride daha mükemmel olarak haddini bildirmek üzere şimdilik Beyoğlu Polis meclisinden alenen tard ve def' edildiğini ilân ile iktifa ederiz. (6 Temmuz 1884)

Tiyatro Muhabirimiz Varakasıdır:

☐ Bu akşam Şehzadebaşı'nda Vezneciler'de vaki Osmanlı tiyatrosunda mahir aktör ve mütercimlerimiz olan Mardirus [?] efendi Mınakyan tarafından tercüme edilen iki perdeden mürekkep "Sefil Familya" namındaki dram ilk defa olarak sahne-i temaşaya vaz olunacaktır. Bu oyunun esası refik [eş, arkadaş] intihabında adem-i iktidarı olan bir adamın refik-i şirretten [kötü, geçimsiz bir eş] göreceği perişanlığı gösterir gayet müessir bir dramdır. (7 Temmuz 1884)

LETÂİF [Güldürecek Güzel Sözler]

☐ Yolcunun biri gayet lâgar ve yürümeye mecali yok bir beygire binmiş, yürütmek için elleriyle ayaklarıyla çırpınıp durur imiş.

Yolda bir köylüye rast gelip "Filân köye ne kadar vakitte varabilirim" diye sorar. Köylü bir hayvanın haline bir de üstündeki yolcunun çırpınıp telaş etmesine bakarak, "Sizin gidişinizle iki saatte varabilirsiniz. Fakat bindiğiniz hayvanın gidişiyle sekiz saat ister" cevabını verir. (5 Temmuz 1884)

☐ "Yelpaze ile İşaret"

— Yelpazeyi kapayıp kordonunu sol elinde tutmak "nişanlıyım" demek.

— Yelpazenin ucuyla alnındaki saçları düzeltmek "Aklım fikrim sendedir" demek.

— Yelpazeyi çabuk çabuk sallayıp hava almak "Seni çok seviyorum" demek.

— Yelpazeyi aheste aheste sallamak "Bence ehemmiyeti yok" demek.

— Yelpazeyi bir delikanlıya vermek fena alâmet imiş... (8 Temmuz 1884)

İLÂN VE REKLAMLAR

Kayıp İlânı:

☐ Ramazan-ı şerifin onikinci cumartesi günü akşam üzeri Sultan Beyazıd Camii şerifi havalisinden Merkebciler kapısına kadar üç kıt'a hüccet-i şer'iyye zayi edilmiş olduğu cihetle her kim buldu ise eyyam-ı mübarekeye hürmeten [kutsal günlere saygı duyarak] hüccetleri [kutsal mezkûrun kayyum başısı Mustafa efendiye teslim ederlerse, memnun edileceği ilân olunur. (8 Temmuz 1884)

☐ Galata'da Yüksekkaldırım'da 39 numeroda Hilâl nam mağazada yaz mevsimi münasebetiyle erkekler ve çocuklar için külliyetli elbiseler satılmaktadırlar.

Avrupa'nın en birinci fabrikalarından çıkmış tekmil bir kat elbise 120'den 320 kuruşa değin, yeni moda her renk pardesüler 80'den 248 kuruşa kadar, resmi elbiseler yani redingot, pantalon ve yelek 212'den 322 kuruşa değin, çocuklar için 40 kuruştan 180 kuruşa kadar elbiseler, güzel siyah pantalonlar... (13 Temmuz 1884)

Osmanlı Toplum Yaşayışıyla

SUÇLAR VE

Fıkıh denilen İslam Hukukunda (yani şer'i hukukta), *Ukubat* adı verilen ceza hukuku bölümü kapsamca pek sınırlıdır; genel ilkelerden çok, somut olaylara dayanır; üstelik, suçun kanıtlanma (isbat) koşulları öyle katı ve sıkıdır ki, bir suçu "sabit" olmuş sayıp yeterli bir biçimde cezalandırmak, çoğu kez olanaksızdır. Bu nedenledir ki, bütün Müslüman ülkelerinde, ceza adaleti kadı'ların (yani şer'i mahkemelerin) yetkilerinin dışında, idarî yetkelere (iktidara/otoriteye) bırakılmıştır. Buna karşılık, devlet görevlilerinin baskılarını denetlemek için de, eski halifeler *Mezalim Divanı* denilen "hükümdarın iktidarını kadı'nın adaletiyle birleştiren" şikâyet mercileri kurmuşlardır.

Bu gibi yargı düzenleri, Şeriat yöntemlerinin ötesinde, göreneğe *(örf, âdet)*, kamu yararına *(maslahat ül âmme)* ve yönetsel gereklere *(siyaset)* dayanıyordu. Bütün İslam devletleri içinde, *kanunname* türü lâik (dünyevi) düzenlemlerle, örfî hukuku en çok geliştiren, Asyalı Türk geleneklerinden kaynaklanan Osmanlılar olmuştur. Osmanlı sultanları *himayet ür reaya min mezalim ül hükkam* (reaya'yı, yani teb'ayı–uyrukları, hâkimlerin, yani yetkililerin zulmünden–baskısından korumak) genel amacıyla onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda çıkardıkları *kanun*'ların şer'i hukuka uygun olması için (müftülerden fetva alarak) büyük çabalar harcamışlarsa da, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında başlayan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında tamamlanan, hukukun çağdaşlaşmasına (bir başka deyişle, toptan Batı'ya yönelip dinsel hukukun kaldırılmasına) değin, bu ikilik sürüp gitmiştir.

Çeşitli padişahların ceza hükümleri içeren kanunname'leri, siyasetname'leri, adaletname'leri, yasakname'leri "genellik" niteliğinden yoksundur. Ülkemizde ilk genel (çağdaş) ceza yasaları Tanzimat döneminde yapılmıştır: 1 Ra 1256 (3 Mayıs 1840) tarihli *Ceza Kanunname-i Hümayunu* ve onu tamamlayan 15 N 1267 (14 Temmuz 1851) tarihli *Kanun-u Cedit*. Kısa bir süre sonra ise, (1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu esas alınarak) lâik bir görüşle hazırlanan 28 Z 1274 (9 Ağustos 1858) tarihli *Ceza Kanunname-i Hümayunu* çıkarılmıştır. Bu son yasa, Cumhuriyet döneminde 1 Temmuz 1926 günü yürürlüğe konulan (1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu'ndan çevrilmiş) *Türk Ceza Kanunu*'na kadar yürürlükte kalmıştır.

Burada sunduğumuz "Suçlar ve Cezalar," Tanzimat öncesi Osmanlı Tarihi üstünde odaklaşacaktır.

İSLAM CEZA HUKUKU

Başlıca çağdaş ceza türleri, ölüm (ki uygar ülkelerde giderek kalkmaktadır), hapis ve para cezalarıdır. Bir de, bazı hapis cezalarına ek olarak hapis süresi tamamlandıktan sonra, belirli bir yerde oturma zorunluluğu konuluyor.

Eski hukuk sistemlerinde ise (İslam hukukunda olduğu gibi, onun esinlendiği Roma hukukunda da vb.) cezaların daha çok çeşitleri vardı. Bunların başında, *kısas*'a dayanan *(ius tallius)* organ kesme cezaları geliyordu. (Organ kesme cezalarının *hadd*'e göre de uygulandığını daha sonra söyleyeceğiz.) Bir gözü çıkarılan, bir eli kesilen bir kimse, *amd* ile (kasten; kazayla değil de, bilerek isteyerek) gözünü çıkaranın, elini kesenin aynı gözünün çıkarılmasını, aynı elinin kesilmesini isteyebilirdi. Ancak, ölenin kalıtçıları (vârisleri) veya yaralananın kendisi, kısas yerine bir çeşit tazminat olan *diyet*'i kabul edebilirdi. İslam hukukunda kısas ve diyet vardır (bunlarla ilgili hükümler, 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır). Diyet (erkeğin diyeti), 100 deve: 1.000 dinar altın: 10.000 dirhem gümüştür (Osmanlılarda geçerli para üzerinden de hesap edilmiştir). Kadının diyeti erkeğin yarısıdır; köle ve cariyenin diyeti, satış değeridir. Organların herbirinin diyeti ayrı ayrı belirlenmiştir (kural: sakat kalana, köleymiş gibi değer biçilerek, sağlam oluşuna göre değeri ne oranda azalmışsa, diyetin o oranının saptanması).

AHSIV x

Bir falaka cezası: Hükümdar saraydan çıkmadan önce subaşı şehirde dolaşarak herkesin kapısının önündeki pisliği temizlemesini ister. Bir sonraki gelişinde temizlik yapılmamışsa, ilgili kimseye evinin önünde dayak atılır.

Bir özel hak arama yoluna benzeyen kısas ile diyeti bir yana bırakacak olursak, İslam hukukunda şer'î cezalar *had* (çoğulu: *hudud*), örfî cezalar *ta'zir*'dir. Ta'zir'in tersine, had konusu olan suçların kovuşturulmaları zorunludur. Hadlerin çoğu Kur'an'da belirlenmiştir, yani Tanrı buyruğudur. Örneğin, *zina*'nın haddi taraflara yüzer değnek vurulmasıdır. Ancak taraflardan biri veya ikisi evliyse *(muhsan), recm* olunur, yani bir meydanda taşlanarak öldürülür. (Recm, Osmanlılarda pek az yapılmıştır zaten had cezalarında "şüpheyle sâkıt olma" *(in dubio pro re)* kuralı uygulanır. Zina'nın kanıtlanması için dört görgü tanığı veya ayrı ayrı zamanlarda yargıç önünde dört kez ikrar gereklidir.) Muhsan olanlara zina isnadı veya iftirası *(kazif)* için de, Kur'an'da 80 değnek cezası emredilmiştir. Hırsızlığın haddi, ilkinde sağ elin, ikincisinde sol ayağın kesilmesi, tekrarında tövbe edene kadar hapsolunmaktır. Eşkiyalığın (*şekavet: kat'ül-tarik*: yolkesiciliğin) haddi, adam öldürüp öldürmediklerine, ırza tecavüz edip etmediklerine, ayrıca mal alıp almadıklarına göre, asıp süngüyle öldürerek teşhirden hapis ve sürgüne kadar değişir. İçki içmenin *(surb-ı hamr)* haddi (ki Hadis'e dayanır), 80 değnektir.

CEZALAR-I

ARŞİV X

Mahkeme önünde suçlu bulunanın cezalandırılması: Sırtına sopa vurulduktan sonra karnını çevirip birkaç yüz sopa da karnına vururlar.

Çoğu cezalar, suçlunun dinine, cinsiyetine, toplumsal ve medeni durumuna, hür mü köle mi olduğuna vb. göre ayarlanmıştır.

Ta'zir kavramı, Batı dillerinde *bastinado* sözcüğüyle karşılanmaktaysa da, bu tam doğru değildir. Çünkü *bastinado* dayak (falaka)'dır. Ta'zirde, çoğu kez değnek vurma cezası verilmekle birlikte, kamu yararına olmak ve suçun işlendiği kanısını veren belirtiler *(emare)* bulunmak koşuluyla, *ulülemr*'in, yani devletin başındakilerin takdir edeceği, uyarmak ve azarlamaktan, sürgüne göndermek ve mallarına el koymaya *(müsadere)*, hapsetmeğe ve kafa kesmeğe *(siyaset)* kadar her türlü ceza ta'zirdir. Hadd'in tersine, ta'zir'in şüphe halinde de vâcip olduğunun kabulü, özellikle bu örfi cezaların keyfi bir biçimde uygulanmasına yol açmıştır. Bu yönden, İslam hukukunda, Roma'dan çağdaş ceza hukukuna geçen "Kanunsuz suç ve ceza olmaz" baş ilkesi geçerli değildir.

İslam Ceza Hukuku üstüne klasik yazın (Türklerin yazdıkları Ukubat kitapları da dahil) Arapçadır. Batı dillerinde, İslam Ceza Hukukuyla ilgili birçok araştırmalar yapılmış olmakla birlikte, bunların en geniş kapsamlısı (ve notlarında hemen hemen bütün bu yazını sıralayanı), şu yeni derlemedir: (Der.) M. Cherif Bassioni, *The Islamic Criminal Justice System* (London-Rome- New York: Oceana Publ., 1982).

Bu kitap, Uluslararası Kriminal Bilimlerde Yüksek Araştırmalar Enstitüsü'nce 1979 Mayısında İtalya'nın Siracusa şehrinde yapılan bir toplantıdan doğmuştur. İçindeki makalelerin çoğu, önce bu toplantıda bildiri olarak sunulmuştur.

İslam Ceza Hukuku'nda suçların bilimsel denebilecek bir sınıflaması yoktur. Belki, bir kavrama kolaylığı olmak üzere, hepsini kapsamak iddiasında olmadan şöyle bir gruplandırma yapılabilir:

I. Doğrudan doğruya dinsel suçlar:
   1. *İrtidat*(İslâm'dan dönme)
   2. *İlhad* (Tanrı'yı yadsıma) -*Şirk* (Tanrı'ya ortak koşma)- *Küfür* (Tanrı'yı aşağılama)
   3. Mezhep değiştirmeye zorlama
   4. İçki içme ve başka haram kurallarını çiğneme
   5. Müneccimlik ve büyücülük

II. Kamu görevlilerinin işledikleri suçlar:
   1. Zulüm
   2. Rüşvet

III. Kamuya karşı işlenen suçlar:
   1. Sây bil fesat
   2. Su-i hal bais-i ihtilâl
   3. Reayayı ehl-i örfe gamz ve tecrim
   4. Kalpazanlık -sahtekârlık (resmi belge düzme)- yalancı tanıklık

IV. Kişilere karşı işlenen suçlar:
   1. Öldürme- yaralama
   2. Sövme- hakaret

V. Mülkiyete karşı işlenen suçlar:
   1. Gasp
   2. Hırsızlık

VI. Cinsel suçlar:
   1. Irza tecavüz
   2. Zina- fuhuş
   3. Livata *(sodomi)*
   4. Pezevenklik (aracılık) -köftehorluk

VII. Beledî (esnaflarla ilgili) suçlar ki, sonraki bir sayımızın Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler bölümünde, bunları ayrıca inceleyeceğiz.

Bunlara karşılık, cezaların da tam bir tasnifi yapılmamıştır. Örneğin, ölüm cezası, *kısas* gereği veya *had* olarak yahut *siyaseten* verilebilir. Öte yandan, ta'zir cezaları, yukarıda belirttiğimiz gibi, ibret alınması amacıyla teşhir ve eziyeti de kapsayan birçok biçimler alabilir.

Osmanlı uygulamasında, bu cezalar daha da çeşitlendirilmiştir. Örneğin, ilkece, bir ceza belirlenene kadar bekletme veya nedamet getirinceye dek tutma süresi gibi "geçici" olarak düzenlenen hapis cezası, zorla çalıştırmaya -diyelim, donanma ihtiyacı için, esir forsalarının yanısıra kürek çektirmeye- dönüştürülmüştür. Sakıncalı bir kişiyi, içinde yaşadığı topluluktan uzaklaştırmayı amaçlayan sürgün de, yeni alınan ülkelerde bir nüfus verleştirme politikası aracı olarak, daha sonra da siyasal gerekçelerle kullanılmıştır. Öte yandan, şer'i hukukta diyet vardır, ama para cezası yoktur. Osmanlı örfi hukukunda ise, had'lerin yanısıra veya daha çok, onların yerine, *(bid'at* olarak) "cürüm-cerime" adı altında para cezaları konulmuştur. Katil ve yaralamalarda suçludan alınan kanlık veya cürüm ve cinayet resimleriyle, zina için zâni ve zâniyelerden alınan cerime'ler, bunlara örnektir. İlginç bir Osmanlı bid'ati de, zina yapan kadını boşamayan kocasından, varlık derecesine göre 30-40 akçeden 300 akçeye kadar değişen bir "köftehorluk" cezası alınmasıdır.

ESKİ OSMANLI CEZA HUKUKU ÜSTÜNE İNCELEMELER

Bu konuda yerli araştırma çok az. Yenilerden, ancak Prof. Dr. Ahmet Mumcu'nun üç monografisiyle (*Siyaseten Katl*, 1963; *Rüşvet*, 1969; *Zulüm*, 1972) birkaç ayrı makale sayabiliyoruz:

C. Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler," *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt III (1946), s. 124 vd.

Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler," 1-2, *İ.Ü., İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt XIII (1952) ve XV (1954).

M. İpşirli, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler," *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12 (İstanbul, 1982).

N. Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme," *Osmanlı Araştırmaları* IV (İstanbul, 1984).

Burada, İsrailli bir bilgin tarafından İngilizce olarak yazılmış ve onbir yıl önce yayımlanmış kalıcı bir eseri içindekiler sıralayıp bir altbölümünü de çevirerek okuyucularımıza tanıtmak amacındayız: Uriel Heyd (yazarın 1968'de ölmesi üzerine, tamamlanmamış metni basıma hazırlayan: V.L. Ménage), *Studies in the Old Ottoman Criminal Law* (Oxford, 1973), xxxii + 340 s.

İÇİNDEKİLER

Kudüs İbranî Üniversitesi Rektörünün Sunuş Yazısı
Eseri Basıma Hazırlayanın Önsözü
Kaynaklar ve Kısaltmaları
Yararlanılan Yazmalar ve Belgeler
Çevrimyazı üstüne bir not

BÖLÜM I. OSMANLI CEZA KANUNLARI

I. Osmanlı Ceza Kanunlarının Gelişimi
1. Sultan II. Mehmed'in cezaî ve malî kanunların oluşması ve tarihi
2. Kefalonya ve Karadağ Hıristiyanları için kanunname'lerin ceza hükümleri
3. *Siyasetname*
4. Sultan II. Bayezıd'ın ceza kanunu
5. Kanuni Sultan Süleyman'ın ceza kanunu
6. Onyedinci yüzyılın bir ceza kanunnamesi
Ek. Kanunname Yazmalarının Listesi
II. Taşra Kanunnamelerinde Ceza Hukuku
III. Dülkadir Ceza Kanunu
1. Dülkadir Ceza Kanunnamesi
2. İki Dülkadir Para Cezaları listesi
IV. Osmanlı Ceza Kanunnamesi
1. Metin (Arap harfli)
2. İngilizce çevirisi
V. Dülkadir Ceza Hükümlerinin İngilizce çevirisi.
VI. Uygulamada Osmanlı Ceza Kanunları
1. Ceza kanununda yapılan sonraki düzeltmeler
2. Kanunnamenin yürürlüğü
3. Hükümden düşmesi
Karşılaştırma Cetveli

BÖLÜM II. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA CEZA ADALETİNİN YERİNE GETİRİLMESİ

I. Kanun
1. *Kanun* terimi
2. *Örf* terimi
3. Kanunnamelerin yasal niteliği
4. Ceza hükümleri
5. *Kanun-Şeriat* Çatışması
6. Müftülerin Tutumu
7. *Siyaseten* Cezalandırma
8. *Sa'i bi'l-fesad*
9. *Siyasa shar'iya* öğretisi
10. *Hakk al-saltana* kavramı

II. Mahkemeler-Divanlar
1. Giriş
2. "Dünyevî" yetke sahipleri
3. Kadı'lar
4. Kadılar ve kanun
5. Kadılarla Yöneticiler (sancakbeği-beylerbeği) arasındaki sürtüşmeler
6. Özel divanlar ve ayrıcalıklar
7. Veziriâzamın Divan'ları
8. Sultan
9. *Teftiş*
10. *İhtisab*: çarşı-pazarın ve kamu ahlâkının denetlenmesi

III. Yargılama
1. Tutuklama
2. Kefalet
3. Zaman Aşımı
4. Kadı'nın Yetkisi
5. Davacı ve Davalı
6. Usül
7. Sulh olma ve Tazminat
8. Yemin *(kasem)* ve Nükul
9. İşkence*
*Bu alt bölümün çevirisini gelecek sayımızda sunacağız.
10. Hüküm
11. Temyiz (istinaf)

IV. Cezalandırma
1. Giriş
2. Siyaset: ölüm ve ağır bedeni cezalar
3. Ta'zir: *bastinado*
4. Para Cezaları
5. Teşhir
6. Hapis
7. Sürgün
8. Kürek
9. Tazminat
10. Diyet: kan parası

SONUÇ

Ekler: 1. Kaynaklar üstüne bir not
2. Hint-Moğol İmparatorluğu'nun Ceza Hukuku
Dizinler
Sözlük.

SUÇLAR VE CEZALAR'LA İLGİLİ FETVALAR*

MÜSLÜMAN KADINI GAYRİMÜSLİM ERKEKLE ZORLA EVLENDİREN KAMU GÖREVLİSİ

Bir belde zabiti olan Zeyd, Hind-i Müslümanı cebren Amr-ı Zimmiye tezevvüç edip Hind'i Amr'a teslim eylese, Zeyd'e ne lâzım olur?

Elcevap: Ta'zir-i şedit ve haps.

BİR KADI'YI HAKSIZ YERE HAPSEDEN KAMU GÖREVLİSİ

Zeyd-i valinin itbaından [adamlarından] Amr, Bekir Kadı'yı bi gayr-i hakkın ahz [tutup] ve konağına getirip ayağına bukağu [köstek] vurup bir odada birkaç eyyam [günler] habs edip badehu Bekir bir tarikle halâs olsa [yolunu bulup kurtulsa], Amr'a böyle ettiği için ne lâzım olur?

Elcevap: Ta'zir-i şedit ve haps.

Fetavay-ı Ali Efendi'den, s. 145 ve 143.

ZÂLİM YÖNETİCİNİN DEVRİLMESİ

Emirülmüminin [olan] Zeyd'den ahvâli Müsliminin muhtel [Müslümanların durumunun tehlikeye düşmesini], umur-u dinin sernigun [din işlerinin tersine dönmüş] olmasını mucib [gerektiren] haller sudur etse [inse], ümmetin onu azl etmeğe hakkı olur mu?

Elcevap: Mansab-ı imamete nasb etmek [başa getirmek] nasıl ümmetin hakkı ise, azletmek dahi olvechile ümmetin hakkıdır. [Dürerülmuhtar'dan]

Fetavay-ı Şerife (Mısır, 1325), s. 17. Aktaran: Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı* (Ankara: Hukuk Fakültesi Yay., 1972), s. 23-24/dn. 81, 84.

KANUNİ'NİN ŞEYHÜLİSLÂMI EBUSSUUD EFENDİ'NİN (1490-1547) FETVALARINDA SUÇLAR VE CEZALAR

M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983) başlıklı yapıttan seçilmiştir. Ayraç içindeki sayılar, bu kitapta sıra numaralarıdır. Fetvaların konusunu özetleyen başlıkları biz koyduk.

EVİNDE İÇKİ İÇENİN KARISI BOŞ DÜŞER, KENDİSİNE DE SOPA ATMAK GEREKİR

(703) Zeyd-i Müslim evine hamr getirmekle avreti boş olur mu?

Elcevap: İstihlâl etmekle (helâl saydığı için) bain [kesin boşanmış] olur.

(704) Evinde hamr kurup içen Müslümana ne lâzım olur?

Elcevap: Had ve ta'zir lâzım olur.

ŞEHİRE İÇKİ GETİRİLMESİNDE SAKINCA OLMADIĞINI SÖYLEYENE HEM SOPA HEM HAPİS

(705) "Bir kasabaya -haşa- hamr getirsinler nesne yoktur," diyen Müslümana ne lâzım olur?

Elcevap: Ta'zir-i şedit ve habs-i medit [uzun süreli hapis] lâzımdır.

MEŞRU MÜDAFAA

(742) Ehl-i örf [kamu görevlileri] Zeyd'i tutup "Amr senin darbından fevt oldu [vurmandan öldü]" dedikte, Zeyd dahi "Amr üzerime geldi, hataen ben de bıçak ile vurdum" demekle, Zeyd'e diyet ve kısastan nesne lâzım olur mu?

Elcevap: Halâsa gayri tarikle kâdir olmadığı sabit olıcak [başka bir yolla kurtulacağı kanıtlanırsa], ne kısas lâzımdır ne diyet.

ADAM ÖLDÜRENE KISAS-DİYET DAVASI MI AÇMALI, AF MI ETMELİ?

(741) Zeyd'i katl eden Amr'ı, verese-i Zeyd [mirasçıları] af mı evlâdır, yoksa dava mı evlâdır?

Elcevap: Amr sâlih mütedeyyin [doğru yolda, dindar] kimse olup, cerh-i mezbur [söz konusu yaralama] hataen vaki oldu ise af evlâdır. Müfsid [karıştırıcı] ise dava evlâdır.

YASADIŞI CEZA UYGULAYAN KADI'NIN SORUMLULUĞU

(734) Zeyd-i sârikin [hırsızın] şer'an bir eli ve bir ayağı kesmek lâzım oldukta, Amr-ı naib ehl-i örfe emredip, ehl-i örf temessük talep edip [süre isteyip], Amr vermiyecek, nais "emrim tutulmadı" deyu kasabada Cuma namazını kıldırmayıp, kendi bi-nefsihi kat'ın ehli [kesmenin yetkilisi] değil iken, sârik-i merkumun bir elin ve bir ayağın kesdikte sârik helâk olsa, şer'an Amr-ı naibe ne lâzım olur?

Elcevap: Bir sirkat ile kat' meşru değildir. Ayağı kesmek eli kesmek ile uslanmayıp tekrar sirkat ettiği vakit meşrudur. Ma'bile kesmekle te'addi etmiş olur. Diyet lâzımdır.

KÜÇÜĞÜN İZİNSİZ GÖTÜRÜLDÜĞÜ YERDE ÖLMESİYLE GÖTÜRENİN SORUMLULUĞU

(754) Zeyd Amr-ı sâgiri izinsiz eyyamı vebada [veba salgını günlerinde] İstanbul'a getirip, Amr ta'undan fevt olsa [ölse], veresesi Zeyd'den diyet almaya kâdir olurlar mı?

Elcevap: Olurlar.

FATİH VE I. SELİM KANUNNAMELERİNDEN BAZI SİYASET HÜKÜMLERİ

Kız ve oğlan çeken kişinin ve hiyanet ile bir ecnebinin evine giren kimsenin ve avrat ve kız çekilmeğe (bile) varan kimsenin emceği (bazı kanunlarda: zekeri) kesile. Kız ve avrat çeküp gucile nikah itdürene cebirle boşadalar ve nikah idenin (kıyanın) sakalın keseler ve muhkem let ideler. Avratla tutulanın şer'an siyasetin ideler. Ve adam öldüren kimesneyi yerine öldüreler.

Ve esir oğurlayanı ve ayardanı ve dükkân açanı ve birkaç kez hırsızlığı zahir olmuş kimesneyi asalar.

Ve pezevenklik idenin alnında dağ ideler.

II. Mehmet Kanunnamesi, varak 6.

(Beldicianu)

Bir kişi bir kimesnenin avradını veya kızını (yahut: cariyesini, oğlunu) öpse veyahut yoluna vurup söylese kadı muhkem ta'zir edip iki agaç başına bir akçe cürm alına. Kadı maslahat gördüğü yerde hapis dahi ide.

I. Selim Kanunnamesi, s. 88.

(Tveritinova)

Zinanın cezalandırılması: (Suçlular) Halkın arasında dolaştırılır. Bir hayvanın işkembesi kesilerek erkeğin başına geçirilir.

ARŞİV X

Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri* (bildiri) (Ankara: T. Tarih Kurumu Yay., 1975), s. 68-69/dn. 14. Ayrıca, konumuz açısından bu makalenin III'üncü bölümüne bak.: İslam Ceza Hukuku ve Osmanlı Kanunları.

GÖZÜN DİYETİ

(749) Ağaç ok ile kazaen çıkan gözün diyeti nedir?

Elcevap: Gurre lâzım olur.

(750) Gurre nedir, beyan buyurula?

Elcevap: Beşyüz dirhem bahalı kul, ya cariyedir.

KADIN TELLÂLLARINA DAYAK VE HAPİS, FAHİŞELERE RECM

(785) Bir taife, karye karye gezip avretlerine ve kızlarına ve cariyelerine zina ettirmeye âdet edinseler, şer'an ne lâzım olur?

Elcevap: Cumhuru ile fevkâlhad darbı şedidden [hepsi yasal sınırın üstünde şiddetli dayaktan] sonra salâhları zâhir olunca ya [yola geldikleri anlaşılıncaya] dek zindandan çıkarılmayıp, zinası sabit olan avretler cemi'an recm olunmak lâzımdır.

FAİLİ MEÇHUL ÖLDÜRMEDE TOPLULUĞUN SORUMLULUĞU

(764) Zeyd bir mağaranın içinde mecruhen maktul bulunup, mağaranın üzerinden şiddetle nida olundukta [bağırılınca] karyeye âvaz işidilir yerde olsa, mezbure karye ahalisine diyet lâzım olur mu?

Elcevap: Olur.

(765) Bir kasaba kurbunda [yakınında] Zeyd maktul bulunup katili malûm olmayıp, âvaz cümle kasabaya işidilir olsa. Diyeti cümle kasaba ahalisine mi lâzım olur, yoksa ol tarafta olan mahalle ehline mi?

Elcevap: Kurbunun ehline lâzım olur.

ESRAR İÇENE SOPA

(695) Esrar ekl eden kimseye şer'an ne lâzım olur?

Elcevap: Ta'zir-i şedit lâzımdır.

---

* Fıkhın, yani İslâm Hukukunun -yasa bilgisini kuşaktan kuşağa geçirmek için yapılan öğretim (*müderris*'lerin *medrese*'lerdeki *tedris*'leri) bir yana bırakılacak olursa - başlıca iki bölümü *kaza* ve *ifta*'dır. Kaza [yargı], mahkemeye gelen bir dava dolayısıyla, kadı'nın [yargıcın] bir hüküm vermesi, sorunu kesin olarak sonuçlandırmasıdır. İfta ise, bir yasal danışma hizmetidir: müftü kendisine sorulan bir soru hakkında, dinin gereğinin ne olduğunu söyler. Bu görüş, bir iş yapılırken veya bir yargı verilirken uyulması zorunlu [hukukça bağlayıcı] değildir. Kuramca, yönetici ya da yargıç, fetva almakla sadece bir istişare yapmış olur, sorumluluğu [vebali] kendisine ait olmak üzere dilediğince davranabilir.

Fetva almak için, iyi niyet, sağlam kişilik, bilgi, çıkar gözetmeme ve doğru ile yanlışı ayırt edebilme niteliklerini taşıyan bir kimseye, soyut ve varsayımsal biçimde, anonim olarak (tarafların kimliği belli edilmeksizin), Arapça sıradan isimlerle Zeyd, Amr, Hind, Bekr vb. diye bir soru sorulur; müftü de şeriat kurallarına göre kısaca cevap verir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda fetva işleri, *Bâb-ı Meşihat*'ta, yani (bir adı da *Müfti'lenam* olan) Şeyhülislâm'ın kapısında [dairesinde] *Fetvahane* denilen özel bir birim halinde örgütlenmiş ve Osmanlı müftüleri şeriatın yanısıra *örf*'ü de gözönünde tutarak fetvalar vermişlerdir.

Fetva vermek, somut bir olayda bağlayıcı olmadığı halde, Roma Hukukunda *praetor*'un yaptığı gibi, bir çeşit hukuk yaratmak demeye geldiği için, manevi sorumluluğu büyük bir iştir.

Peçevi'den Bir Din Sapkını Öyküsü

BİLGİNLER SINIFINDAN KABİZ ADLI CAHİLİN İDDİASI VE HAKKINDAN GELİNMESİ

Olay 8 Safer 934 (4. XI. 1527) tarihinde geçmiştir. Adı söylenen Kabiz sefahatla, yasalara ve ahlâka aykırı davranışlarla gün geçirir, birçok göz boyayıcı iddialarla Hazret-i İsa'yı Peygamberimizden üstün göstererek yüceltir, meyhaneleri dolaşarak halkı sapkınlığa yöneltmeye çalışırdı. Bu halini gören bazı inançta hoş görüye yer vermeyen gayretli bilginler onu alarak padişah divanına getirdiler. Sadrazam İbrahim Paşa bu işi zamanın Rumeli Kazaskeri Fenarizade Muhiddin Efendi ve Anadolu Kazaskeri Molla Kadirî Efendi'ye havale etti. Fakat her ikisi de yüksek mevkileri dolayısıyla gurura kapılmış kimselerdi ve şeriat meseleleri ile pek ilgilenmedikleri için Kabiz'i susturacak cevap bulamadılar. Ancak "katloluna"dan gayrı bir söz söyleyemediler. Dinsiz ise, fikirlerinde direnerek birçok âyet ve hadislerle iddiasını savunmakta ağır bastı. Bu durum karşısında Sadrazam İbrahim Paşa'da sert bir dille "Bu adamın suçu ne ise onu bulup söyleyin kafasında düğümlenen kuşkuları açıklayıp çözün ve suçunu ispat ettikten sonra kendisini bundan dolayı sorumlu tutarak katline hükmedin" dedi. Fakat sapkın bir türlü görüşünden caydırılamadı ve Divandan çıkıp gitti. Bunun üzerine sadrâzam da toplantıyı dağıttı.

Meğer saadetli padişah, konuşulanları Adil köşkündeki pencere arkasından dinlermiş. Vezirler arza girdiklerinde padişah; "Bir sapkın Divanımıza gelir ve Peygamberimiz hazretlerinin yüksek şanına gölge düşürür, saçma sapan konuşmaya cüret eder ve saçmaladığı delillerle ispat edilip susturulamaz, çıkar gider. Buna sebep nedir?" diye buyurur. Sadrâzam da; "Ne edelim, kazaskerlerimiz şeriat meselelerinde bilgin değillerdir ki o melun delilleriyle konuşamaz hale getirip sustursunlar" diye cevap verir. Bunun üzerine ileri görüşlü padişah hazretleri; "Bilim sadece kazaskerlere has değildir, yarın şeyhülislâm ve kadı efendi de hazır olsunlar ve şeriat uyarınca davası görülsün" diye tembih eder.

Paşalar arzdan çıkınca çavuşlar göndererek adı geçen sapkını yakalatıp tutukladılar ve şeyhülislâm ile İstanbul kadısının padişah divanına gelmeleri için buyruklar çıkardılar. O zamanlar rahmetli Kemalpaşazade Şemseddin Ahmet şeyhülislâm bulunuyordu. İstanbul kadısı da Sadi Çelebi idi. Ertesi gün bunlar padişah divanına geldikleri zaman Rumeli kazaskeri, protokol gereğince başta oturtulmayışını bahane ederek kalkıp gitti. Bunun üzerine şeyhülislâm için kazaskerin yerine ve kadı için de onların karşısında birer kürsü konuldu. Sonra Müslümanların müftüsü hazretleri çok yumuşak bir tutumla Kabiz'in iddialarını sordu ve söylediklerini sabırla dinledi. Kabiz, âyet ve hadislerden ileri sürdüğü delillerini ortaya döktü. Sonra şeyhülislâm, karşısındakinin anlamakta ve bellemekte yanlışlıklara düşmüş bulunduğu ilmi metodlarla açıklayarak şüphesini giderdi ve doğruyu anlattı. Böylece gerçek meydana çıkınca Kabiz'in dili tutuldu, yenilip susturularak şaşakaldı. Şeyhülislâm yeniden ona seslenerek; "işte gerçek anlaşıldı, başka sözün var mıdır? Bu dipsiz inançtan döner ve doğruyu kabul eder misin?" dedi. Fakat sapkın sapık inancında direnip bildiğinden şaşmadı. Şeyhülislâm kadıya dönerek; "Fetva işi tamam oldu, şeirata göre gereğini siz hükmedin" dedi. Kadı da "Ehl-i sünnet ve cemaat üzere doğru inanç yoluna girdin mi?" diye yeniden sordu. Fakat Kabiz yine de bir türlü hakkı tasdik etmedi. Onun bir yolda direnişi üzerine, şeriat kurallarına göre idamına karar verdiler. Divandan sonra da adı geçen sapkın idam olundu.

Peçevi İbrahim Efendi, (dilce sadeleştirerek basıma hazırlayan) Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, *Peçevi Tarihi*- I (Ankara: Kültür Bak. Yay., 1981), s. 95-96.

TOPLA ATILARAK ÖLDÜRME CEZASI

"[Eğriboz adasında]

... Kalenin güneyinde yeni bir kaide, üzerine yerleştirilmiş, 45 cm. çapında taş gülleler atabilen büyük toplar var. 1676 yılında ben Eğriboz'dayken bir mürted (İslâm'dan dönme) yakalandı. Giritli bir Rum olarak doğmuş ve 'vezir' Girit'i kuşattığı zaman Türk (yani Müslüman) olmuş. Daha sonra Sakız'da evlenmiş, rahatı da iyi imiş, ama bazı hoşnutsuzluklar yüzünden Sakız'dan kaçmış ve Maltalı korsanlara katılmış. Onlarla birkaç yıl beraber kaldıktan sonra bu adaya indiğinde başkaları ile birlikte gafil avlanmış ve yakalanmış. Arkadaşları küreğe, o ise bu büyük toplardan birinin içine konularak atılmaya mahkûm edildi ve ceza böylece uygulandı."

Ber. Randolph, *The Present State of the Islands in the Archipelago* (Printed at the Theater in Oxford, 1687), s. 2.

MÜRTED'E İDAM (Divan'a Öneri)

Ma'rûz

Dîvân-ı âlîlerinde ma'kuud Meclis-i şer'e ihzâr olunan derzî tâ'ifesinden Manyas veled-i Semyun nâm mürted Ermeni âkıl ve bâlig olduğı hâlde yedi gün mukaddem "Bâtıl dinden çıkdum dîn-i islâmı kabûl etdim, müslümân oldum" deyüp, bu vechile islâmı kabûl ve şeref-i islâmile müşerref olup talebiyle ismi Mehmed tesmiye olunduğı, dört gün mukaddem du'âhânemizde ma'kuud Meclis-i şer'-i münîrde lede'l-tezkiye adl ü makbûlü'ş-şehâde eyledikleri ihbâr olunan es-seyyid Molla Velî bin Mustafâ ve es-seyyid el-hâc Mehmed bin es-seyyid el hac Süleymân şehâdetleriyle vech-i şerîf üzere sâbit olmağla el-gıyâzu billâhi ta'âlâ mesfûr islâmdan rücû' ile mürted olup kendüye islâm arzı ve teşehhüdi arz olunduğında kabûl etmeyüp irtidâdında ısrâr edüp nedemen ba'de'l-imhâl yine islâm arz ve keşf-i şübhe olunub yine kabul etmeyub irtidadında ısrar etmeğle bermuceb-i fetva-i şerife mürted-i mesfurun bila tehir şer'an katli lazım geldiği huzur-u alilerine ilam olurdu. 15 Rebiyülevvel 1184

İstanbul Kadı Sicili 34/v. 22-b

Sunuş

Yüce Divanlarında kurulan Şeriat Meclisi'ne getirilen Semyun oğlu Terzi Manyas adlı müslümanlıktan çıkan Ermeni aklı başında ve erişkin olarak, yedi gün önce: "Bâtıl dinden çıktım. İslâm dinini kabul ettim, müslüman oldum" demiş. Böylece İslâmı kabul edip, İslâm onuruyla onurlanmış ve isteğiyle adı Mehmet olmuştu. Dört gün önce duahanemizde kurulan ışıklı Şeriat Meclisi'nde soruşturulacak tanıklıkları kabul edilen Mustafa oğlu seyyit Molla Veli ve Hacı Süleyman oğlu seyyit hacı Mehmet tanıklıklarıyla kutsal bir biçimde müslümanlığı kesinleşmişken, -Tanrı korusun- İslâm'dan dönüp mürted olmuş ve kendisine İslâm olduğunu göstermesi ve şehadet getirmesi istendiğinde, kabul etmeyerek, mürtedliğinde ısrar edip, verilen süreden sonra pişman olup, yine İslâm olduğunu ileri sürerek, kuşkulanıldığında yine kabul etmeyip mürtedliğinde ısrar ettiği için, fetvayı şerife gereği [din yasası uyarınca] geciktirilmeden idam edilmesi gerektiği yüce huzurlarına bildirildi.

10 Temmuz 1770

MÜRTED'E MÜEBBED

Ma'rûz

Hâmiş-i arzıhâlde mestûr derkenâr mantûkınca târîh-i i'lâmdan on beş ay mukaddem tahmînen on yaşında olup hâl-i subuvvetde islâm ta'akkul eder oldığı hâlde be-tav'a edyân-ı bâtıladan teberrî ve ityân-ı kelimeteyn-i şehâdeteyn ile şeref-i islâm ile müşerref olup talebiyle Ahmed tesmiye olındığı çıhârşenbe güni arz otasında manzûr-ı âsafânelerinde ma'kuud Meclis-i şer'-i münîrde lede'l-tezkiye udûl ve makbûlü'ş-şehâde idükleri ihtiyâr olunan çâvuşlar du'âcısı El-hâc Mehmed Efendi ibn El-hâc Mustafa ve Es-seyyid Ömer çâvuş ibn Alî şehâdetleriyle sâbit olan elyevm tahmînen on bir yaşında âkıl ve mümeyyiz olan Yani nâm mürâhik iyâzen billâhi ta'âlâ hâlen islâmdan rücû' ve nasarâ niyyetinde ısrâr ile irtidâdını İzhâr etmeğin mûcebince kütüb-i mu'abbirât-ı fıkhiyyeden Ankaravî fetâvâsının kitâbu's-

sîre bahşında: "erba'a mesâ'ilin lâ yuktelu fîhâ'l-mürted aheduhâ ellezîne kâne islâmuhu tebe'an li-ebeveyhi ev eblaga mürteden ve's-sâniyetu izâ esleme fî sıgarihi balaga mürted ev salisetu lev irtedde fî sıgarihi ve'r-râbi'atu el-mükrihu ale'l-islam lev irtedde hafâ hâzihi'l-vücûh lâ yuktelu ve yucbiru ale'l-islâm" deyü musarrah ve mestûr olan mes'ele müftâ bihâ ve ma'mûlün aleyhâsı üzere islâm kabûl edilinceye değin mürted-i merkuume şer'an habsile cebr olunmak iktizâ eylediği İstanbul mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundı.

fi 27 Muharrem sene 1218
İstanbul Kadı Sicili-80 v. 51-b

Sunuş

Dilekçe ekindeki derkenardan anlaşılacağı üzere ilam tarihinden on beş ay önce on yaşlarında olup, çocukken müslüman olmayı düşünerek kendi isteğiyle bâtıl dinden çıkıp iki kez şehadet kelimesi getirerek müslümanlık onuruna erişip, isteği üzerine Ahmet adını aldığı, çarşamba günü arz odasında vezir hazretleri önünde kurulan ışıklı şeriat meclisinde soruşturularak, âdil ve tanıklıkları uygun görülen çavuşlar duacısı hacı Mustafa oğlu hacı Mehmet Efendi, Ali oğlu seyyit Ömer Çavuş tanıklıklarıyla müslümanlığı kesinleşmiş olan, bugün tahminen on bir yaşında aklı başında ve iyiyi kötüden ayırabilen Yani adlı ergenlik çağına yaklaşmış çocuk, -Tanrı korusun- islamdan dönerek hıristiyan olma isteğinde direnip islamdan çıktığını açığa vurmuştur. Buna göre fıkıh yorum kitaplarından Ankaravi'nin fetvalarının "kitâbu's sîre" bölümünde: "Dört durumda mürted (İslamdan çıkan) öldürülmez. Birincisi ana-babasına uyarak müslüman olup yetişkin olduğunda mürted olan, ikincisi çocukluğunda müslüman olup yetişkin olunca mürted olan, üçüncüsü çocukluğunda islamdan çıkan ve dördüncüsü islamdan hoşlanmayıp gizlice müslümanlıktan çıkan. Bu durumda olan kimseler öldürülmez ve müslüman olmaya zorlanır." diye açık ve yazılı olan, "bir konuda verilen fetvaya göre iş yapılır" hükmüne uyarak, müslümanlığı kabul edinceye değin adı geçen mürtedin şeriatça hapsedilerek zorlanması gerektiği İstanbul Mahkemelerinden yüce katlarına bildirildi.

19 Mayıs 1803

ÇENGEL VE KAZIK

Osmanlıların bir mahkûmu hemen öldürmeyip, acı içinde yavaş yavaş canını alma yöntemlerinden "Çengele Asma" cezası hakkında eski bir tanıklık şu kaynaktadır: Baron W. Wratislaw, çev. M. Süreyya Dilmen, *Anılar*: 16'ncı Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler (İstanbul: Karacan Yay., 1981), s. 77-87: "Trajik Bir Aşk Öyküsü."

Aynı tür yöntemlerden "Kazığa Geçirme" cezasının tüyler ürpertici bir anlatımı için de, (1961'de Nobel Edebiyat ödülü olan) Yugoslav romancısı İvo Andriç'in *Drina Köprüsü*'ne bakınız (çev. Hasan Âli Ediz ve Nuriye Müstakimoğlu; İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1983, 11. bas., s. 65-68).

ARŞİV X

Üstte; Çengel cezası: (Bu ceza) Hıristiyanlara, Türklere ve Musevilere uygulanır.

Düşük gramajlı ekmek pişiren fırıncının cezalandırılması: Ayrıca dayak yer ve para cezası öderler.

ARŞİV X

"KELLEYİ KOLTUĞA ALMAK" deyiminin nereden geldiği

Bir Türk'ün kafasının nasıl kesildiğine şahit oldum. Bir sabah sokakta yürürken, öteki köşede toplanmış olan bir kalabalık dikkatimi çekmişti. Önce neyin cereyan ettiğini anlayamadığım için durakladım. Biraz sonra kavasların kollarından ve ellerinden yakaladıkları bir adamı ite kaka bulunduğum tarafa doğru getirdiklerini gördüm. Sokağın en müsait yerinde durdular ve halkı geriye doğru iterek müsait bir yer açtılar. Aralarına sıkıştığım Türklerin bana kızgın kızgın baktıklarını farkettiğim halde, bu mahalden çekilip gitmeme imkân kalmamış bulunuyordu.

Ortadaki alanda iki kişi duruyordu... Bunlardan biri yaşlıca, iğrenç görünüşlü bir adamdı; diğeri genç, çok yakışıklı, iyi giyimli bir efendiydi. İlk bakışta, bu gencin pervasız adımlarına, vekarına bakanlar, onun kavasların âmiri olduğunu sanırlardı. Halbuki ölüme gidiyordu!

Orta yere gelince, ne yapacağını bilen bir kişi edâsıyla diz çöktü, ellerini arkasında bağladı. İğrenç suratlı cellât, gayri ihtiyarî çalışmasına engel olur düşüncesiyle, gencin ellerini sicimle bağladı. Sonra başındaki kavuğu aldı, tepesinde uzun bırakılmış saçı düğüm yaparak kısalttı ve san'atındaki ustalığını göstermek için kafasını hafif düzelttikten sonra, suçluya oynamadan, sıkı durmasını tembihledi ve bir darbe ile mağrur başı taşlara yuvarlandı...

Türk erkeklerinin gömlekleri bizimkiler gibi uzun yakalı değil, tamamiyle yakasızdır. Böyle bir boyun, cellâdın işini pek kolaylaştırdığından, padişahların bu kıyafetleri bilhassa mı seçtiklerini düşünmemek elden gelmiyor!

Gencin katli için yapılan hazırlık iki dakika bile sürmemişti. Bu kısacık süre zarfında cellât mı, yoksa ölüme giden genç mi daha kendine hâkimdi, bir ayırım yapamayacağım. Ama, cellât palasını havaya kaldırdı ve bu vaziyette gence suçunu söyledi:

— Padişah efendimize karşı isyan; fesada teşvik ve saire...

Kanımı donduran bu korkunç saniyeleri herkes gibi nefes almadan yaşadım. Faciayı oynayan iki aktör bize nazaran çok soğukkanlı duruyor, hattâ ecelin alnına damga vurduğu genç, hepimizden soğukkanlı görünüyordu. O kadar yakındım ki, çaresizlik içinde kendisini dikkatle seyrediyordum; çok yakışıklı bir insandı; sarı yağız teninde bir ürperme, bir titreyiş göremedim. Halbuki, öldürüleceği söylenen bir insanın korkudan titreyeceğini sanırdım.

Genç adam suçlarını sayan cellâdın sözlerini dinledikten sonra, yüksek sesle haykırdı:

— Ey Mahmud! Hiçbir suçum olmadığı halde beni ölüme mahkûm ettin. Günahım boynuna olsun!

Birkaç kelime daha söylemek istediyse de, cellât sabırsızlanarak, sözünü kesti ve:

— Haydi, hazır mısın? diye sordu.

Genç adam duraladı ve artık her şeyden vazgeçerek, meleklerin hayâli içinde, yiğit bir sesle cevap verdi:

— Hazırım!

İşte, toprağa yuvarlanan baş, böyle bir pala darbesiyle kesildi. Başsız bedenden bir kan deryası fışkırdı, boyunda raşeler bir süre devam edip kayboldu ve bir hayat bedenden uçup gitti.

İşini başarmış olan canavar, palasından akan kanları ölünün elbisesine silerek temizledi. Sonra güneşe doğru çevirip üzerinde leke kalıp kalmadığına baktı. Herhalde tam mânâsıyla temizlenmemiş olmalı ki, ayni şekilde elbisesine sürüp iyice temizledi. İşinin bittiğine kani olup kınına yerleştirdi.

O esnada gerek kendi benliğimde, gerekse çevrede toplanmış olan Türklerin yüreklerinde öylesine büyük bir dehşet, öylesine derin bir nefret hâkim olmuştu ki, o hain cellâdı elimize bıraksalardı, sonsuz bir zevk ve sevinç içinde parça parça edebilirdik.

Cellât cesedi düzeltti, başını koltuğunun altına yerleştirdi; yardımcısı hasıl olan kan tabakalarını temizler gibi davrandı. Korkunç sessizlik içinde seyredenlerden birer ikişer eksilmeler oldu ve ahali ağır ağır, keder dolu kalplerine ellerini bastırarak ayrıldı. Genç Hasan, uzatıldığı sokakta yirmidört saat terkedildi; gelen geçenler seyretti, köpekler çevresinde dolandı.

Adolphus Slade, çev. Osman Özdeş, *Kapdan Paşa* (İstanbul: Boğaziçi Yay., 1973), s. 275-78.

Bedeni Cezalardan: DAĞLAMA

Sakal ve el-kol kesmekten asarak idama kadar değişen bedeni cezalardan biri de dağlamadır. Akkor oluncaya kadar kızdırılmış bir demir parçasının vücuda bastırılması demek olan dağlama işlemi, sanığa bir şey söyletmek için işkencede kullanıldığı gibi, ceza olarak da uygulanmakta ve bu gibi durumlarda, sonradan halkın sabıkalıyı kolayca tanımasını sağlamak amacıyla, kalıcı bir iz bırakmak üzere sanığın görünür bir yerine yapılmaktadır. (Batı edebiyatı meraklıları Alexandre Dumas pére'in *Üç Silâhşörler*'inden Nathaniel Hawthorne'un *Kızıl Harf*'ine değin çeşitli romanlardan, böyle dağlama olayları hatırlayacaklardır.) Dağlama, Osmanlı düzeninde şer'i değil, örfi bir cezadır; hatta şeriata aykırı olduğu da söylenebilir. Yine de, örneğin, bir kanunnamede, "Pezevenklik yapan eli dağlanmak suretiyle cezalandırılır" denilmektedir.* Onyedinci yüzyıl başından kalma bir belgede sözkonusu edilen dağlamanın ise, sanatlarını sürdürmekten alıkoymak için belli kadınların cinsel organlarına uygulandığı düşünülebilir: "Beylerbeyi Hanından ahz olunan üç nefer fahişelerin ikisi *teşhiz* olunup biri çuvala konup salb oluna (asılsın) deyu buyruldu."**

*Haz. Abdullah Uysal, *Zanaatkârlar Kanunu: Kanun-name-i Ehl-i Hiref* (Ankara; Kültür ve Turizm Bak. Yay., 1982), 1000 Temel Eser Dizisi, s. 74. Hazırlayanı tarafından İskilip (Çorum) İl Halk Kütüphanesi 1293/1 demirbaş numarasında kayıtlı tek yazma nüshadan yeni harflere çevrilip dilce sadeleştirilmiş olan bu kitap, esas itibarıyla, ileride ayrıca üstünde duracağımız "Esnaf Suç ve Cezaları"na ilişkin olmakla birlikte, benzeri diğer belgeler gibi karışıktır, en çok vergileme konularına yer vermekte, ama bazı genel ceza kurallarını da içermektedir. Diyelim, Bağ ve Çiftlik ölçüm ve tanımları arasına, diyet için kovuşturulamayacak ölüm halleri sıkıştırılmıştır: "Ateşe düşen, suda boğan, oda düşen, kurt yiyen, canavar paralayan, hile ile yok olan, kemer, köprü veya arabadan düşen, üzerine dam ve duvar yıkılan, ansızın ölen, bilmeyerek öldürülen ve yok olanların kan davalarının dinlenilmesi yasaktır. Çocuğun ölü düşmesi ile ilgili dava dahi Padişah emri ile kaldırılmıştır, dava edilemez" (s. 17)

**2 Muharrem 1011 [22 Haziran 1602]. Başbakanlık Arşivi, Fekete tasnifi, No. 3834. Aktaran: Ahmet Mumcu, *Siyasetten Katl*, s. 136/dn. 341. Osmanlıcaya Arapçadan geçen *teşhiz* sözcüğü, aslında bir şeyi sivriltmek veya bilemek anlamına gelmekle birlikte, burada dağlama karşılığında kullanılmış olmalı.

(Bu sayıda yayınladığınız resimler Viyana'daki Avusturya Ulusal Kitaplığı'nda bulunan cod. Vindobouensis 8626 kodlu ve 172 yapraklı yazmadan alınmıştır. Söz konusu yazma 16. y.y. sonu Türk saray ve halk hayatıyla ilgili çok dikkatli gözlemlere dayanan nefis suluboya renkli resimler içermektedir. Ressamı, yapım yılı ve yeri belli olmamakla birlikte Babinger "Drei Stadtansichten von Konstantinopel, Galata ('Pera') und Skutari aus dem Gude des 16. Jahrhunderts" adlı yazısında III. Murat döneminde İstanbul'da bulunan elçiler arasında Dr. Barthalomäus von Pezzen'in maiyetinden ya da aynı yıllarda İstanbul'da bulunan başka bir ressam tarafından yapılmış olabileceğini belirtiyor ancak bu konuda yeterince kesin bir kanıt sunamıyor.)

UYGUNSUZ BİR MÜSLÜMAN KADIN

Ma'rûz

Çârşenbe güni Dîvân-ı Âlîden bu dâ'îlerine havâle buyrulan Kâsımpâşâlı Safiye binti Mehmedin husûsı: Mezbûre Safiye fi'l-asl Şumnı' lı olup Kâsımpâşâ'da Kâzî Mehmed Efendi Mahallesinde zevci Mustafâ bin Yahyâ ile on seneden berü menzil iştirâ ve sâkinler olup, lâkin mahallesi ahâlîleri yedlerinde olan beş kıt'a i'lâmlar mantûklarınca mezbûr Safiye yetmiş üç senesi cemâdâ'l-âhiresinün yedinci güni Hüseyin nâm kimesnenün sopa ile başını yarduğı sâbit ve ba'dehu şehr-i mezkûrun on altıncı güni mahallesi ahâlîsi mezbûre Safiye ile zevc-i mezbûr Mustafâ için konşısıyle dâ'imâ nizâ' ve cidâl itmeleriyle müte'ezzî olduklarını meclis-i Şer'-i Şerîfe inhâ ve mahalleden ihrâclarını iltimâs, anlar dahi âhir mahalle çıkınağa ta'ahhüd idüp ba'dehu yetmiş yedi senesi rebîü'l-âhirinün on altınca güni yine ahâlî-i mahallesi mezbûrân içün mahallemüzden ihrâc olunmuşlar iken bir takrîb ile menzillerine nakl ve kemâ fî'l-evvel konşularıyla nizâ' idüp dil-âzâr ve medîdü'l-lisân olmalarıyle mahallemüzden ihrâc olunsunlar diyü teşekkî, anlar dahi ef'âl-i sâbıkalarını terk ve hüsn-i zindegânî üzere olmağı ta'ahhüd ve ba'dehu işbu yetmiş tokuz senesi recebinün tokuzuncı güni ahâlî-i mahallesi mezbûrânun menzillerine eşkıyâ ve fevâhiş zümresini cem' ve şürb-i hamr idüp envâ'ı fısk u fesâd-da sâ'îlerdür diyü ef'âl-i şenî'elerine mükibb ü musırr olduklarını zikr iderek ihrâcları bâbında i'lâm alup ve mûcibince amel olunmak bâbında fermân-ı âlî ısdâr ve ihrâc olunmuşlar iken şimdi işbu şevvâl-i şerîfün yedinci güni târihiyle olan i'lâmda tafsîl olundığı vech üzre mezbûre Safiye üç gece mukaddem ba'de'l-aşâ mahalle-i mezbûrede vâki' Attâr İbrâhîmün dükkânı saçağı kenârına mahalleyi ihrâk kasdıyle yedlerinde "mu'âyene kundak" ta'bîr olunur bez içinde kav ve kibrît ve çırayı âteş ile sokduğunı mezbûr İbrâhîm iddi'âsıyle ol vaktte mahall-i mezbûrda bulunup mu'âyene iden Kayıkçı İsmâ'îl ibni Mustafâ yine Kayıkçı Halîl bin Mehmed nâm kimesneler alâ tarîki-ş-şehâde ihbâr itdüklerinden mâ'adâ mezbûre Safiye cemî-i münkirâtı mürtekibe ve fısk u fesâda müte'allik husûslardan tehâşîsi olmadığını mahallesi ahâlîsinden on altı nefer ricâl-i müslimîn ve on bir nefer hâtûnlar haber virmeleriyle envâ'-ı takrîrden ihbâr olunan takrîr hakkında istid'âlarını ta'attuf olan i'lâm-ı mezkûr ile gelen mahallesi ahâlîsinden mazbûtu'l-esâmî müslimîn mezbûre Safiye ef'âl-i mezkûresinde zevc-i mezbûr Mustafâ ve karındaşı Mehmed ve anası Ümmühânî i'âne itmeleriyle şerr ü mazarratlarından tahlîs için mahalle-i mezbûrede vâki' menzillerini âhire ba'de'l-bey' vilâyetleri olan Şumnı'ya nefy ile teb'îd buyurulmasını istid'â iderler. Lâkin arz odasında huzûrda zindan hasekîsi mezbûre Safiye için dört sene mukaddem habîre anasını havan eliyle zarb u ihlâk itmeğle sekiz ay zindânda mahbûse olup ve mukaddemâ Barmah (?) Kulletinde nisvân tâ'ifesinün pîşvâsı olup mahzen kapusını kırmağa tasaddî itdiği mu'âyene olundığından gayrı bu def'a dahi Sâbure Kulletinde yine Sâbûre mahzeni kapusını kırmak irâdesiyle balta ile müşâhede olundukda def' olunup ve mezbûre Safiye kâğıd Haffâflığı dahi itmeğle sarây-i hazret-i sadr-ı a'zâmda mübâşir ile müşâcere ve nizâ'dan hâliye olmadığı meşhûd olmuşdur diyü takrîr ve mu misillü fesâda tasaddî idenlerün ta'zîri husûsı re'yi âlîye menût umûrdan oldığı ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda emr ü fermân hazret-i velîyü'l-emründür.

fî 5 min şevvâl 1179

Sunuş

Çarşamba günü Yüce Divandan bu duacılarına havale buyrulan Mehmet Kızı Safiye konusunda: Söz konusu Safiye Şumnı kökenli olup, Kasımpaşa'da Kadı Mehmet Efendi Mahallesinde kocası Yahya oğlu Mustafa ile on yıldan beri ev satın alarak oturmaktadırlar. Fakat mahalle halkının ellerinde bulunan beş adet ilâmdan anlaşıldığına göre: Adı geçen Safiye'nin 73 yılının cemadalahirinin yedinci günü Hüseyin adlı bir kimsenin sopa ile başını yardığı saptanmıştır. Bundan sonra aynı ayın on altıncı günü mahalle halkı söz konusu Safiye ile adı geçen kocası Mustafa için komşularıyla sürekli anlaşmazlık ve kavga etmelerinden rahatsız olduklarını kutsal Şeriat Meclisine dilekçe ile bildirmişler ve mahalleden çıkarılmalarını istemişlerdir, onlar da başka bir yere çıkmak konusunda söz vermişlerdir. Daha sonra yetmiş yedi yılı rebiülâhirinin on altıncı günü yine mahalle halkı adı geçenler için "mahallemizden çıkarılmışlarken bir yolunu bularak eski evlerine geçmişler ve eskisi gibi komşularıyla anlaşmazlıklar çıkarıp gönül incittikleri ve dilleri uzun olduğu için mahallemizden çıkarılsınlar" diye şikâyette bulunmuşlardır. Onlar da eski eylemlerini bırakacakları ve dürüst bir yaşam sürecekleri üzerine söz vermişler. Bundan sonra içinde bulunduğumuz yetmiş dokuz yılı recebinin dokuzuncu günü, mahalle halkı, adı geçenlerin evlerine eşkiya ve fahişeleri topladığını ve şarap içip her türlü edepsizlik ve bozgunculuğu yaptıklarını bildirerek alçakça eylemlerini sürdürdüklerini ve bu konuda ısrarlı olduklarını söyleyerek çıkarılmaları konusunda ilâm almışlardır. Gereği yapılmak üzere yüce ferman çıkarılmışken, şimdi de kutsal şevval ayının yedinci günü tarihini taşıyan ilâmda ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere, adı geçen Safiye üç gece önce, akşam yemeğinden sonra, adı geçen mahallede bulunan Attar İbrahim'in dükkânının saçağının kenarına, mahalleyi yakmak amacıyla, ellerindeki "muâyene kundak" denilen kav, kibrit ve çırayı ateş ile yerleştirdiği, adı geçen İbrahim'in öne sürmesi ve söz konusu yerde bulunup olayı gören Mustafa oğlu Kayıkçı İsmail ile Mehmet oğlu Kayıkçı Halil adlı kimselerin de tanıklıklarıyla ihbar edilmiştir. Bundan başka adı geçen Safiye'nin her türlü kötülüğü işlediği ve edepsizlik ve bozgunculukla ilgili konularda korkusuzca davrandığını mahalle halkından on altı müslüman erkek ve on bir kadın haber vermiştir. Çeşitli resmi yazılar ve bildirilen karar hakkında, dilekçelerinde göndermede bulundukları söz konusu ilâm ile gelen mahalle halkından adları yazılı müslümanlar, adı geçen Safiye'ye, adı geçen kocası Mustafa, kardeşi Mehmet ve anası Ümmühani'nin anılan eylemlerinde yardım ettiklerini bildirmişler, bunları kötülüklerinden ve zararlarından kurtulmak için söz konusu mahallede bulunan evlerini başkasına satarak kendi illeri olan Şumnu'ya sürülerek uzaklaştırılmalarının buyurulmasını dilemektedirler. Fakat arz odasında huzurda bulunan zindan hasekisi, adı geçen Safiye'nin dört yıl ihbarda bulunan anasına havan eliyle vurup öldürdüğünden sekiz ay zindanda tutuklu kaldığını ve önce Parmak Kulesinde kadınlar bölüğünün elebaşısı olarak mahzen kapısını kırmağa yeltendiği görüldüğünü, bundan başka, ikinci kez de Sabure Kulesinde yine Sabure mahzeni kapısını kırmak amacıyla balta ile görüldüğünden kovulduğunu ve söz konusu Safiye'nin kâğıt kavaflığı da yaptığından sadrazam sarayında mübaşirle sopalı kavga etmekten ve anlaşmazlık çıkarmaktan geri kalmadığının tanıklarla bilindiğini söylemiştir. Bu gibi bozgunculuğa yeltenenlerin yola getirilmesi konusu yüce görüşlerinize bağlı işlerden olduğunu yüce kişiliğiniz de bildiğinden buyruk ve ferman yüce emir sahibinindir.

18 Mart 1765

OSMANLI İMPARATORLUĞU İÇİNDE YAŞAYAN MİLLETLERİN KENDİLERİNE ÖZGÜ BİÇİMDE GİYİNME ZORUNLULUĞU veya Sultan II. Mustafa'nın (1757-74) Zâlimliği

"Sultan Mustafa ekseriya sokakları tebdil (kılığını değiştirmiş olarak) gezer, ortalığı teftiş ederdi. Mayıs günlerinden birinde, sokakta dolaşırken, Yahudi'nin birisini nizama aykırı fazla şeyler giymiş olarak gördü. Yahudi'yi hemen idam ettirdi. Padişahın bu keyfi hareketi, sadrazam Ragıp Paşa ile müftünün canını sıktı. İkisi de, münasib bir şekilde padişaha bazı mütalaalarda bulunmaya karar verdiler. Bir gün sarayda padişaha hürmet ve ihtiramla bu meseleden söz açtılar. Ramazan ayında böyle bir hareketin yapılmasının muvafık olamayacağını, Ramazan mübarek bir ay olduğu için, bu ayın daima taat (Tanrı'nın buyruklarını yerine getirme) ve ibadetle, hayır ve hasenatla (iyilikler, güzelliklerle) geçirilmesinin elzem olduğunu, dolayısıyla böyle bir işi bizzat icraya padişahların tenezzül etmeyeceklerini (alçalmayacaklarını), bunu ifa etmek devlet erkânının vazifesi olduğunu söylediler. Sultan Mustafa bu sözlere önem vermedi. Sadrazam ile müftü saraydan çıkar çıkmaz yine tebdil-i kıyafet sokağa fırladı. Bu sefer de padişahın karşısına bir Hıristiyan rast geldi. Onun da kundurası nizamına uygun değildi. Sultan III. Mustafa adamı tevkif ettirdi. Babîâli'ye yolladı. Koca Ragıp Paşa meseleyi haber alır almaz, suçluyu kürek cezasına mahkûm etti. Fakat Sultan III. Mustafa, bu cezayı yeterli görmedi. Suçlunun idamına emretti. Bu emrini de hemen icra ettirdi."

Ahmet Refik (Altınay), (dilce sadeleştirerek) basıma hazırlayan: Vahit Çabuk, *Âlimler ve Sanatkârlar* (Ankara: Kültür Bak. Yay., 1980), s. 308-9; "Koca Ragıp Paşa."

1

1. "Manastır Hürriyet Fedailerini istikbalimiz" (karşılayışımız). Kırmızı dövizde Kirli harflerle Konstitutsyatl *(Meşrutiyet) yazılı bir kartpostal.*

2. Fransızca "Yaşasın Emperyal Majesteleri Sultan II. Abdülhamid Han, Yaşasın Anayasa [Kanun-u Esasî]" yazılı ve Osmanlı Devlet Armalı bir kartpostal.

Hürriyet Kartpostalları

(Kartpostallar: Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın Koleksiyonu'ndan alınmıştır)

2

3. Türkçe "Hürriyet, Müsavat, Adayet, Vatan, Uhuvvet [kardeşlik]" yazılı ve II. Abdülhamit resimli bir kartpostal. (Fransızca, Ermenice ve Rumca yazılarda "Adalet" ve "Vatan" sözleri yok!)

3

4. "Padişahımız Çok Yaşa: Hürriyet, Müsavat, Adalet" yazılı, Devlet Armalı, Bayraklı ve Padişah resimli bir kartpostal: 11 Temmuz sene 1334.

4

5

6

5. İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinden Kolağası Selim Sırrı (Tarcan) ve [Feylesof] Dr. Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Beyler.

6. Rumca, Fransızca, Ermenice "Yaşasın Anayasa" yazılı ve Resneli Niyazi Bey resimli bir kartpostal.

7. Osmanlı Bayraklı, Girit haritalı ve Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa resimli bir kartpostal.

7

8

8. Hareket Ordusunun Ayastefanos'a vürudu (Yeşilköy'e varışı).

Hareket Ordusu pişdarı [öncüsü] kumandan Hüseyin Hüsnü Paşa ile Uçüncü Ordu Erkân-ı Harbiye reisi Ali Rıza Paşa, Enver Bey ve zabitan-ı saire [başka subaylar] ile zırhlı otomobil.

1. Sultan 11. Abdülhamid'in, Trablusgarb Fırkası Kumandanı ve Vali Vekili göreviyle 1896'da bugünkü Libya'ya sürdüğü Müşir Recep Paşa (1842-1908) İttihat-ve Terakki'nin güvendiği bir askerdi. Hürriyetin İlânı'nda sonra Harbiye Nâzır yapıldı. Göreve başladıktan üç gün sonra ölünce, kendisine görkemli bir cenaze töreni düzenlendi. L'Illustration, *29 Ağustos 1908.*

2. Selânik'teki İttihat ve Terakki Merkez Komitesi (Arap harfli dovizde: "Hürmet" ve "Maarif" yazılı). Le Monde Illustré, *Nisan 1909.*

3. Kolağası Niyazi Bey. Başlığında "Fedai-i Vatan" yazılı. L'Illustration, 22 Ağustos 1908.

4

4. 19 Temmuz (rumi) 1908'de Hürriyetin İlânını kutlayan Ermeni mekteplileri (kartpostal).

5

5. Saray Muhafızlarının isyanı (Illustrated London News'dan.)

İkinci Meşrutiyet Devrimi'nden sonra, Sultan'ın saray muhafızlarının yerine Kanun-u Esasi'ye [Anayasa] sadık askerlerin yerleştirilmesi gerekmişti. Taşraya atanan muhafızlardan bazıları, görevlerinden ayrılmamak için direndiklerinden, hemen bu askerlerce kuşatılmış ve tutuklanmışlardır. Sadık Makedonya birliklerinin oluşturduğu bir dörtgenin ortasında, I. Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, biraz sonra götürülüp kurşuna dizilecek olan âsi elebaşlarına hitap ediyor. 7-8 ay kadar sonra ise, gerici ya da karşı-devrimci diye nitelenen 31 Mart Hareketi'ni, sadakatlarına güvenilen bu Avcı Taburları çıkaracaklardır!

6

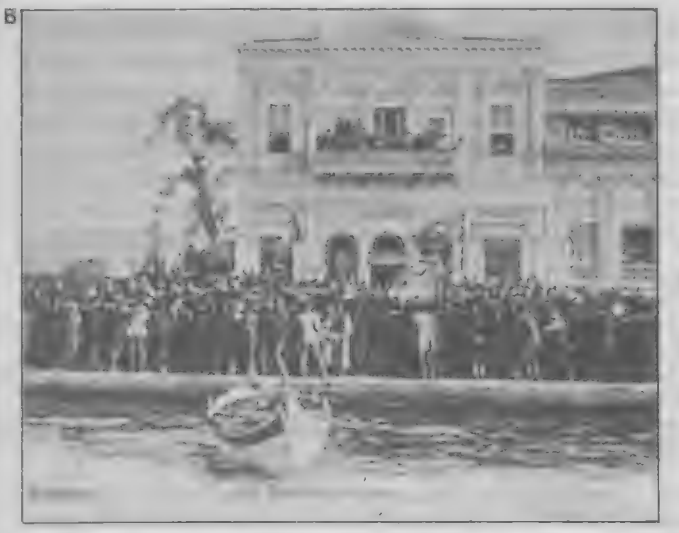

6. İzmir'de Rumların Hürriyetin İlânı'nı kutlamaları (kartpostal)

8. 31 Mart Ayaklanmasının bastırılması üzerine idam edilen âsilerden üçü.

8

LE MONDE ILLUSTRÉ

22 Mai 1909

7

7. Hafiyelikle suçlanan bir polis komiserinin halk tarafından tartaklanması.

19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyıl başında ortaya çıkan Art nouveau, *çağına uygun olarak önce en ince ayrıntıya kadar çözümleme sonra yeni bir duzeyde bir bütün yaratma ilkesine dayanan ve 20. yuzyılın onemli akımlarından ekspresyonizme oncülük etmiş bir sanat akımıdır. Çek asıllı sanatçı Alfons Mucha'nın adı da neredeyse* Art nouveau *ile özdeştir.*

Yanda ve karşı sayfada, bu büyük sanatçının 1900 yılı için hazırladığı bir takvimin on çalışmalarından iki ornek sunuyoruz. Karşı sayfadaki resmin altındaysa Mucha'nın yaşamının kısa bir kronolojisini verdik.

Ay Adları

Yılı on iki aya bölüp, bunlara ayrı ayrı adlar vermek insanlık tarihinin belli bir gelişme noktasının işaretidir. Astronominin ilk bilimsel çabalardan olduğunu, Amerika yerlilerinden Eski Mısır'a, Mezopotamya'ya kadar doğru takvimler yapılabildiğini biliyoruz. Otuz günlük dönüşümlerin ayın hareketi ile kurulan ilişkisi, ay ile ayın aynı sözcükle adlandırılması sonucunu doğurmuş olmalıdır. Ancak bunun her toplumda böyle olmadığını da görüyoruz.

Türkçe	ay*	ay[30 gün]	Lazca	tuta	tuta
Latince	luna	mensis	Süryanice	sehro	yerho
Yunanca	sleenee/fengaree	meen/meenas	İbranice	yaroah	hodesh
İtalyanca	luna	mese	Arapça	kamer	şehr
Portekizce	lua	més	Farsça	mah	mah/kamer
Fransızca	lune	mois	Kürtçe	hiv	mo
Almanca	mond	monat	Zazaca	aşm/asme	mang/asme
İngilizce	moon	month	Ermenice	lusin/mahig	amis
Galce	llouad/lloor	mis	Japonca	tsuki	tsuki
Rusça	luna/myesyats	myesyats	Malayaca	bulan	bulan
Macarca	hold	honap	Swahilice	mwezi	mwezi
Çerkezce	mâze	mâze	Yorubaca	—	oşù
Gürcüce	tvarce	tve	* Eski Çinceden geçmiştir.		

Acaba aya ayrı ad verenlerle vermeyenler, ayların adlandırılması aşamasına takvim aşamasından önce ya da sonra geçmeleri ile ilgili bir ayrımla mı belirlenmişlerdir?

Yılın bölümlenmeleri mevsim koşullarına ve üretim gereklerine göre adlandırılmıştır. Mevsim dönümlerine göre zaman dilimlerine ad takınanın başladığı ve sonra takvimin geri kalan aylarının adlandırılmasının tamamlandığı düşünülebilir. Hayvancılık ve tarım doğa koşullarıyla mevsim dönüşümlerine bağlıdır. Mevsim dönüşümlerini doğal olaylarıyla gözlemleyen ve işaretleyen insan, örneğin, Ülker yıldızının dünyanın hareketi ile ilgili görüşünün, mevsimlerle ilgisini kurarak, yıldızın çıkışını hayvanları kışlağa almak için başlangıç kabul etmiş, bu zamana Kasım demiştir. Kasım Arapça bölen, ayıran, taksim eden demektir. Yıldız, Mayıs/Hıdrellezde görülmez olduğunda hayvanların otlağa çıkarılması zamanı gelmiş demektir. Türkçede de Kasım ve Mayıs aylarına Biçen ayları denilir. Kasım ayı aynı zamanda Koç ayı olarak da adlandırılır.

Eski Mısır dilinde *dama* bir araya getirme, *damau* erkeklerin arkadaşı demektir. Sanskritçede ise *dam* ev, eş anlam-

Tarihçesi

KUDRET EMİROĞLU

larındadır. Sümerce *dam* kadın, eş anlamlarına gelir, Dumuzi Üreme Tanrısının adıdır. Dumuzi adına festivaller düzenlenir. Latincede de *domai* hanım demektir ve Demeter tarım tanrıçasıdır. Bereketle ilgili törenlerin yapıldığı zamana da temmuz denilir. Türkçede de evin dam'ından argo dam'a, "damsız girilmez"den, "damızlık"a ve ay adı "temmuz'a kadar bu kökü izleyebiliriz. [1]

Kızılderilerde ay adları "geyiklerin boynuzlarının düştüğü ay", "karın çadırlara dolduğu ay" şeklindedir. Trabzon' da da "rüzgârlı ay", "çürük", "karakış" gibi iklim ve üretimle ilgili adlandırmalar yanında "küçük ay" gibi bir adlandırma da görülür.

Denizli'nin Çal Mahmutgazi yöresinde sekiz tane ay adı vardır[2].

mart	22 mart- 5 mayıs	güz	22 eylül- 5 kasım
hıdrellez	6 mayıs- 21 haziran	kasım	6 kasım- 21 aralık
gündönümü	22 haziran- 13 ağustos	zemheri	22 aralık- 31 ocak
ağustos	14 ağustos- 21 eylül	karakış	1 şubat- 21 mart

Arapçada da rabiulevvel-rabiulahir, cemaziyelevvel- cemaziyelahir adlarını düşünürsek on tane ay adı bulunduğunu söyleyebiliriz.

Japonlara baktığımızda ise ayların rakamlarla adlandırıldığını görüyoruz. Çin'in etkisi altında kalmış, yaşamın her alanının sanatlaştırıldığı Japon toplumunda, bu güne kadar ayların rakamlarla ifadesi ilginçtir:

1	ichi	ocak	ichi-gatsu
2	ni	şubat	ni-gatsu
3	san	mart	san-gatsu
4	shi	nisan	shi-gatsu
5	go	mayıs	go-gatsu
6	rokù	haziran	rôku-gatsu
7	shichi	temmuz	shichi-gatsu
8	hachi	ağustos	'hachi-gatsu
9	ku	eylül	kù-gatsu
10	ju	ekim	ju-gatsu
11	ju-ichi	kasım	ju-ichi-gatsu
12	ju-ni	aralık	ju-ni-gatsu

Latince'de de aylar önce rakamlarla adlandırılmış, zamanla dinsel etkiler, mevsim dönümleri ve tarihi önemde kişilerle

Alfons Mucha 1860 yılında Moravya'da doğdu. 1879-1881 yıllarında Viyana Tiyatrosu'nda dekor ressamı olarak çalıştı. 1883-1887 arasında Münih Akademisi'nde, 1887'de Paris'teki Julian Akademisi'nde eğitim gördü. 1889'da Paris'e yerleşti. 1894'te ünlü Sarah Bernhardt afişini yaptı. 1903-1909 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşadı. 1910'da Bohemya'ya döndü. 1939 yılında Prag'da öldü.

AY ADLARI

adlandırma çeşitlenmiştir: (Tablo 1)

Latince Avrupa toplumlarının ayları adlandırmasında köken olmuştur: (Tablo 2)

Toplumlar arası eşitsiz gelişim gereği, üretimde uzmanlaşmış gelişmiş toplumlar, gelişmemiş olanların üretimlerini etkiledikleri gibi, ayların adlandırılmasında da belirleyici olmuşlardır.

Bölgesel dil farklılaşmaları, egemen üretim biçimleri ve bağlı olarak etnik, kültürel çevre içinde, değişik etkiler altında oluşmaktadır. Ortadoğu ve Türkiye'de ay adlarına bakıldığında da bu olgu açıkca görülebilir: (Tablo 3)

Böylece, bölgesel farklılaşmaların yanısıra, yerel dil ve yerel takvim farklılaşmalarının da üstünde, tarihi evrimi içerisinde siyasal güç olarak devlet yetkinleştikçe, kaynaklandığı egemen üretim biçiminin kurumlarını da getirmiş, resmi dil ve resmi takvim ortaya çıkmıştır.

Yerel takvimin resmi takvimle arasındaki farklılıklar, bölgenin , devletle ilişkisi, egemen üretim biçiminden etkilenişi ve kendine özgü yapısı açılarından incelenebilir. Örneğin, Ceneviz, Venedik gibi İtalyan şehir devletlerinin ticaret yaptığı Trabzon Rum İmparatorluğunun mirasçısı, bölgesel özelliklerini zaman içinde koruyan, ormanlık, dışa kapalı vadilerde küçük tarım işletmelerinin söz konusu olduğu Trabzon/Maçka'da, resmi (Kanunusani, Teşrinievvel) ve Süryanice (Eylül, Şubat, vb) Lâtince (Mayıs, Temmuz, vb) ay adlarından ayrılma görülmektedir:

kalandar: Maçka Rumcası, İtalyanca takvim
gücük: küçük
avril: Yunanca aprilis, Latince april
kirez: kiraz
orak:
çürük:
izim: üzüm
istavrit: Maçka Rumcası
ayorit: Maçka Rumcası, rüzgârlı ay, ayros-rüzgâr
hristiyanlar: Maçka Rumcası, Hristo'nun doğduğu ay, yeros-doğmak.

Giderek, kapitalizmin gelişimi ile, uluslaşma süreci doğmuş, bu süreçle yerel adlar tasfiye olarak etkinlikleri kalmamıştır. Ancak, diğer bir açıdan, kapitalizm, ilişkide bulunduğu kapitalizm öncesi toplumlar için, ekonomik, kültürel bağımlılık anlamına gelmiştir.

Avrupalıların aylara verdikleri adların tarih boyunca aynı kalması, buna karşılık, başka ulusların Avrupalı adları benimsemek durumunda kalmaları, girdikleri yeni ilişkiler içinde kendi ay adlarını bile terkedip yeni çevrenin adlarını benimsemeleri altında kapitalizmin Avrupa'da gelişimi yatmaktadır. Bu gelişimin sonucu, örneğin Afrika'da, bir çok ülke resmi dil olarak Avrupa dillerini kabul etmek gerçeği ile karşı karşıyadırlar. Yerli dillerin devlet dili gereksinimini karşılayacak düzeye gelmemesi bir yana, bir ülke içinde çok sayıda dilin bulunması da ayrıca tartışma ve çatışmalara neden olabilmektedir.

1	unus	martius	Mars, savaş tanrısı:
2	duo	aprilis	apricus, güneşli, açıcı
3	trés	maius	Maima,Mercury'un annesi:bitkileri büyüten tanrıça
4	quattuer	inuis	junvenis: gençlik
5	quinque	quinutilis/iulius	(aile adı, Julius Caesar)
6	sex	seqtilis/augustus	(Octavius'un sanı) İlk Roma İmparatoru
7	septem	september	
8	octo	october	
9	novem	november	
10	decem	december	
11	undecim	ianuarius	ianua kapı, giriş, Ianus Taklar Tanrısı
12	duodecim	februarius	febreum arındırma, februa arındırma festivali günah kefareti olarak kurban kesme dönemi

(Tablo 1)

Yunanca	*İtalyanca*	*Almanca*	*Rusca*	*Galce*
yenarees	gennaia	januar	janvar	ıonawr
flevarees	febbraie	ebruar	fyevral	chwefvar/mis bach
martis	marzo	marz	mart	mawrth
apreelees	aprile	april	aprryel	ebrill
mais	maggio	mai	may	mai
eeouneeos	giugno	juni	yoon	mehefin
eeouleeos	iuglio	juli	jool	garffennaf
evyoustos	agosto	august	avgoost	awat
septemvrees	settembre	september	syentyabr	medi
oktovreeos	ottobre	oktober	aktyabr	hydref
noemvrees	novembre	november	nayabr	tachweed/mis du
dekemvreeos	dicembre	dezember	dyekabr	rhagfyr

(Tablo 2)

Türkçe	ocak	şubat	mart	nisan	mayıs	haziran
Derende	ortakarakış	gücük	mart	lisan	mayıs	ilktemus
Muş	kanunusani	şıbat	adar	ebrul	gulan	haziran
Erzincan/Sebek	zemheri	şubat	mart	abril	mayıs	haziran
Van/Erciş	kanunusani	karakış	mart	nisan	gulan	hâzâran
Giresun/Köroğlu	zomheri	gücük	mart	abrul	mayıs	kiraz
Trabzon/Maçka	kalandar	gücük	mart	avril	mayıs	kirez
Lazca	dididuta	tdsulututa	mart	aprili	mayisi	kerezi
Zazaca			adar	baranban	gulan	tiréj
Kürtçe	kanun	sıbat	adar	nisan	gulan	heziran
Süryanice	könünhroy	şbot	odor	nisan	iyor	hziron
Farsça	mehr	aban	azar	day	bakman	esfard
Arapça	muharrem	safer	rabiulevvel	rabiulahir	cemaziyelevvel	cemizeyahir

(Tablo 4)

AY ADLARI

Afrika'daki 39 devletten 6'sının resmi dili yerli dillerdir. (Burundi: Kirundi/İngilizce, Etiyopya: Amharik, Kenya: Swahili, Madagaskar: Malagaş/Fransızca, Rwanda: Kinyarwarda/Fransızca, Tanzanya: Swahili/İngilizce)Fransızca 17 ülkede, İngilizce 16, Portekizce 3 ülkede resim dil olarak kullanılmaktadır[3].

İngiltere'den bağımsızlığını 1963'de alan Malaya'da rakamlarla adlandırma ile Avrupa'dan alınmış adlar bir arada kullanılmaktadır.

1	satu	bulan satu/ bulan janua ri
2	dua	bulan dua/ bulan febrari
3	tiga	bulan tiga/ bulan mac
4	émpat	bulan émpat/ bulan april
5	lima	bulan lima/ bulan mei
6	énam	bulan énam/ bulan jun
7	tujuh	bulan tujuh/ bulan julai
8	lapan	bulan lapan/ bulan ogos
9	sémpilan	bulan sémpilan/ bulan september
10	sépulluh	bulan sépulluh/ bulan oktober
11	sébélas	bulan sébélas/ bulan november
12	duabélas	bulan duabélas/ bulan disember

Ekonomik gelişimin belirlediği toplumsal yapılanmanın siyasal yapıyı zorlaması sonucu oluşan dönüşümler içinde takvim ve ay adlarının da siyasal çevre içine girdiği görülmektedir. Latince'den etkilenen Avrupa toplumlarında yılbaşı 21 Mart iken, kapitalizmin gelişimi ile, örnek olarak İngiltere'de, tarımsal takvim terkedilmiş, 1752'de yılbaşı ocak ayına alınmıştır. Kapitalist Avrupa ülkeleri ile gelişen ilişkilerin haftalık tatilin cumadan pazar gününe alınmasını gerektirdiği ve bunun uygulanmasının toplumsal çatışmalara yol açması gibi ekonomik nedenler yanında, toplumsal dönüşümleri amaçlıyan siyasetçilerin de amaçları yönünde topluma biçim verme çabasında takvim/ay adlarını siyasal nedenlerle değiştirdikleri görülmektedir.

Fransız Devrimi'nde 1793'de kabul edilen Cumhuriyet Takviminde ay adları şöyle yapılmıştır: (Tablo 4 ve 5)

Ütopik sosyalistlerden Robert Owen de (1771-1858) Amerika'da eşitlikçi bir toplum kurma çabasında, 3 yılda bunun gerçekleşeceğini savunmuş, 1826'da Eşitlikçi Anayasa ve Akli Bağımsızlık Bildirgesi'ni yayınlıyarak takvim olarak "akli bağımsızlığın ilk yılı" deyimini kullanmıştır.

İnsanı insanlığından eden eski yapılardan kurtulma çabası içinde geçmişle bağlantıların koparılması için "tarihleme" önem taşıyan bir ifade olarak algılanmıştır. Eski toplumun ürünü takvim reddedilerek, yeni toplumsal örgütlenmenin amacına göre takvim uygulaması, toplumun istenilen yönde gelişimi için bir araç kabul edilmiştir.

Türkçenin tarihine baktığımızda ay adlarının çeşitli dönemlerden geçtiği görülmektedir: bölgesel halk takvimleri, hicri, rumi, miladi takvimler.

İlginç olan, Orta Asya toplumlarında kullanılan On İki Hayvanlı Takvimdir. Sıçgan (sıçan), Ok (öküz), Pars, Tavışkan (Tavşan), Lu (ejder)... gibi hayvan adlarıyla anılan 12 yıllık dönümlerle belirlenen ve her beş 12 yılın bir dönem kabul edildiği bu takvimde bir yıl 24 aydır (liçün, vuşi, gince, şünfen, şinming, küvu, likha, sigmen,...). Köktürklerden daha eski dönemlere kadar yazışmalarda ve mezar taşlarında kullanıldığı görülen bu takvim yanında, bozkırın değişik kabile yapılarında ay adlarının bilinmediği ve yılın dönümleri olarak mevsimlerin adlandırıldığı, ayrıca 12 aylık bir takvimin de kullanıldığı bildirilmektedir. Örnek olarak budist-maniheist etkilerde kalmış Türkler, aramay, ikindi ay, üçünç ay, törtünç ay,.... onınç ay, yigirminç ay, çakşaput ay adlarını kullanmaktadırlar. Çakşaput ay adını maniheistlerin oruç ayı çaksapada'dan almaktadır.[4]

Altaylı kavimlerden Avrupa'da yerleşen Macarlar (januar, februar, màrcius, aprilis,...) yanında Kırgızların da (fevral, aprel, iyul, iyun,...) Latince kökenli ay adlarını kullandıkları görülmektedir.

1	vendémiaire-*vendange* bağbozumu	(22 Eylül, ekinoks yılbaşı-21 Ekim)
2	brumaires-*brume* sis	(22 Ekim- 20 Kasım)
3	frimaire-*frimas* kırağı, kış	(21 Kasım-20 Aralık)
4	nevôse-*neige* kar	(21 Aralık-19 Ocak)
5	pluviôse-*pluie* yağmur	(20 Ocak-18 Şubat)
6	ventôse-*vent* rüzgâr	(19 Şubat-20 Mart)
7	germinal-*germe* tohum	(21 Mart-19 Nisan)
8	floréal-*fleur* çiçek	(20 Nisan-19 Mayıs)
9	prairial-*prairie* çayır	(20 Mayıs-18 Haziran)
10	messidor-*moisson* orak, hasat	(19 Haziran-18 Temmuz)
11	thermidor-*thermeque* ısıya değin, thermes ılıca	(19 Temmuz-17 Ağustos)
12	fructidor-*fruit* meyva	(18 Ağustos-16 Eylül)

(Tablo 3)

temmuz	ağustos	eylül	ekim	kasım	aralık
ortatemus	sontemus	ilkgüz	ortagüz	songüz	ilkkarakış
temmuz	tabak	eylül	birinciçirin	ikinciçirin	kanunuevvel
temmuz	ağustos	eylül	havara	koçayı	karakış
temmuz	ağustos	eylül	teşrinievvel	teşri nisani	kanunuevvel
orak	ağustos	haçayı	avara	kaçayı	karakış
orak	çürük	izim	istavrit	ayorit	hristiyanar
oçurugi	abgusto	çgalva	guma	dsilva	karakişi
tırmoh	tebax	kermen			
temuz	tebax	élûn	çirinyapéşin	çiriryapaşin	kanun
temuz	ob	eylul	teşrikdem	teşrihroy	könünkden
farvardin	ordibahest	khordad	tir	amordad	shahrivar
receb	şaban	ramazan	şevval	zilkade	zilhicce

AY ADLARI

Müslümanlığın kabulünden itibaren Türk Devletlerinde resmi olarak İslâm-Arap takvimi ve ay adları kullanılmıştır:

muharrem: hrm kökünden- haram, yasak, hürmete lâyık

safer: sfr- boş, muhtaç, fakir, ıslık, altın, safra, sıfır

rabiulevvel: rba- dört, buhar, durup beklemek, bolluğa kavuşmak
rabiulahir:

cemaziyelevvel: cmd- donmak, cimri, yağmur olmamak, cumudiye, kar
cemaziyelahır:

receb: rcb- korkmak, utanmak, heybetli, kendiliğinden çıkıp büyümek

şaban: şab- şube, kısım, dağılmak, toplamak
ramazan: rmz- günün ısısı, sıcak yakmak, bilemek

şevval: şal- kaldırmak, yüksek olmak, çok kaldıran
zilkade: zu-sahip/kade-oturmak, vazgeçmek, tekaüd, kaide
zilhicce: zu-sahip/hcc-protesto, münakaşa, hüccet, hac, doğru yol

Osmanlılar Tanzimattan sonra (1840) Rumi takvimi kabul etmişlerdir. Rumi takvim 1678'den itibaren maliye işlemlerinde kullanılmaya başlanılmıştı. Rumi takvim Julien takvimine göre düzenlenmiştir. Romalılar devrinde İ.Ö. 46'da Jül Sezar'ınemriyle İskenderiyeli Sesiggenis miladi Julien takvimini düzenlemiştir. XVI. yüzyılda Papa XIII. Gregorius'un emriyle Gregoryen takvim yapılmıştır. Julien takvimi bazı hatalarından dolayı gerçek güneş yılına göre dokuz yüzyılda yedi gün geri kaldığı için, XVI. yüzyılda bu fark on günü bulmuş ve düzeltme gereği duyulmuştur. Fakat yeni düzenlemenin de yılda yirmi dört saniye hatası vardır. Ancak bu hata çok küçüktür, bir günlük hata derecesini bulması için 3600 yıl geçmesi gereklidir. Gregoryen takvim katolik ülkelerce hemen kabul edilmesine karşılık, protestanlarca uzun zaman kabul edilmemiştir; İngiltere'de 1752, İsveç'te 1753'de uygulanmaya başlanmıştır. Ortodoks ülkeler ise yeni takvimi hiç bir zaman kabul etmemişlerdir; Rusya'da devrimden, Çarlığın yıkılmasından sonra kabul edilmiştir. İki takvim arasındaki fark yüzyıldan yüzyıla artmaktadır ve 1900'lerde 13 güne çıkmıştır. Osmanlıların Avrupa ile ilişkilerinin gereği kabul ettikleri Rumi takvimde ay adları doğunun hıristiyanları Süryanilerden ve Julien takviminden alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti de miladi takvimi resmi takvim olarak kabul etmiştir:

(Tablo 5)

Vendémiaire
22 Eylül- 21 Ekim

Brumaires
22 Ekim-20 Kasım

Frimaire
21 Kasım-20 Aralık

Germinal
21 Mart-19 Nisan

Floréal
20 Nisan-19 Mayıs

Prairial
20 Mayıs-18 Haziran

AY ADLARI

Kanun no: 698- 26 Kanunuevvel 1341
Madde 1: Türkiye Cumhuriyeti dahilinde resmi Devlet takviminde tarih mebdei olarak beynelmilel takvim mebdei kabul edilmiştir.
Madde 2: 1341 senesi kanunuevvelinin 31'nci gününü takip eden gün, 1926 senesi kanunusanisinin birinci günüdür.
Madde 3: Hicri kameri takvim ötedenberi olduğu üzere ahvali mahsusada kullanılır. Hicri kameri ayların mebdeini rasathane resmen tesbit eder.
Madde 4: İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.
Madde 5: İşbu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Kanun no: 4696- 10 Ocak 1945

Madde 1: Teşrinievvel ayı Ekim, Teşrinisani ayı Kasım, Kanunuevvel ayı Aralık ve Kanunusani ayı Ocak olarak değiştirilmiştir.
Madde 2: Bu kanun yayın tarihinden yürürlüğe girer.
Madde 3: Bu kanunu Bakanlar kurulu yönetir.

Türkçe'de ay adlarının geçirdiği dönüşümler, miladi takvimin kabulünden öte bir dil sorunu ve cumhuriyet devrimciliğinin göstergesidir.

1901'de, Şemseddin Sami'nin 30.000 sözcüklük sözlüğünde Türkçe sözcük oranı % 40, Arapça oranı % 42, Farsça sözcük oranı % 14 iken, 1932'de Türk Dil Kurumu, halk ağzından bir bu kadar sözcük derlemiştir. Ancak halk ağzında yaşayan bu sözcüklerin egemen üretim biçimi içinde yeri yoktur.

Tarihe egemen olma mücadelesi ile uygarlığın/üretimin doğal gelişimi arasındaki farklılaşma bugün Anadolu'da Türkçe, Süryanice, Arapça, Latince karışımı bir takvim oluşturmuştur. Sekiz ayın adlarını değiştirme önerileri hazırlanırken (şubat: gücük, mart: yelin, ağustos: derim, eylül: verim, nisan: açaray, mayıs: gülay, haziran: bozaran, temmuz: biçim)[5], Türkçe ay adlarının tarihi, Asya'dan Anadolu'ya, göçebe bozkır kültüründen Osmanlı İmparatorluğuna, çeşitli üretim biçimlerinin eklemlendiği toplumsal yapılar üstüne kurulu siyasal rejimlerin, üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin biçimlenmesindeki süreklilik ve devingenlikten ayrı düşünülemiyecek bilimin, sanatın, felsefenin ve dilin tarihini ve ona müdahale çabasını göstermektedir.

[1]*Sumer-Aryan Dictionary:* L.A. Waddel, Londra 1927
[2]Boratav, P. Naili. *Türk Folkloru.* Gerçek Yayınevi. 1973
[3]Oran, Baskın. *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği,* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1977
[4]Turan, Osman. *On İki Hayvanlı Türk Takvimi.* İstanbul, 1941.
[5]Mıhçıoğlu, Cemal. "Ay Adları." *Türk Dili.* Mart 1980

Nevôse
21 Aralık-19 Ocak

Pluviôse
20 Ocak-18 Şubat

Ventôse
19 Şubat-20 Mart

Messidor
19 Haziran-18 Temmuz

Thermidor
19 Temmuz-17 Ağustos

Fructidor
18 Ağustos-16 Eylül

Fransız Devrimi'nden hemen sonra; 1793 Eylül'ünde Konvansiyon 22 Eylül'ü yılın başlangıcı olarak kabul edildiği bir takvim çıkarılmasına karar vermiş, bu takvim, daha sonra 1805'te Napolyon tarafından çıkarılan bir kanunla ilga edilmişti.

Grundig Video 2000 kasetleri en büyük kulüplerde ve Grundig servislerinde

✓ Yerli-yabancı, dublaj veya alt yazılı, yılların ve son günlerin en çok sevilen, aranılan filmleri.

✓ Dünyanın en ünlü şarkıcı ve gruplarının show konserleri.

✓ Çocuklar için çizgi filmler.

Hepsi en temiz kayıt ve en titiz baskılarla ve orijinal Avrupa kasetlerde Grundig Video 2000 sahiplerinin hizmetinde.

GRUNDIG VIDEO 2000

CİHAN

ELEKTRONİK SANAYİİ A.Ş.
Barbaros Bulvarı No. 137 Yıldız-İstanbul Tel: 166 94 00

İşte Grundig

ULUSAL'IN BAYİLERİ

İSTANBUL
Varol Ticaret Sinan Paşa
22 Gayrettepe

Suhendan Curan
Küçükyalı. Bağdat Cad
Tel: 359 70 83 Maltepe

Cüneyt Arsan
İ Çalıştar Cad. 42/8
Bahçelievler

Meşalk Karakuş
Bağdat Cad 221/1
Tel: 358 78 90
Selamiçeşme

Galip Oymak
Şair Nigar Cad
Tel: 140 17 51 Osmanbey

Turgut Tulga Kıztaşı Cad
Tel: 521 20 30 Fatih

Tek Video Bağdat Cad
Tel 520 65 86-528 18 67
Caddebostan

Celal Yılmaz Millet Cad
Tel. 525 37 73-523 77 80
Aksaray

Reşat Çelik-Raşit Guzey
Tel: 524 74 20-527 01 95
Eminönu

Gungor Yuksekbilgili
Pırıçavuş Sok
Tel: 338 36 18-520 72 52
Bahariye

Aydın Özçelik
Ağabey Özçelik
Tel: 160 42 72 Beşiktaş

Azız Gundoğdu
İ. Hakkı Tezcan
Cumhuriyet Cad
Tel 140 75 20 Taksım

Omer Özçelebı
Tahir Karslı
Belediye Cad. Tel: 414
Silivri

Yaşar Gundoğdu
Adliye Karşısı
Tel: 571 37 77-571 20 83
Bakırkoy

Gungor Yuksekbilgili
Ayşekadın Cad
Tel. 357 45 54 Suadiye

Eke Ticaret
Büyükdere Cad 2
Çatalca

Asuman Acar
Istasyon Cad
Pınar Iş Hanı 14 Kartal

White House Ltd. Şti
Sipahioğlu Cad. 27/1
Yeşilyurt

Meşalk Karakuş
Hatboyu Cad. 60 Pendik

ANKARA
Makvi Video Hoşdere Cad
158/A Tel. 39 39 89
Yukarıayrancı

İmbat Video Selanik Cad.
10/19 Kızılay

İZMİR
Yuksel-Melih Kazmırcı
Kıbrıs Şehitleri Cad 20/E
Tel: 21 55 25 Alsancak

ADAPAZARI
Ethem-Erhan Koçdemir
Küçük Osman Sok
Tel: 18014

BALIKESİR
Ayhan Buyukdemirel
Emek Sineması Yanı

dig Video 2000 kasetlerini bulabileceğiniz kulüpler

BOLU
Hikmet Gulgen
Hurriyet Cad. Tel: 2962

BURSA
Metin Miroğlu-
Agah İşbilen
Ataturk Cad. Tel 23 804

ÇANAKKALE
Soner Demirbaş
Çarşı Cad. Tel: 1210-1242

DİYARBAKIR
Ataman Aydın
T Akkoyunlu Cad
Tel 13280-13952
Yenişehir

ESKİŞEHİR
Seyhan Buyukerşen
Mahmut Pehlivan Cad.
Tel: 122 48

G. ANTEP
Mehmet Yuksekbilgili
Ataturk Bulvarı Tel: 13266

İSKENDERUN
İbrahim Çopur
Mareşal Çakmak Cad.
Tel 11 333

KAYSERİ
Başak Video
Serdar Cad. Tel: 11544

KEŞAN
Hasan Dağ Terziler Sitesi

KIRKLARELİ
Hikmet Şen Tel: 229
Babaeski

KOCAELİ
Okan Çağlar
İnkilal Cad. Tel: 19757

TRABZON
Ömer Aydın-Reşit Erte
Tel 18286 Uzunçarşı

ZONGULDAK
Mustafa Altıntaş
Papila İşhanı Cumhuriyet
Cad. 20

ODVİ'NİN BAYİLERİ

İSTANBUL
Şükran Tanca
Bağdat Cad. 104/1
Tel 330 66 35 Kızıltoprak

Şen Birol İncirli Cad. 27
Tel 572 09 20 Bakırköy

Şen Birol
Kennedy Cad. 59
Tel 571 88 41 Bakırköy

Nedret Özgun
Caferağa Mah. Atıfet Sok.
No 20 Kat 1, Moda

Beymen Club
Tel 358 81 12 Erenköy

Beymen Club
Tel 140 65 94 Şişli

Dilek Uçak Atıye Sok 14
Tel 148 96 62 Teşvikiye

Abdurrahman Pala
Şehit Asım Cad. Kısmet
İşhanı 1 Tel: 160 82 11
Beşiktaş

Rana Sünneli
Muallim Naci Cad. 54
Ortaköy

Yaşar Okçuoğlu
Yayla Pasajı 70
Tel 584 29 99 Bahçelievler

Sinan Çorak
Kayışdağı Cad.
Tel 575 65 15
Kuyubaşı-Goztepe

Aynur Şenkal
Yahya Kemal Beyatlı Cad
21/1 Küçukçekmece

ANKARA
Ayla Gürbuz
Tel: 38 88 15 Çankaya

Filiz Orlaç
Ankara-Beymen
Tel: 18 43 43

İZMİR
Süheyl Cansın
Cumhuriyet Bulvarı
Bulvar Apt
Tel: 21 79 90 Alsancak

KAHRAMANMARAŞ
Hasan Ozmen
Tic. ve San Odası Altı
Tel. 14 05

ZONGULOAK
Halil Fırat
Gazi Paşa Cad. Tel: 12 81

NECO'NUN BAYİLERİ

İSTANBUL
Nilay Video Hurriyet Cad.
28/A Tel: 579 81 56
Cennet Mahallesi

El-Men Elektronik
Baharıye Cad
Tel: 337 44 96-338 98 85
Kadıkoy

Hayko Video
Kurtuluş Cad. 49/1-A
Kurtuluş

Murat Video
Mumcu Bakkal Sok 18
Tel: 160 32 80 Beşiktaş

Kosmos Video
Tel: 166 62 02 Gayrettepe

KIRKLARELİ
Özden Video
Vilayet Karşısı

SİVAS
Mahmut Çevik
Şenyurt Sitesi 29

GRUNDIG SERVİSLERİ

İSTANBUL
Abdullah Duzgün
Tel: 528 07 48-527 05 02
Unkapanı

İbrahim Ege
Tel: 332 18 73 A. Hisarı

Recep Duman
Tel: 581 06 03 Eyup

Necdet Ertan
Tel: 571 39 33-571 96 61-
572 42 72 Bakırkoy

Zeki Tacal
Tel: 527 51 05-522 52 94
Aksaray

Zeki Tacal
Tel: 579 03 82 K. Çekmece

Metin Ekmen
Tel: 576 32 33 Bayrampaşa

Mursel Özkan
Tel: 521 21 56 Karagumruk

Mustafa Arslan
Tel: 147 78 21 Çağlayan

Cemal Yaşlak
Tel: 140 14 61
Ferikoy/Şişli

Niyazi Küçukozer
Tel: 331 05 92 Beykoz

Yalçın Sokmen
Tel: 337 46 18 Kadıköy

Elçın Sokmen
Tel: 338 98 95-337 44 96
Kadıkoy

Engin Demirel
Tel. 160 21 97 Ortakoy

Muharrem Odalıbaşı
Tel: 333 37 21 Uskudar

Husnü Çil ve Ort.
Tel: 352 17 58 Küçükyalı

Husnü Çıl ve Ort
Tel: 354 11 98 Pendik

Yalçın Bıyıklıoğlu
Tel: 167 44 41-166 82 13
Mecidiyekoy

Nazım Ozkan
Tel: 585 01 30
K. Mustafapaşa

Bülent Işık
Tel: 145 08 01 Beyoğlu

Mahmut Guldü Tel 176
B.Çekmece/Çatalca

Metin Ekmen
Tel: 578 91 88 Küçukköy

Bülent Ertem
Tel: 150 03 60
Haskoy/Kasımpaşa

Mustafa Ulu
Tel: 335 19 92 Umranıye

Saim Ay
Tel: 165 31 32 Istinye

Mehmet Batmaz
Tel: 197 Silivri

ANKARA
Ahmet Elgın
Tel: 33 04 04-05 Yenişehir

Yılmaz Ergelen
Tel: 15 68 29 Yenimahalle

Sadı Ar
Tel: 23 10 58-23 23 87
Bahçelievler

Embıya Akçay
Tel: 16 24 35 Dışkapı

Mehmet Kırmacı
Tel. 26 24 72
Yukarıayrancı

Mehmet Akcan
Tel 20 41 00 Cebeci

Ali İhsan Harput
Tel. 16 14 03
Aydınlikevler

Ahmet Elgın
Tel: 21 30 79 Etlik

İZMİR
Set Elektronik
Şener Akgun
Tel: 27 62 63 Hatay

Avni Acımaz
Tel: 17 17 38 Buca

Atilla Koç
Tel. 11 18 36 Karşıyaka

Set Elektronik
Şener Akgun
Tel: 13 72 04 - 14 01 86
Çankaya

ADAPAZARI
Necmettin Şanlı Tel: 17 43

AFYON
Oruç Solmaz Tel: 433

AMASYA
Faruk Yeşiltaş
Cumhuriyet Cad. Merzifon

ANTALYA
Murat Aydoğdu Tel: 46 93

ARTVİN
Özdem Akaltun
Tel: 207 Şavşat

AYDIN
Mehmet Aytaç
Kamılpaşa Mah. 16. Sokak
Çubukdağ

Ali Tokuç Lozan Cad.
Germencik

Cemil Kaynak
Tel: 14 13 Nazilli

BALIKESİR
Kemal Alver Tel. 28 45

Uluk Engin Torkay
Tel: 15 59 Susurluk

BİLECİK
Alaaddın Çağan
Bursa Cad. 18

Abdullah Kaya
Cumhuriyet Cad 15
Osmaneli

BOLU
İsmail Tombul
Tel: 196 Mudurnu

BURSA
Ali Özturk Tel: 13 357

Kemal Akın
Tarlabaşı Sok.3 İznik

ÇAYIROVA
Kasım Uçar Tel: 194-30

DENİZLİ
Necip Toros
Tel: 21 72-45 77-47 31

EDİRNE
Ahmet Boral
Tel: 12 22-35 79

Ali Topanlık
Tel: 175-203 Havsa

Hakkı Gungor
Tel: 634 Uzunkopru

ESKİŞEHİR
Hasan Dülger Tel. 13 086

GAZİANTEP
Mahmut Bıldırıcı
Telgraf Sok. PTT Karşısı
6/B Nızıp

HATAY
Suleyman Ocakoğlu
Tel: 24 74-22 94 Antakya

Abdulmesıh Yanar
Tel: 44 90 İskenderun

ISPARTA
Mehmet Kaplan
Çınar Bulv. 2. sok. 4 Yalvaç

İÇEL
Şemsettin Sezer
Tel: 26 37 Mersin

KARS
Tuncer Bukni Tel: 11 88

Kerim Uç Tel: 16 19 Iğdır

KASTAMONU
Ertuğrul Çelikten
Tel: 16 05'den

KAYSERİ
Saadettin Erdoğan
Tel. 153 Pınarbaşı

KIRKLARELİ
Meftun Kerimoğulları
Karakaş Mahallesi
27 Mayıs Cad. 12

İlker Adanur Tel: 20 24

Meftun Kerimoğulları
Tel: 22 88 Luleburgaz

KOCAELİ
Huseyin Özen
İstasyon Cad. Kavaklar
Sok. 12/B Derince

Ahmet Karadağ
Tel: 12 16 Gebze

Hüseyin Özen
Tel: 16 210 İzmit

Huseyin Özen
Tel: 13 595 (Şube) Derince

Osman Akdeniz
İstiklal Cad. 3/4 Kandıra

KONYA
İsmail Tok Tel 16 359

Rahmı Bozkurt
Tel: 11 447-11 765 Akşehir

O. Faruk Tezcan
Tel: 19 55 Ereğli

KÜTAHYA
Hasan Güneş Tel. 19 60

Ahmet Demirkol
Tel: 95 Altıntaş

MANİSA
Nihat Ergan Tel. 17 73

Osman Turkum
Tel: 22 90'dan Akhisar

Azmı Cusuntaş
Tel: 262 Kırkağaç

KAHRAMANMARAŞ
Asaf Ozmen Tel: 14 05

NİĞDE
Ali Sağlam
Tel. 46 87 Aksaray

Mehmet Sural
Nığde Caddesi Bor

ORDU
Mahmut Aksay
Doğruluk Cad. 33 Kat 1

SAMSUN
Faik Er Tel. 15 083

Kemal Bahtıyar
Tel. 10 85 Bafra

Ahmet Er Tel: 721 Havza

SİVAS
Hasan Kumru Tel: 23 63

Mehmet Koç
Aşağı Çarşı 60 Divrığı

TEKİRDAĞ
Muzaffer Kıvan Tel: 28 57

TOKAT
Turan Yavuz Tel: 13 84

Ömer Gokçek
Tel: 10 82 Zile

TRABZON
Abdullah Ertuğrul
Tel: 48 37

URFA
Ramazan Pehlivan
Tel: 21 29

VAN
İhsan Kutlu Tel: 21 67

ZONGULDAK
Cumhur Zırtlıoğlu
Tel: 25 11 Bartın

BAĞIMSIZ GRUNDIG BAYİLERİ

İSTANBUL
Zafer Uysal
Fevzi Paşa Cad. 356
Edirnekapı

Orhan Tutay
Macar Kardeşler Cad.13
Fatih

Halil İbrahim Yavuz
Battal Gazi Sok 12 Fatih

Süleyman Gundoğan
Karamursel Cad. 12
Yalova

Ünal Kızıltepe
Abdi İpekçi Cad. 51/A
Bayrampaşa

Video Dünyası
Güvercin Sok. 32 1. Levent

Şan Video
Ustundağ Pasajı 283/2
Kocamustafapaşa

Yuvasan Ticaret
Bağdat Cad 127 K Maltepe

Kurt Elektronik
İhlamur Dere Cad 162/24
Guven Apt. Altı Beşiktaş

ADANA
Tombul Plak Gazı Paşa
Bulvarı, Toros Cad

ÇORUM
Cevdet Etli Tele Video
Gazi Cad. 42/10

ELAZIĞ
İzzet Zorlu Sergi Moble
Hurriyet Cad. 62/A

Mustafa Çelikkol
2. Harput Cad. 6/A

ERZURUM
Nihat Çapadağ
Eser Ticaret
Doğu Sineması Altı

Yurttaşlar Ticaret
Cumhuriyet Cad
Yurttaşlar İşhanı

EZİNE
Muharrem Eker
Eker Video
Sefersan Cad 14

GELİBOLU
Niyazi Kiraz Kiraz Tic.
Sağlık Merkezi Cad 3/B

GİRESUN
Arif Bilgi Gazi Cad. 23

Ersoy Video Rustem Mah
70 Evler Cad 17

ISPARTA
Halit Hamamcı
Matbaacılar Cad 35

KARADENİZ EREĞLİSİ
Orhan Ünsal Stüdyo Yankı
Dikmen Pasajı 17

KARAMÜRSEL
Mustafa Kara
Cumhuriyet Cad. 50

KASTAMONU
Ahmet Keskin
Plevne Cad. 54

KIRIKHAN
Başturkler Koll. Şti.
Kanatlı Cad. 154

KONYA
Birol Tektaş
Stadyum Cad 28

KÜTAHYA
A. Refik Öge Uysal Ticaret
Mısır Çarşısı 5

MENEMEN
Rahmiler Ticaret
Mithat Paşa Cad. 80

MERSİN
Fıbsaş Ltd. Şti.
Çankaya Mah. 19

OF
Nadir Sarat
Cemal Paşa Cad. 57

RİZE
Osman Zeki Mataracı
Atatürk Cad. 46

SİNOP
Ömer Gundoğdu
Derya Mağazası
Sakarya Cad. 65

SİVAS
Mehmet Tatarhan
Atatürk Cad. 2/C

YOZGAT
Şinasi Altınsoy
Belediye Cad. 6 Yerkoy

ADMAR

Musavver Salname-i Servet-i Fünun (İstanbul, 1326/1910), s. 132-35

SABIK HÜKÛMET-İ HAMİDİYE ENKAZI (Yıkıntıları)

Payitaht-ı saltanat-ı seniyede [yüce başkentte] bulunmaları asayiş-i mahalliyeyi ihlâl edecek [yerel dirliği bozacak] derecede su-i tesir hasıl eylemekte [kötü etki yaratmakta] olduğu leddeltahkik [soruşturmayla] anlaşılan hükûmet-i Hamidiye enkazının evvelemirde [öncelikle] 10 Temmuz 1325 tarihinden sonra icra ettikleri intikal ve ferağ muamelâtı [mallarını, mülklerini başkalarına devretme işlemi] nazar-ı mütalâaya [göz önüne] alınmamak şartıyla (*) emval ve emlâklerinin taht-ı hacze [mal ve mülklerin haciz altına] alınması ve rütbe ve nişan ve madalyalarının ref' [kaldırılması] ve istirdadı [geri alınması] ve hakk-ı tekaüdden ıskatları [emeklilik haklarının düşürülmesi] ve kendilerinin memalik-i Osmaniye'nin [O. ülkesinin] bir kalesinde taht-ı nezarette [göz altında] bulundurulmaları temin-i asayiş [dirlik sağlama] nokta-i nazarından [bakış açısından] ehem [çok önemli] ve elzem [çok gerekli] görülmüş olduğundan bilâhere elde bulunan vesaik-i müteaddidenin [çok sayıda belgelerin] tetkikiyle haklarında hükm-i kanunî [yasal işlem] icra edilmek üzere iktizasının [gereğinin] icrasına geçen 1325 senesi Mayısı zarfında Divan-ı Harb-i Örfî [Sıkı Yönetim Mahkemesi] kararıyla bil istizan irade-i seniye-i hazret-i padişahî şeref sâdır olmuş [padişaha sunularak buyruğu alınmış] ve merkumun mahall-i muhtelifeye [adları anılanlar türlü yerlere] nefy ve te'bit edilmişlerdir [sürülmüşlerdir].

1) Serasker Rıza Efendi
2) Tophane Müşiri Zeki Efendi
3) Dahiliye Nâzırı Memduh Efendi
4) Şehremini Reşit Efendi
5) Birinci Fırka Kumandanı Saadettin Efendi
6) Serkâtip Tahsin Efendi
7) Bahriye Nâzırı Hasan Râmi Efendi
8) Hicaz Valisi Ahmet Ratip Efendi

(*)Devr-i Hamidîde [Sultan Abdülhamit döneminde] zî nüfuz ve kudret [çok etkili ve güçlü] olan bu adamların pek çoğu millet ve devletin paralarını irtikâp ederek [yiyerek], yahut devleti ızraren [zarara sokarak] fahiş rüşvetler, alelhusus [özellikle de] Yıldız'dan ihsanlar [bağışlar], konaklar, çiftlikler alarak pek ziyade kesb-i servet eylemiş [çok zenginleşmiş] bulundukları için hükûmet-i meşrutaca [Meşrutiyet hükûmetince] bu kaydın vaz'ına [konulmasına] lüzum görülmüştür. ★

★ Sivil ve asker bürokrasi içinde, bu işler 1909 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Tensikat [düzenleme] ve Tasfiye [arındırma] (Tasfiye-i Rüteb-i Askeriye) Kanunlarıyla yasallaştırılarak sürecektir. Haksızlık ve iftiralar bir yana, her dönemde yolsuzluk yapanların lâyığını bulması sevindirici oluyor.

31 MART'I BASTIRDIKTAN SONRA

İttihatçıların Yassıadalık Ettiklerinin Listesidir.

(Gün gelecek, onların da yurtdışına kaçamayanları,
Meclis-i Meb'usan Beşinci Şubesinde,
Divan-ı Harb-i Örfide, İstiklâl Mahkemesinde yargılanacaklar!)

9) Hakan-ı Mahlû'un kurenasından[1] Ragıp Efendi
10) Mekâtib-i Askeriye[2] Müfettişi İsmail Efendi
11) Seryaver[3] Şakir Efendi
12) Bahriye Nâzırı Celâl Efendi
13) Maarif Nâzırı Haşim Efendi
14) İkinci Fırka Kumandanı Şevket Efendi
15) Yaverandan[4] Cavit Efendi
16) Şûrâ-yı Devlet Âzâsından Sâmi Efendi
17) Kastamonu Vali-i esbakı[5] Fuat Efendi
18) Zabtiye Nâzırı Hamdi Efendi
19) Adana Valisi Bahri Efendi
20) Posta Nazırı Hasip Efendi
21) Serhafiye Kadri Efendi
22) Sadaret Seryaveri Cemal Efendi
23) Mekâtib-i Askeriye Nâzırı Rıza Efendi
24) Şişli Kumandanı Mehmet Efendi
25) Hakan-ı Mahlû'un Tabib-i Hususilerinden[6] Nurettin Efendi
26) Meclis-i Meşayih[7] Reisi Ahmet Efendi
27) Matbuat Müdürü Kemal Efendi
28) Dahiliye Mühürdarı Efendi
29) Selânik Merkez Kumandanı Nazım Efendi
30) Nakliye Kumandanı Mustafa Efendi
31) Bahriye Çarkçılarından Tahsin Efendi
32) Tophane Yoklamacısı Atıf Efendi

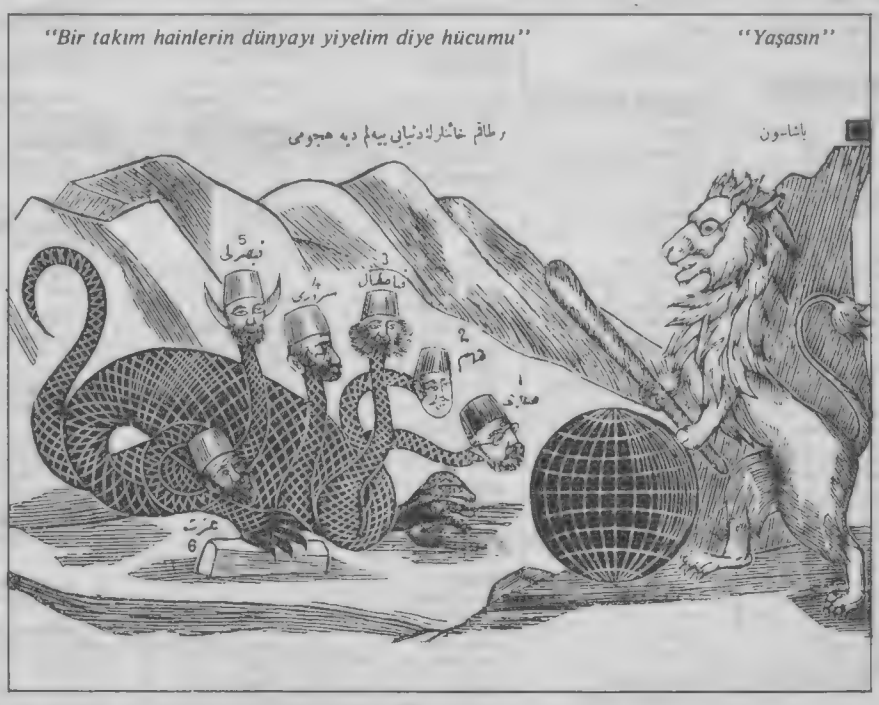

Hürriyetin İlânı'ndan sonra, İstanbul sokaklarında satılan bir karikatür yaprağı: çok-başlı bir ejderha olarak gösterilen "saray çetesi"ne karşı, Özgürlük Arslanı dünyayı koruyor. 1. Selâhi 2. Fehim 3. Kabasakal 4. Süruri 5. Kayserili 6. İzzet (Bizim bildiğimiz, ejderha yedi-başlı olur. Bununsa altı başı var. II. Abdülhamid henüz tahtında oturduğu için gösterilemeyen asıl (yedinci) baş, bizzat padişahinki olmalı!)

33) Askerî Tekaüd Muhasebecisi Tahsin Efendi
34) Galata Gümrük Nâzırı Cemal Efendi
35) Istabl-i Âmire[8] açığında Süleyman Efendi
36) Müddeiumumi-i Askerî Muavini Fazıl Efendi
37) Hakan-ı Mahlû'u Mabeyn[9] Müdürü İzzet Efendi
38) Hariciye Muhasebe Kâtiplerinden Mehmet Affan Efendi
39) Sansür Memurlarından Hakkı Efendi
40) Tabib-i Hususi Mukim Efendi
41) Ebulhüda zade Hasan Halit Efendi
42) Ebulhüda'nın biraderi Abdürrezzak Efendi
43) Esvap Emini İbrahim Efendi
44) İbrikdar Rıfat Efendi
45) Nafia Muavini Sinabyan Efendi
46) Mirliva Hacı Nazım Efendi
47) Şifre Kâtibi Mustafa Efendi
48) Meclis-i Maarif Âzâsından Mahir Efendi

سابق خزینهٔ خاصه مستشاری خالص افندی

Sabık Hazine-i Hassa Musteşarı Halis Efendi

اسبق شهر امینی رشید افندی

Esbak (bir öncekî) Şehremini Reşit Efendi

49) Tüfengiyandan[10] Kaymakam Rüstem
50) Tüfengiyandan Rüstem Ağa
51) Kitapçılardan Ahmet Efendi
52) Gümrük Memurlarından Kıbrıslı Sezai Efendi
53) Tophane'de Kaymakam Galip Efendi
54) Posta Reisi Salâhi Efendi
55) Meclis-i Tetkikat Âzâsından Cemil Molla Efendi
56) Müddeiumumi-i Askerî Reşit Efendi
57) Ticaret ve Nafia Mektubî Muavini Said Efendi
58) Tabib-i Hususi Basurcu Agâh Efendi
59) Mühimatt-ı Bahriye[11] Reisi Ahmet Efendi
60) Eczacıbaşı Refik Efendi
61) Yaverandan Kenan Efendi
62) Yaverandan Tatar Şakir Efendi
63) Miralaylıktan muharreç[12] Tevfik Efendi
64) Yaverandan Rüştü Efendi
65) Yaverandan Sekezenzade Yusuf Efendi
66) Maliye Kalem Müdürlerinden İzzet Efendi
67) Hazine-i Hassa Müsteşarı Halis Efendi
68) Beyrut Valisi Mehmet Ali Efendi
69) Seribriktar Kamil Ağa
70) Halep Maarif Müdürü Nadir Efendi
71) Miralay Rıza
72) Baytar Binbaşısı Mahmut Efendi
73) Cerrah Cemal Efendi
74) Kaymakam Osman Efendi
75) Topçu Binbaşısı Tevfik Efendi
76) Binbaşı Safvet Efendi
77) Binbaşı Hasan Efendi
78) Alay Kâtibi Mehmet Efendi
79) Posta Memurlarından Hasan Tahsin Efendi
80) Şehremaneti Sermüfettişi Osman Efendi
81) Kumkapı Muhtar-ı sâbıkı Şahin Kasbaryan Efendi
82) Erkrili Nâzım Efendi
83) İstinye İmamı Hüseyin Efendi
84) Serkomiser Bedros Sezai Efendi
85) Sürücüler Kâhyası Salih Efendi
86) Miralay Müslim Efendi
87) Tüfengiyandan Mukim Efendi
88) Bodrumî Hüseyin Efendi
89) Koçe oğlu Andon Efendi
90) Bâbıâli Tercüme Kalemi Müdürü Mazhar Efendi
91) Maarif Evkaf Müdürü Galip Efendi
92) Sıhhiye Mümeyyizlerinden Sırrı Efendi
93) Tıbbiye Kapu Çukadarı[13] Tevfik Efendi
94) Nafia İstatistik Müdürü Rober Efendi
95) Üsküdar Polis Müfettişi Müfit Efendi
96) Yaverandan Mazhar Efendi
97) Süvari Reisi Afif Efendi
98) Beşiktaş Muhafızı[14] Vasıf Efendi
99) Saray Etibbasından[15] Feridun Efendi
100) Piyade Dairesi ketebesinden[16] Faik Efendi
101) Yaverandan Talât Efendi
102) Erkânıharp Livası[17] Recep Efendi
103) Erkânıharp Kaymakamı Fahir Efendi
104) Hariciye Evrak Müdürü Atıf Efendi
105) Polis Komiserlerinden Şemsi Efendi
106) Meclis-i Maarif Âzâsından Abdülkerim Hadi Efendi

●

Genç okuyucularımız, bu listede sayılan adların pek çoğunun "Efendi," birkaçının ise "Ağa" diye anılmasının, o zaman için ne denli dehşet verici olduğunu kavrayamayabilirler. İleride, ayrı bir yazıda ayrıntılarıyla açıklayacağımız üzere, Osmanlı protokolunda, askeriyye, mülkiyye ve ilmiyye sınıflarından kimlere Paşa kimlere Bey, kimlere Efendi ve kimlere Ağa denileceği kesinlikle belliydi. Son dönemde halk arasında benimsenen (hâlâ kullandığımız üzere), varlıklı şehirliye Bey, köyden gelmiş kapıcı, hademe gibi kimselere Efendi, büsbütün cahillereyse Ağa diye hitap edilmesi, bu sıfatların açıkça yozlaştırılmasıdır. Örneğin, aslında Yunanca'dan alınan Efendi sözcüğü, bütün İlmiyye mensupları için (bir rütbeden sonra, Efendi Hazretleri olarak) kullanılır, Şeyhülislam'a da Bey denmez, Efendi denirdi. Ayrıca Askeriyye'de Kolağasına (önyüzbaşı) kadar subaylar Efendi'ydi, (Binbaşıdan başlayarak Bey, Mirliva'dan itibaren Paşa -ama sivil paşalıklar da vardı). Mülkiyye'de de, küçük memurlar Efendiydi, Azınlıklar, (Tanzimat öncesinde) Paşa veya Bey olamazlar, ancak Çelebi, Çorbacı, Efendi olurlardı.

---

[1]Hakan-ı Mahlû': hall edilmiş, düşürülmüş hakan, II. Abdülhamit.Kurena: (karin'in çoğulu) yakınlar

[2]Mekatib-i Askeriye: askeri okullar

[3]Seryaver: Baş yaver (emir subayı)

[4]Yaveran: yaver'in çoğulu

[5]Esbak: bir önceki (sabık: önceki)

[6] Tabib-i hususi: özel tabip (hekim)

[7]Meşayih: şeyhler; Meclis-i Meşayih: Tarikat ve tekkelerle ilgilenen kurul

[8]Istabl-ı Amire: Padişah atlarının ahırı, Has ahırlar (*Stable* sözcüğü Batı dillerine Arapçadan geçmiştir).

[9]Mabeyn: Sarayın selâmlık dairesi

[10]Tüfengiyan: Tüfekçiler.

[11]Mühimmat-ı Bahriye: Deniz Kuvvetleri Cephanelikleri.

[12]Muharreç: ihraç edilmiş, çıkarılmış.

[13]Kapu Çukadarı: Belge getirip götürmekte kullanılan görevli; eskiden çuha giysili olduğu için böyle denilmiştir.

[14]Muhafız: koruyucu; bugünkü Merkez Komutanlığı gibi bir görev.

[15]Etibba: tabipler, hekimler.

[16]Ketebe: katipler, yazmanlar.

[17]Liva: sancak; tuğgeneral, Erkânıharp Livası: Kurmay Tuğgeneral.

Paris'te toplanan Versailles Barış Konferansına katılan Osmanlı Delegasyonunun başkanı, Âyan Meclisi Reisi (eski sadrazam) Tevfik Paşa, iktidardaki Damat Ferit Paşa hükûmetinin Nâfıa Nâzırı Cemil Paşayla birlikte, 1 Mayıs 1920 günü vardıkları Lyon Garında, tren kompartmanında.

Heyetin bir buçuk ay kaldığı bu başarısız toplantı hakkında, Operatör CemilPaşa'nın anıları için bkz: Dr Cemil Topuzlu, İstibdat-Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım (İstanbul, 1951), s: 20-22

ARI İNAN

Son Sadrazam Tevfik Paşa ve Oğulları-III

Ali Nuri Bey'in Versailles'daki Sulh Konferansında Osmanlı Askerî Murahhası Olan Ağabeyi İsmail Hakkı'ya Mektupları

Ali Nuri Beyden İsmail Hakkı Beye ilk mektup 16 Mayıs 1920 tarihlidir. Yani İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgalinden günü gününe tam iki ay sonra.

"Sevgili Ağabeyciğim,

(Bu mektubu pederime göster)

Menafi ve amal-i meşruamızla [yasal çıkar ve emellerimize] asla tevafuk etmeyen [uymayan] sulh şeraitiyle Düvel-i Mütelifenin insafına güvenen son hodbinlerin ümitleri münkesir [kırılmış] oldu. Pederimin istimal eylediği [kullandığı] cümle ki: Devlet mefhumlarıyla [kavramlarıyla] katiyyen kabil-i telif [uzlaştırılabilir] görülemeyen muahedename [andlaşma] ve ilâhire bilâ istisna [ayırmaksızın] her Müslimin (adem-i) tasvibini mucib oldu. Hatta *Alemdar* bile "Böyle sulhü imzalayacak el bulunmayacağını" yazıyor. Böyle bir sulhü tasdik etmekten ise, hal-i harbin [harb halinin] tekrar başlamasına umum razıdır. Tabiidir ki, müsellâhan mukavemet [silahla karşı koyma] etmek akl-ı selim [sağduyu] sahibi olan hiç kimsenin hatırına bile gelmez. Lakin muharebe etmemek [savaşmamak] şartıyle hal-i harb tekrar başlarsa hiç olmazsa sarih [açık] bir vaziyyet hasıl olur, hem de Düvel-i Mütelifeyi yalan söylemekten kurtarırız; bizi zincirbend edenlerin "Türklerin istiklâliyetine riayet ettik" ve "Osmanlı İmparatorluğu ile âdilane bir muahede akdettik" gibi yalancı iddiada bulunmalarına hacet kalmaz.

Kafkasya'daki iğtişaşat [karışıklıklar] mahafil-i mahalliyenin ezhanını [yerel çevrelerin zihnini] müstesna bir surette işgal etmektir. Bolşevikliğe karşı en metin kale addolunan "Erivan Hükûmeti" Bolşevikliğe mütemayil [eğilimli] gibi görünüyor. Şu halde Bolşevikliğe karşı son ve kat'i seddi ancak Türk milleti teşkil edebilecektir. Tabiidir ki, böyle bir vazifeyi deruhte eden [yüklenen] bir milleti korumak lâzımdır. Adalılar acaba bu ciheti takdir edecekler mi?

Şehzade Osman Fuad Efendinin Amerika'ya gitmesi, refikasının [karısının] teşviki ile vuku bulduğu söyleniyor. Zavallı prenses kocasının gün geçtikçe kuüllenmesine [içki düşkünlüğüne] tahammül edemeyerek, Madam Bristol'ün muavenetiyle [yardımıyla] kocasını ne şarap, ne de whisky bulunmayan Amerika'ya kaçırmış. Yola çıkarabilmek için kendisinin yakında tevkif edileceğini söylemiş. Şehzade de buna inanmış.

Abdürrahim Efendi hazretlerinin bir ay evvel bir kerimesi [kızı] dünyaya geldi.

Sadr-i esbak [eski sadrazam] İzzet Paşa'nın otomobili dün Harbiye Nezaretinden gönderilen memur-u mahsusla [özel bir memurla] teslim alınmıştır. İzmit havalisi kumandanı Süleyman Şefik Paşa karargâhını (Yavuz) zırhlısında tesis etmiş [kurmuş] ve oradan çıkmazmış. Ertuğrul yatı havuzdan çıktı, sefer için hazır olarak Dolmabahçe'de lengerendaz olmuştur [demir atmıştır].

Şevki'ye söyle [Şevki Berker. Eski Büyükelçilerden. Tevfik Paşa'nın yetiştirmesi-A.İ.] Madam Necib Bey bütün kağıtlarını hazırlamış, şimdi vapuru bekliyor.

"Friedman" Cuza pulunu iade etti. Damgasının sahte olduğunu teessüfle bildiriyor.

Bugün pazar olduğundan mektubu ancak yarın postaya verebileceğim.

Kardeşin Ali Nuri
16 Mayıs 1920"

"22 Mayıs 1920

Sevgili Ağabeyciğim,

Bize teklif olunan sulh şeraitini [sulh şartlarını] aynen kabul etmekten ise, kemâl-i vakar ile [son derece ağırbaşlı olarak] mutlak bir mukasemeyi [kayıtsız şartsız bir bölünmeyi] tercih etmeyen hemen yok gibidir. Herhalde şöyle bir mukasemenin kısm-ı azamı [büyük bir kısmı] kağıt üzerinde kalacak ve ondan hasıl olacak netayic-i elimeyi [üzücü neticeleri] sulh şeraitinin mürettibleri [tertipleyenleri] deruhte buyururlar [üstlenirler]. Ecnebi istilâsına maruz olacak menatıkın [bölgelerin] ehl-i Müslimesi [Müslüman halkı] hayat ve istikballerinin temini için fi'len hiçbir mukavemette bulunmamaları [karşı koymamaları] da zaruri olduğu umumiyetle hissolunmaktadır.

Bundan maada artık Türk Türkü, İslam İslamı boğmaktan sarf-ı nazar [vaz-

geçilmesi], kardeş mukatelesine [kardeşlerin birbirlerini öldürmesine] bir nihayet verilmesi lüzum-u şedidi [şiddetli lüzumu] yüreklerde köklenmektedir. İzmit cephesinde tarefeynin [tarafların] eline düşen zavallılar vahşi bir surette katledilmektedirler. Bu hallere de düşmanlar gülüyor.

Süleyman Şefik Paşa İzmit fevkalâde kumandanlığından infisal etmiş [azledilmiş] ve mezkûr fevkalâde kumandanlık lağvedilmiştir. Onun yerine İstanbul'daki 25. kolorduya merbut [bağlı] olmak üzere müretteb [tertib edilmiş] bir fırka kumandanlığı ihdas olunacakmış [meydana getirilecekmiş]. Mezkur [adı geçen] kumandanlığa da Harb-i Umumi [umumî harb - I.Dünya Savaşı] esnasında Fas'ta bulunan Miralay [albay] Tahir Bey —sınıf arkadaşımızdır; üçüncü sınıfta idi— tayin olunacakmış.

Tahir Bey elyevm [şu anda] İngilizlerin İzmit istihkâmatı [siperleri] haricinde bulunan ordugâhta bulunuyor. Zira İngilizler karargâhın İzmit istihkâmatı dahilinde bulunmasına müsaade etmemişler ve Süleyman Şefik Paşa da onun için istinkar etmişti [reddetmişti]. Tahir Bey kumandasındaki kuvvet 400 müsellâhı [silahlıyı] tecavüz etmektedir [aşmıştır]. Gönüllü olarak kaydolunanların kısm-ı küllisi [büyük bir kısmı] perakende olarak İstanbul sokaklarında —kalpaklarında ay yıldız var— dolaşıyor. Lehistan mukasemeden [bölünmeden] evvel aynı elim vaziyette idi.

Ahmet Rıza Beyden vasıl olan iki mektubu hemen pederime gönderdim. Mezkur mektublardan aldığım suretleri refikan [karın] vasıtasıyla takdim etmek istedim. Maatessüf refikan karşıya gitmek için izin istihsal [elde] edemediğinden *schollen* ediyor. Ve bundan dolayı suretler el'an elimdedir. Şimdilik başka havadis yok.

Kardeşin Ali Nuri"

"25 Mayıs 1920

Sevgili Ağabeyciğim,

Edirne'den gelen bir zat, Cafer Tayyar Beyin Trakya'nın müdafaası için istihzaratta [hazırlıkta] bulunduğunu söylüyor. Mevcut kıtaatın kadroları seferî olarak ikmal olunmuş. Yunan kıtaatının takarrübünde [kıtalarının yaklaşmasında] Trakya ahalisinden 40-50 bin askerî talim görmüş gönüllü toplanabilecekmiş. Büyük bir mitingde de Edirne'nin kat'i surette müdafaa edilmesine karar verilmiş. Yunan taarruzu vukuunda [saldırısı olduğunda] ne suretle hareket edileceğini tabiî bilemem. Lâkin Trakya'da mevcut teşkilât-ı askeriye ile bir meydan muharebesi kabul edilemeyeceği tabiîdir. Böyle bir vazifeyi deruhte eden zat [yüklenen kişi], evvelâ gayet mükemmel bir istihbarat teşkilâtını ihdas etmeli [ortaya çıkarmalı]. Badehu [ondan sonra] düşmanın faik [üstün] kuvvetlerine karşı ricat ve zayıf kuvvetlerine taarruz ve imha [yok] etmek iktiza eder [lâzım gelir]. Lâkin maazallah muvaffakiyet istihsal olunamadığı [elde edilemediği] takdirde, Trakya'nın bütün İslam ahalisi perişaniyete, ölüme mahkûmdur. Onun için böyle bir kararı ittihaz etmeden [almadan] evvel, muvaffakiyet ve adem-i muvaffakiyet [muvaffakiyetsizlik] ihtimallerini terazi ile ölçmek lâzımdır.

Yakub Yordan namında bir zat Münih'ten sana bir koleksiyon Bavyera Cumhuriyeti pulları gönderiyor. İçerisinde şehbender [konsolos] vekili Goldeberg'in bir kartı vardır. Yakub Yordan Harbiye Nezareti için bir istida [dilekçe] leffetti [zarflayıp gönderdi]. Harb madalyası istiyor.

.....

Kardeşin Ali Nuri"

"31 Mayıs 1920

Sevgili Ağabeyciğim,

Cumartesi öğleden sonra 29 Mayıs Ârifi Bey İstanbul'a muvassalat etti [vardı] ve Adliye Nezaretinin bir kavası ile paketini gönderdi. Ben kavasa 1 lira bahşiş verdim.

...Sadaret yaveri Şükrü Bey daha çarşamba günü serbest bırakılmıştır. Vak'a [olay] şöyle ceryan etmişti.

Şükrü bey validesini [annesini] İzmit'e gitmek üzere vagona yerleştirmek için Haydarpaşa istasyonunda bulunuyordu. Bu sırada tanıdığı iki Çerkes İzmit cephesinden malûmat [bilgi] getirirler. Ve Kuva-yı Milliyenin Anzavur teşkilâtını her yerde mağlub ettiklerini [yendiklerini] ve İzmit üzerine yürüdüklerini bildirirler. Bunun üzerine Şükrü Bey önüne bakarak, derince düşünür. Meğerse hemen yanından İngiliz Başkumandanı General Milne geçmiş ve selâm vermediği için tevkif ettirmişti. Mesele bundan ibarettir.

Ali Nuri"

(Bu mektubun baş tarafı yok)

"4 Haziran 1920

İzmit Kuva-yı İnzibatiye kumandan-ı umumisi Süleyman Şefik Paşa 70.000 lira hakkında hesab vermediği için işin tahkiki Divan-ı Harbe havale olmuş.

İzmit ve Adapazar'ı taraflarında Kuva-yı Milliyenin eline 30 top ve 45 mitralyöz geçmiş olduğu rivayet olunuyor. İzmit kolordusunun yeni erkân-ı harbiye reisi [kurmay başkanı] kaymakam [yarbay] Ali Şevki Bey istifasını vermiş. Sebeb olarak kumandanların vazifelerinin ehli olmadıkları gibi, bütün kolordu bir avuç efraddan [askerden] ibaret olduğu ve bunların da talim ve terbiyesi olmadığını ileri sürmüştür.

Pederimin mektubunu refikana göstereceğim. Pederine göstermesini rica ederim [Padişah Vahideddin'e].

Mehmet Ali'nin telgrafnamesini mükemmel surette tercüme ve takdim eyledim.

Gözlerinden öperim kardeşim.

Ali Nuri"

"22 Haziran 1920

Sevgili kardeşim,

Ferid Paşa'nın buradan müstacelen [çarçabuk] müfarakati [ayrılması] birçok kıyl ü kale [dedikoduya] sebebiyet verdi. Firar eylediğini iddia edenler pek çoktur. Temdid-i müddet istihsal edemeyeceği [zamanı uzatamayacağı] kanaatiyle yaptığı bu hareket pek fena oldu. Zira efkâr-ı umumiyede [kamuoyunda] Ferid Paşa'nın bazı ehemmiyetsiz tebeddülât istihsal ederek [önemsiz değişiklikler elde ederek] imzalayacağı kanaati hasıl oldu. Reşid Beyin beyanatı (20 Haziran: Hilâliahmer gazetesi) endişeleri defetti. Filhakika herkes gayr-ı kafi [yetersiz] bir cevabın neticelendirecek sui tesirinden [kötü etkisinden] korkmakta idi. Hükûmet-i hâzıranın [şimdiki hükûmetin] Paris'teki heyetimize (aynı zamanda Ferid Paşa'ya) bu husus için kat'i talimat ita eylediği [verdiği] mevsuken [inanılır biçimde] söyleniyor. Tabiidir ki, Ferid Paşa mezkur [adı geçen] talimata tâbi bulunmak mecburiyetindedir. Zira kendisi memalik-i Osmanî [Osmanlı ülkesi] haricinde bulunduğu için hükûmet riyazeti uhdesinde [başkanlık onun sorumluluğunda] değildir.

Pederimin [babamın] heyet-i riyasetinde [başkanlığı altında] bulunması inşaallah gayr-ı kâbil-i tamir [onarılamaz] harekâtta bulunmayacağı için bir teminattır. Riyaseti sadrazam paşa deruhte edecekse [üstlenecekse] pederimin orada kalmayacağı tabiidir.

Kuva-yı Milliyenin Gebze'ye muvassalat eyledikleri mevsuken istihbar edildi.

İngilizler bitaraf bir vaziyyet ittihaz etmekte [almakta] imiş. Hatta İngiliz hutut-u dahiline iltica eden kuva-yı inzibatiye efradının eslihasını [silâhlarını] almışlar (veren kim idi?). Rumlar endişe içerisindedirler ve İngilizlerin hal ve hareketlerini anlayamıyorlar. Karadeniz istihkâmatının [siperlerinin] Anadolu cihetindeki aksamının [bölümlerinin] tahribine başlanıldı. Zannederim ki, müsalâhadan [silahlanmadan] evvel yapıldığı için mütareke [bırakışma] ahkâmına [hükümlerine] mugayyirdir [aykırıdır].

Herne ise şimdilik bu kadar.

Kardeşin Ali Nuri"

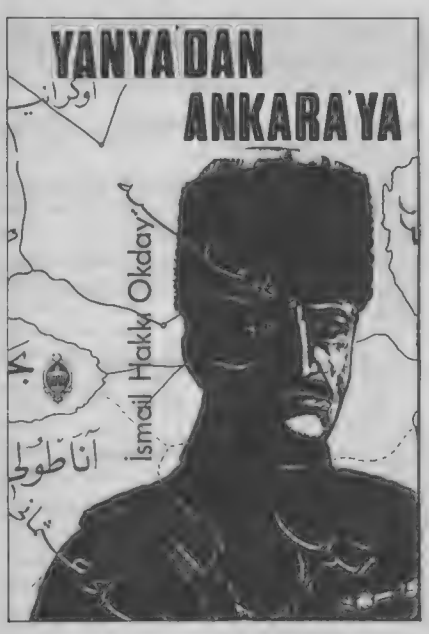

OKDAY'LARDAN ANILAR-III

"Emekli Başkonsolos ve Kurmay Yarbay" İsmail Hakkı Bey, anılarının (İstanbul: Sebil Yay., 1975) ilk kısmında ailesini, kendi yetişmesini ve Balkan Savaşlarına katılmasını; ikinci kısmında da Vahdettin'in kızı Ulviye Sultan' la evlenme, Padişah başyaverliği ve Anadolu'ya geçiş anılarını aktarıyor. Anıların, Kurtuluş Savaşı ile yazarın diplomasi kariyerini anlatacak ikinci cildi ise çıkmamış, muhtemelen hiç yazılmamıştır. İ. H. Okday'ın pulculukla ilgili yayınları ve Bulgaristan'da Türk Basını *adlı önemli bir incelemesi vardır. (Basın-Yayın Gn. Md. Yay., İst. tarihsiz).*

Yanda; Türk Delegeleri Versailles'da (Mayıs 1920), Solda; geçen sayımızda, Tevfik Paşa'ya yazdığı daha sonraki iki mektubunu sunduğumuz Dahiliye Nâzırı Reşit Bey, Ortada; Delefasyon başkanı, Tevfik Paşa, Sağda; Maarif Nâzırı Rumbeyoğlu Fahrettin Bey (Kurtuluştan sonra 150'liklere katılmıştır).

"25 Haziran 1920

Sevgili kardeşim,

Sana pek mufassal [tafsilatlı] bir mektub yazacak idim. Lakin heyet bugün gidiyormuş. Ben yarın hareket edeceklerini zannediyordum. Heyetimizin seyahatını teshil [kolaylaştırmak] maksadıyla İngilizler bir kruvazör tahsis etmişlerdir. İşte bu keyfiyet mühletin 26 Hazirandan sonra temdidini [uzatılmasını] arzu eylemeyen bazı Osmanlı siyasiyununun [siyaset adamlarının] hesabını altüst etmiştir.

Dün akşam mektub yazamadım. Çünkü Nişantaşı'nda 6'dan 12'ye kadar büyük bir yangın var idi. Yangın Tophane müşiri [mareşali] merhum Zeki Paşa'nın konağında (Ermeni Darüleytamı) zuhur ederek, az bir zaman içerisinde etrafta bulunan 20'yi mütecaviz [aşkın] büyük evlere sirayet etti. Halil Rıfat Paşa'nın konağı hemen yanmak üzere idi. Ben yangını yakından takib eyliyordum ve refikana "Benim müsaadem olmaksızın hiçbir şeyin çıkarılmamasını" söyledim ve kabul ettirdim. Halbuki saat 7.30'da yangın mahallinden avdet eylediğimde [döndüğümde] eyvah ne göreyim, bütün eşya aşağı indirilmekte idi. Sultan hazretleri kıvılcımlardan korkarak, böyle bir emir verdiği gibi, üzerime yürüyerek, hemen senin odanın boşaltılmasını emretti. Bunun üzerine ben senin odanın önüne Börekçi Halit'i vaz'ettim [bıraktım] ve kimseyi sokturmadım. Saat 1'de sabahleyin Ayaspaşa'ya geldim ve Börekçi Halit ile yemek yedim ve bira içtim.

Prens Sami mütemadiyen evinin içerisinde dolaşmakta idi ve mütemadiyen zatı şahaneye telefonla malûmat vermekte idi. Sonra Avni Paşa ile merkez kumandanı Emin Bey geldiler ve odanda yerleştiler. Bunun üzerine ben piç Osman ile Halit'i aldım, yemek odasına gittim oturdum, Prens Sami fırsattan istifade ederek, Sultan Hazretlerini kandırdı ve komşunuz olan Münire Sultanın sarayına götürdü. Bu vesile ile barışmışlardır. Bereket versin ki, başkadınefendi hazretleri de geldi. Telaşı biraz teskine [yatıştırmaya] muvaffak oldu idi.

Yüzbaşı Neşet Beyin ifadesine nazaran seni yaver olarak ikba edeceklerdi ve senin yerine bir erkân-ı harb binbaşısı Suat beyi, Neşet'in yerine de bir yüzbaşı Muzaffer Beyi tayin edeceklerdi. Bereket versin ki, maiyet-i seniyye erkân-ı harbliğine irade-i seniyye ile [padişah emri ile] tayin olunmuştur. Bundan dolayı mutasavver [tasarlanmış] tebeddül [değişiklik] icra edilemedi.

Veliahd hazretlerinin muhafazası için [korunması için] Dolmabahçe'ye getirilen kuva-yı inzibatiye müfrezesi tekrar kaldırıldığı gibi, Şeyhülislâm hazretleri tarziye bile vermiştir.

Mektubu büyük acele ile yazdığım için, bir türlü havadis bulup, yazamıyorum.

Sultan vasıtasıyla sormaklığım ve sana bildirmekliğimi arzu eylediğin şeyi yangın-

dan dolayı sorduramadım. Mamafih haber alırsam gene yazarım. Herhalde pederim Reşid Beyefendiden efendimize verilen evrakın [belgelerin] icra eylediği tesiri sorabilir.

Gözlerinden öperim.

Kardeşin Ali Nuri"

"2 Temmuz 1920

Sevgili kardeşim,

Leffen [ilişikte] Sultan Hazretlerinin bir mektubunu gönderiyorum. Devlet-i Osmaniyenin mukadderatı [alınyazısı] bugün kuva-yı milliyenin eline verilmiştir. Yunan ordusu maazallah muvaffak olursa, sulh şeraitimiz [şartlarımız] aleyhimizde tâdil edilecek [değiştirilecek]. Bilâkis inşaallah muvaffak olmazsa şerait-i sulhiyenin lehimizde tâdil edileceği bedibidir [besbellidir]. Böyle bir muvaffakiyet karşısında Venizelos cenabları da mevki-i iktidarda [iktidar mevkiinde] kalamayacak.

Vaziyyet gayet sarih [açık] olduğu halde, bazı kesan [kişiler] İttihatçıların intikamından korkarak Yunan ordusunun galib gelmesini arzu ediyorlar. Lânet olsun. Kuva-yı milliyeye İttihatçı rengini veren Ali Kemal'dir. Allah belâsını versin. İttihatçı güruhu, mahdud bir cemiyet iken, Ali Kemal'in gayretleriyle bütün millet Düvel-i Mütelifenin nazarında İttihatçı görünüyor ve bunun belâsını çekiyoruz.

İzmir Yunan ordusu kumandanı General Pareskevupulos Kuva-yı Milliyeyi iki günde tedib edebileceğini [yola getirebileceğini] beyan etmiştir. Bravo makako.

Muzaffer Bey Dersaadet'te [İstanbul'da] bir iki gün kaldıktan sonra mechul bir istikamete müteveccihen azimet eylemiştir [gitmiştir].

Gözlerinden öperim kardeşim.

Kardeşin Ali Nuri

Haşiye:

Mevsuk [inanılır] mâlumata nazaran, Yunanlılar Soma'dan Bergama istikametine [yönüne] ricat etmekte ve Alaşehir civarındaki Yunanlılar mezkûr şehrin garbinde [batısında] tevakkuf etmeğe [beklemeye] mecbur olmuşlar. Topkapı ajansı Yunanlıların İzmir şehri üzerine firar ettiklerini [kaçtıklarını] ve Fransızların Hıristiyanların himayesi için İzmir'e kıta ihrac eylediklerini [çıkardıklarını] bildiriyor."

"3 Temnuız 1920

Sevgili kardeşim,

Leffen [ilişikte] pederime bir mektub gönderiyorum.

Yunanlıların Balıkesir'e dahil oldukları İstanbul Türklerini ümitsizliğe düşürdü. Ben böyle düşünmüyorum. Türk olan topraklar her vakit Yunanlıların elinde kalamaz. Kuva-yı milliyeyi kırmak için Yunanlılar şarka yürümek mecburiyetindedirler. Anadolu pek vasîdir [geniştir]. Böyle harekat kaça malolur ve nasıl neticelenir? Cevabımızı intizar etmeden [beklemeden] böyle harekete girişen hükûmat sulh için imzamıza ihtiyacları yoktur. Heyetimizi bıraksınlar İstanbul'a avdet eylesin [dönsün]. Ferid Paşa'nın taraftarları şimdi aleyhine dönüyorlar. Ferid Paşa güya Kuva-yı Milliyeci olmuş imiş. Yunan kıtaatının muzafferiyetini arzu eden hayli alçaklar vardır. Şimdilik isim yazmaktan sarf-ı nazar ediyorum [vazgeçiyorum]. Allah belâlarını versin.

Kaymakam Kadri Bey Dersaadet'te bulunurken, Harbiye Nezaretindeki istihzarat-ı sulhiye [sulh hazırlığı] komisyonuna müracaat etmedi [başvurmadı]. Ve ordumuza müteallik [ilişkin] mevadd [işler] için burada hiçbir faaliyette bulunmadı. O halde kaymakam Kadri Bey Dersaadet'e niçin gelmişti? Bu kadar lâkaydi caiz midir? Mükellefiyet-i askeriyenin [askerlik yükümlülüğünün] ilgası [kaldırılması] kabil olmadığını isbat için jandarma kumandanlığından rapor alınmak lâzım idi. Bulgaristan misâl olarak gösterilebilir. Bulgaristan mükellefiyet-i askeriyenin ilgasını imzalamadığı halde, elyevm [hâlâ] Fransız kontrol komisyonunun muvafakati ile tatbik etmiyor. Zira tatbik edecek olursa, memleketin asayişini muhafaza etmek için kafi derecede icretli efrad bulunmayacak.

Şimdi Sultan hazretlerini gördüm. Hazine-i Hassadan [hükümdarlık makamına mahsus tahsisattan] olan istihkakını [hakkını] aldı. Yalnız 4.000 lira kaldı. Bunlar tekabülünde [karşılığında] Hazine-i Hassanın Şişli'deki arazisini isteyecek. Küçük Sultan Mazlum'daki 3.000 lirasını istiyor.

Kardeşin Ali Nuri"

"9 Temmuz 1920

Sevgili kardeşim,

Üç gün mukaddem [önceki] çıkan gazeteler sizin 5 Temmuzda hareket edeceğinizi yazdılar. Sonra 24 Haziran tarihli mektubunu aldım. Mezkûr mektubda 5 Temmuzda hareket edeceğinizi ihbar ediyorsun [haber veriyorsun]. Tabiidir ki, artık mektub ve gazete göndermedim. Şimdi ise gazeteler orada kalacağınızı yazıyorlar. Endişe içerisindeyim. Zira Düvel-i İtilâfiye cevabnamemizi müdekkikane bir surette [inceden inceye araştırarak] mütalâa etmeden cevab yazarsa işimiz harabtır.

Yunan ordusu İzmir mıntıkasındaki 6. fırkasına Rumeli'den 3 fırka daha zammederek, Bandırma, Balıkesir, Akhisar, Salihli, Alaşehir, Aydın mıntıkasını işgale muvaffak olmuştur. Maksat Kuva-yı Milliyeyi dağıtmak idi. Halbuki arazi işgaliyle neticelendi. Harekat her ne gûne [şekil] alırsa alsın hukukumuzdan feragat eylememize [vazgeçmemize] hiçbir zaman sebebiyet veremez. Kuvvetli veyahut zayıf tabiatler böyle zamanlarda tezahür eder [meydana çıkar].

Sirkeci'nin önüne gelmiş olan Yunan kıtaatı Beykoz'a ihrac edildi [çıkarıldı]. Bunu müteakib mezkûr mıntıkada bazı lâz çeteleriyle müsadamat [çarpışmalar] oldu. Çeteler Beykoz ormanına ihtifa etmişlerdi [gizlenmişlerdi]. Bunun üzerine Beykoz ormanına topla ateş verildi. İki gündür dumanlar gözüküyor. Beykoz ahalisi kâmilen etrafa iltica eyledi.

Madem ki, Osmanlı postası mektubları daha çabuk gönderiyor, bundan sonra yalnız Osmanlı postasına tevdiat [yatırma] yapacağım. Çok memnun oldum. Benden aldığın mektubların tarihlerini bildiriyorsun. Halbuki bazı tarihler uymuyor; bundan sonra yalnız mektubların numaralarını bildir.

Kandilli'deki arsanız için henüz ciddi müşteri zuhur etmediği [çıkmadığı] için satış muammelesine nasıl olsa teşebbüs edilmedi. Satmamak hususundaki efkârını Sultan Hazretlerine söyleyeceğim. Gözlerinden öperim.

Kardeşin Ali Nuri"

ALİ NURİ BEYİN SALTANATIN KALDIRILMASINDAN SONRA AĞABEYİNE YAZDIĞI MEKTUP

"3.11.338 (1922)
Ayaspaşa'dan

Sevgili kardeşim,

9, 11, 14, 15, 16, 20 ve 27 numaralı mektuplarını hep birden aldım. Perşembe günü (saat 11'de) Ankara'da Türkiye hükûmetinin esasatı 101 pare top endaht edildiği [atıldığı] burada cuma günü malûm oldu. Ve bunun üzerine cumartesi günü İstanbul devairini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine devri takarrür ederek [kararlaştırılarak] 4 senelik fuzuli bir ecnebi müdahalesine nihayet verilmiştir. Pederimiz bundan takriben [aşağı yukarı] 18 gün evvel Düvel-i Müttefikanın Bâb-ı Âliyi [Osmanlı hükûmetini] dahi sulh konferansına davet edeceklerini istihbar eylemekle [haber almakla] Avrupa'nın nazarında memleketimizin ikiliği bizim için ne kadar muzir [zararlı] olacağını takdir ederek, bu hususta T.B.M.Meclisi hükûmetiyle temas ederek, ikiliği kal-

dırmak maksadıyla Hamit Bey vasıtasıyla bir telgraf keşide etmişti [çekmişti]. Cevap alamayınca sulh konferansında Bâb-ı Âlinin temsil edilmediği düşmanlarımız tarafından bahane edilerek, muzir bir teahüre [gecikmeye] sebebiyet verecekleri-nden endişe ederek, 29 Teşrinievvel (Ekim)'de T.B.M.Meclisi'ne ikinci bir müracaatta bulunmuştu. İşte bu müracaat üzerinedir ki, B.M. Meclisi Türkiye'nin yeni esasatını alenen [açıkça] dünyaya ilân etmiştir. Bunun üzerine vaziyyet tamamiyle vuzuh [açıklık] kesbetti ve artık Türkiye'de ikilik kalmadığını düşmanlarımız dahi kabul etmek mecburiyetinde bulundular. Bizim için iyi olan cihet şudur ki, ecnebi işgali altında bulunan arazi dahi şimdiden hükûmet-i milliyenin yedd-i idaresine geçmeleri ve bunun sayesinde Türk tüccarının ve müteşebbislerin faaliyeti hakiki bir himayeye mazhar olmalarıdır. Istikbalimiz için en büyük ümitleri besliyorum. Çünkü bundan sonra Türklerin de iştirak etmedikleri işler ve teşebbüsler yürümeyecektir.

Ali Nuri"

İSMAİL HAKKI BEYİN KARDEŞİNE YAZDIĞI BİR CEVAP

"Biga 25.1.1339 (1923)

Sevgili kardeşim,

19, 20, 21, 22 numaralı mektubların hep bir günde geldi.

Yeni liva kumandanı Ali Rıza Bey, bizim fırkada liva kumandanı değildir. Komşu 17. fırkamızdadır. Arasıra Biga' ya geliyor. Geldiği zaman selâmlarını söylerim. Gayet iyi bir zattır. Aşir efendi buraya gelemeyecektir. Çünkü burada artık hiçbir Hıristiyan, Rum ve Ermeni kalmadı ve yeni gelen Hıristiyanları artık buraya sokmuyorlar ve tavattun [yerleştirme] ettirmiyorlar. Burada ancak birkaç Bulgar ve Yahudi ailesi kaldı. Hamdolsun memleketimiz hakiki bir dar'ül İslam [İslam ülkesi] oldu. Ve Hıristiyanların buraya gelmemeleri için müteaddit, şedit emirler vardır.

İsmail Hakkı"

İki kardeşin 1920-1923 yılları arasındaki mektublaşmalarının elimizde bulunanları bu kadar. Mektublara numaralar vermişler. Bu numaralara göre bir hayli eksikler var. Yine de, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sırasındaki bu belgelerin ilginç bulunacağı ümidindeyiz.

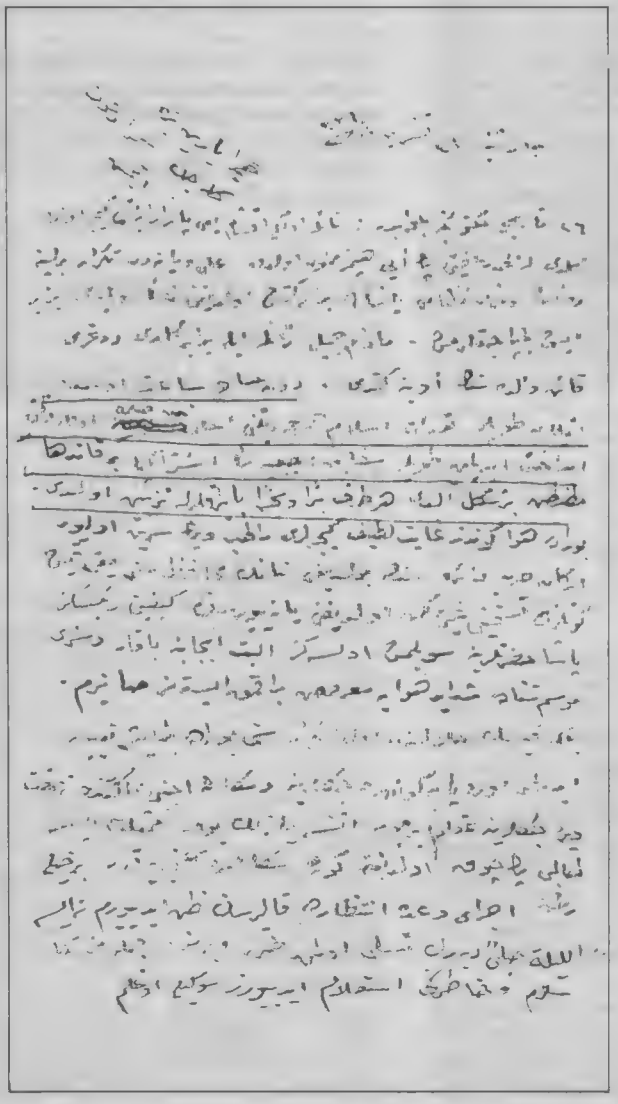

SON OSMANLI SADRAZAMI TEVFİK PAŞA'NIN CUMHURİYETİN İLÂNINDAN SONRA BÜYÜK OĞLU İSMAİL HAKKI'YA YAZDIĞI BİR MEKTUP

Çarşamba 31 Teşrinievvel 1339
(Hümeyra yarın bize gelecek Semra davet etmiş)

26 tarihli mektubuna cevaptır: Naile evvelki akşam yani Pazartesi gece 10'da geldi. Elhamdüllah afiyeti pek iyi. Hepimiz memnun olduk. Ali Viyana'dan tekrar Berlin'e dönmüş ve Osman Nizamî Paşa da beraber gitmiş olduğunu Naile söyledi. Beraber iş yapacaklarmış. Madam Cemil Naile ile beraber geldi. Doğru kayınvalidesinin evine gitti. Dün sabah 3'te atılan toplar Türk-İslâm Cumhuriyeti'ni ilândan sonra öğle vakti endaht edilen toplar sefain-i ecnebiyenin iştirakiyle bir kat daha mutantan bir şekil aldı. Her taraf berren ve bahren bayraklarla tezyin olundu. Burada hava gündüz gayet lâtif, geceleri ratıp ve pek serin oluyor. Erkân-ı Harbiye dairesinin bulunduğu binanın muhafazasını yani kış günlerinde teshininin gayr-i mümkün olduğunu yazıyorsun. Keyfiyeti reisiniz paşa hazretlerine söylemiş olsanız elbet icabına bakar ve sizi mevsim-i şitada şedaid-i havaya maruz bırakmak istemez sanırım. Belki kışın hulbulünden evvel tekrar seni burada bir işe tayin ederler. Avrupa'ya göndereceklerine ve sana ecnebi memleketinde ne sıfat vereceklerine aklım ermiyor. Ateşemiliterlik yok. Mümessillik ise talibi pek çok olduğuna göre, sana sıra gelinceye kadar bir hayli zaman, icra-i vade intizarda kalırsın sanıyorum. Neyse elleylehablî diyerek teselli olmak zarar vermez. Cümlemiz sana selâm ve hatırını istilâm ediyoruz sevgili oğlum.

ESKİ YUNAN'DA BESLENME

Etleri Kızartıp Döktü Tepsilere...

Doç. Dr. PARS ESİN

İ.Ö. 3000 yıllarından itibaren Dicle, Fırat ve Nil vadisi halklarının günlük besin maddelerini tarımdan elde etmiş olmalarına karşılık, Yunanistan'da böyle olmamıştı. Homeros'a bakılırsa, bu tarihten iki bin yıl sonra dahi Yunanistan'da hayvancılık önemli bir yere sahipti denilebilir. Her ne kadar Homeros'un iyi bir yemeğin ne olabileceği konusundaki düşüncesi, daha sonraki Yunan yazarlarına göre hüzün verici bir donukluk gösterirse de aslında öyle değildi. Çünkü Homeros, sözünü ettiği kahramanların yiğitlikleri kadar yedikleri bakımından da güçlü bir geleneği dile getiriyordu. İ.Ö. XII. yüzyılın savaşçılarının Orta Asya'nın gezginci çobanlarıyla atalardan kalma ilintileri söz konusuydu. Üstelik bu savaşçılar büyük bir olasılıkla atalarından pek farklı bir hayat da sürmüyorlardı.

İri bir kütük getirdi kodu ocağa,
üstüne bir koyun sırtı kodu, bir de semiz keçi sırtı
bir de çok yağlı bir [yabanî] domuz sırtı kodu.
Automedon etleri tuttu, Akhilleus kesti,
güzelce doğradı, şişlere geçirdi.
Menoitiosoğlu [Patroklos] bir ateş yaktı, kocaman.
Ateş iyice yandı, alevi kesildi.
Korları yaydı, üstüne uzattı şişleri.
Kaldırdı dayaklarından, kutsal tuz ekti bolca.
Etleri kızartıp döktü tepsilere.
Patroklos güzel sepetlerden dağıttı ekmekleri,
etleri pay etti Akhilleus da.

Kahramanların kızarmış ete olan rağbeti Yunanistan'ın doğal çevresinde ortaya çıkan sorunlar yüzünden daha sonraları varlığını sürdüremeyecektir. Homeros'un hikâye ettiği zamanlarda hâlâ yaban domuzları avlanabiliyor ve az sayıdaki yerleşik kabileler dağ yamaçlarının alt kıyılarında yetişen ağaçlardan elde ettikleri meşe palamutları ve akgürgen fıstıklarıyla evcil domuz besliyebiliyordu. Gelgelelim ülkenin iç bölgelerindeki dar vadilerle deniz kıyısındaki verimli toprak kuşakları hayvancılık faaliyetlerini kaçınılmaz bir biçimde sınırlıyordu. Boeotia -ki "sığır ülkesi" an-

Atina (İ.Ö. VI. yüzyıl), Akropol Müzesi.

lamına gelir- gibisinden az sayıda bölge geniş düzlükleriyle davar beslemeye elverişliydi.

Nüfus yoğunluğu azken çiftçi ve ailesi kendi topraklarında mütevazi bir konfor içinde yaşıyabiliyordu. Az miktarda arpa ve buğday yetiştiriyor, kendi zeytin ve incir ağaçlarının ürününü alıyor ve birkaç bağ kütüğü de üzüm ihtiyacını karşılıyordu. Evcil domuz besleniyor, çiftlikteki keçi de süt ve dolayısıyla peyniri temin ediyordu. Çiftçi eğer biraz varlıklıysa, küçük bir koyun sürüsü yanısıra bir çift sığır ya da katır sahibi olabiliyordu.

Ama gelin görün ki, İ.Ö. 650 yıllarında Attika gibi bölgelerde yaşayan birçok köylü marjinal topraklarda marjinal bir yaşam sürdürme durumunda kalmışlardı. Artan nüfusla birlikte verimli topraklar enderleşmeye başlamıştı. Yamaçlarsa hızla kelleşiyordu. Ev inşaatı için, Yunan devletlerinin ticaret ve taşıma bakımından bağımlı oldukları gemi yapımı için kereste gerekliydi. Üstelik metalleri işlemek için lüzumlu olan odun kömürü de kelleşmeyi daha da hızlandırıyordu. Başlangıcında bu süreç yararlı görünmüş olmalıdır. Değil mi ya, hem değeri yüksek kereste elde ediliyor hem de tarım için yeni yeni araziler açılmış oluyordu. Ama sonuçta yağmurun etkisiyle yamaçlar toprak örtüsünü, vadilerse bereketini kaybetmişti.

TARLALAR VERİMSİZLEŞİNCE KÖYLÜLER YOKSUL DÜŞTÜ

Geleneksel usullerle kendi kendilerine yeterli çiftçiliği giderek kelleşen yamaçlarda sürdüren köylüler zamanla borca batmaktan kaçınamamışlardı. Eski güzel günlerde hasat öncesi dönemde tahılsız kalan köylü komşusundan birkaç torba tahılı ödünç alabilirken, İ.Ö. 625 yıllarında paranın kullanıma girmesi üzerine, artık bu imkândan da yoksun kalmıştı. Ödünç tahıl almak yerine, köylü, hasat öncesi yüksek fiyattan tahıl satın alabilmek için, parasal borç yükü altına girmek durumundaydı artık. Borcu geri ödeme zamanı gelince ya ürününü hasat sonrası ucuzlayan fiyattan satacak ya da arada yüksek faiz yükü altına girerek, ürününü bekletme yolunu seçecekti.

ZEYTİN AĞAÇLARI UZUN DÖNEMDE TOPRAĞI KURUTTU

İ.Ö. VI. yüzyılın ilk yıllarında Solon zeytinyağı dışında kalan tarım ürünlerinin ihracını yasaklamıştı. Aslında iyi niyetlerle alınmış bu tedbir Yunanistan'ın doğal manzarasını geri dönülmez bir biçimde bozma yolunda atılmış bir ilk adımdı, aynı zamanda.

Arta kalmış, lifli köke sahip ağaçlar yerlerine zeytin ağacı konmak üzere kesilmeye başlanmıştı. Zeytinin iyice derinlere gidip mevcut suyu çeken kökleri, Yunanistan toprak altyapısında bolca bulunan kireç taşındaki nemi alıp somuruyor ve yüzeydeki toprak örtüsünün devamını ve beslenmesini engelliyordu. Bugün Yunanistan'ın bir özelliği olan saf ve parlak aydınlık, demek oluyor ki, bir zamanlar toprağa bereketini veren lifli köke sahip olan ağaçlar pahasına mümkün olmuştur. Mezopotamya'nın verimli düzlüklerinin neolitik devrimden başlayarak binlerce yıl geçtikten sonra kuraklaşması gündeme gelmişken, Yunanistan'da bu süreç arazinin yapı ve niteliği yüzünden birkaç yüzyılda sonucunu yaratmıştır denilebilir.

Doğu Akdeniz'de zeytin yetiştirmenin tarihi altıbin yıl kadar önceye gider. Yağ bakımından öyle pek zengin olmayan, dağınık yapılı, dikeni bol yabanî zeytin bitkisi (delice) altıbin yıl öncesinde de buralarda mevcuttu, ama, dikensiz, yekpare gövdeli, yağ bakımından zengin ve bütün Akdeniz kıyılarına yaygınlaşacak evcil zeytin cinsinin meydana getirilmesi için Filistinlilerle Suriyelilerin tarımsal ve tecimsel dehâsı gerekliydi.

Eski dünyada yağa olan talebin pek yüksek olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Besin olarak, aydınlatma için ve tıbbî kullanım bakımından olduğu kadar, Mısır'da âyinler öncesi yıkanıp paklanıp şartlanmak için de, ilkel Akdeniz halklarının vücutlarını meshetmeleri için de kullanılmıştır. Tabii ki, yağ yalnızca zeytinden elde edilmiyordu, ama bronz çağında bilinen yağı en bol bitki de zeytindi. Yunanistan'da ceviz ve afyondan da yağ sağlanıyordu; Mezopotamya ve Afrika'da susamdan yağ kaynağı olarak yararlanılıyordu. Anadolu'da badem, yağından yararlanılan bir bitkiyken, Mısır'da keten ve turp tohumlarından yağ elde ediliyordu.

Girit'te zeytin yetiştiriciliği İ.Ö. 2500 yıllarına kadar geri gitmelidir; adanın hem zeytin hem de (zeytinlere yer açmak için kesilen ağaçlardan elde edilen) kereste ihracıyla hemen zenginleşmiş olması pek muhtemeldir. Girit'teki Pylos kentinde Nestor sarayında yapılan kazılar sonucu birçok kulplu küp bulunmuştur. Bunlar büyük bir olasılıkla dağlık bölgelerden toplanmış rayihalı otlarla kokulandırılmış, pek değerli ve pahalı zeytinyağı kapları olarak kullanılmaktaydı. Ne var ki, küçük bir ülkede zeytinyağına bağımlılık, doğal olarak daha sonra günlük gereksinimler için dış ticarete bağımlılığı ve giderek savaşta savunmasız kalma sonucunu doğurmuştur. Girit'in deneylerini daha sonralarıysa Atina tekrarlamıştır demek yanlış olmaz.

Solon'dan birbuçuk yüzyıl sonra Laurium'daki madenden elde edilen gümüş ve altınımsı yeşillikteki zeytinyağından dolayı Atina'yı zenginleşmiş görüyoruz. Ne var ki zeytin ağaçları ve bağlarla ve bir ölçüde de incir ve ceviz ağaçlarıyla dolu Attika düzlüğünde çiftlik hayvanlarının azaldığını ve arpa ile buğdayın nerdeyse ortadan kalktığını söylemek gerek. Bu durumda hem Yunan dış ticaretinin hem de doğrudan doğruya Yunan egemenliğinin ülkenin âcil besin maddeleri gereksinimini gidermek için genişlediğini görüyoruz.

Üstte; et parçalayan uşaklar. (Boyalı Korinthos krateri detayı, İ.Ö. VII. yüzyıl, Louvre Müzesi, Paris). /41/

Yanda, ton balığı satan balıkçı ve müşterisi. Müşteri elindeki son (?) parayı gösteriyor. (Lipari kökenli bir boyalı krater detayı, İ.Ö. IV. yüzyıl sonu, Mandralisca Müzesi, Cefalù). /43/

ESKİ YUNAN'DA EKMEK VE YEMEK

Her ne kadar zeytin Yunan dünyasının ilk önemli ihraç ürünü olmuşsa da, şarap hemen ikinci sırayı almıştır demek yanlış olmaz. İ.Ö. yaklaşık V. yüzyıldan İ.Ö. I. yüzyılın son yıllarına kadar, Yunanistan ve Ege adaları Akdeniz bölgesinin en iyi şarabını üretmiş bulunmaktadır. Ne var ki, Yunan köylüsü yaptığı zeytincilik ve bağcılığın yarattığı kârın hepsine kavuşabilmiş değildir. Ama gene de sulh ve sükûn sürdükçe çiftçi ve ailesi tekdüze de olsa kuvvetli ve yeterli bir besine ulaşabilmekteydi.

Yunanlılar hakkında önemli bir eser sahibi olan Kitto'nun başka bir tarihçiye atfen belirttiğine bakılırsa, Attika'da günün asıl yemeği iki kap yiyecekten oluşuyordu: "ilki bir tür lâpa, ikincisi başka bir tür lâpa." Tıpkı Lâtince benzeri *puls* gibi Yunanca *maza* kelimesi genellikle pek fark gözetmeden "çörek" ya da "lâpa" biçiminde çevrilir modern dillere. Ama aslında *maza* kadar *puls* kavramının da neolitik geleneğindeki tavlanmamış tahıldan yoğrulmuş hamurları içermiş olması neredeyse kesindir. Meselâ *maza* kavramı, ekmek dışındaki yoğrulmuş gıda maddeleri için kullanılmıştır; benzer bir şekilde *puls* kelimesi de, mercimek ve fasulyeden olduğu kadar tahıldan da yapılmış ezmeyi belirtmek için kullanılan genel bir terimdi. Baba Plinius'un Yunan ve İtalyan arpa *puls*'ları hakkında verdiği tariflere bakılırsa, elde edilen yiyecek lâpa olmaktan çok yağlı ve baharatla lezzetlendirilmiş hamur ya da ezmelere benzemelidir daha çok.

Plinius'a göre Yunanlılar,

> bir miktar arpayı iyice [muhtemelen birkaç gün] ıslatır ve bir gece kurumaya bırakırlar. Ertesi gün bunu ateşte iyice kurutup değirmende çekerler... Bu iş bitince elde ettiklerine, daha önce hepsi kavrulmuş olan, bir-birbuçuk kilo keten tohumu ile çeyrek kilo kadar kişniş ve yüz gram kadar tuz karıştırırlar.

Öte yandan İtalyanlarsa arpayı önce ıslatmadan kavurma yoluna gidiyor, sonra öğütüyor ve "aynı katkı maddelerinin yanısıra akdarı da ekleyerek nefis bir yemek" elde ediyorlardı.

Klâsik Yunan'da köylüler yalnız arpa ezmesi yemekle kalmıyor, bunun yanısıra arpa unu çorbası ve arpa ekmeği de yiyorlardı. Ana yiyecek bu olunca, yanında bir avuç zeytin, birkaç incir ya da keçi sütünden yapılmış peynir yemeğe tat ve lezzet katmaktaydı. Arada sırada tuzlu balık da bir çeşni sağlıyordu. Bu cinsten bir yemekte ya su ya da keçi sütü içiliyordu genellikle, ama bazen şarap da boğaz kuruluğunu gidermek için kullanılıyordu.

Yemek tarifleri de veren Mısır kökenli Athenaeus'a bakılırsa klâsik Yunan'da 72 çeşit ekmek bulunuyordu. Birkaçı: Tesalya mayasız ekmeği *daraton;* esmer ekmek (esmer anlamına gelen) *phaios;* deli yulaf *bromos*'dan *bromite;* un artıklarından yapılan *synkomiste* (üstelik *synkomiste* kelimesi "farklı yerlerden getirilip bir araya konan" anlamına gelir ki, herkesin bir şeyler getirip ortaklaşa yedikleri Yunan usulü piknik anlamında da kullanılıyordu); buğday unundan yapılma soyluların ekmeği *semidalites;* kaba arpa *(krimnos)* ile imâl edilen *krimnites;* köy geleneklerinin sevdalısı Aristophanes'in göklere çıkardığı arpa unundan yapılma *kribanites (kribanos* arpanın tavlandığı küçük fırın anlamına gelir). Bütün bu

ekmekler meraklısı tarafından arandığında bulunabiliyordu, ama en harcıâlem ekmek olan *artos*'dan daha ucuz olan *maza* da her zaman tüketiliyordu.

Dinsel bayram ve ziyafet zamanları bir yana bırakılırsa, et ender yenen bir yiyecekti. Bu gibi vesilelerde dinsel âyinleri yöneten rahip, kurbanın karaciğerinin durum ve biçiminin ortaya koyduğu alâmetleri özenle yorumladıktan sonra, kurban edilen hayvanı üçe bölüyordu: genellikle pek iyi sayılmayacak bölüm tanrı için ayrılıyor, diğer iki bölümden biri rahibin ötekisiyse kurban sahibinin oluyordu. Tanrıya ait olan bölüm sunak önünde yakılıp kül haline getiriliyor, kurban sahibine ait olan bölüm, bütün aşçılık marifetlerini döktüren rahip tarafından kızartılıp hazır bulunanlara sunuluyordu.

İ.Ö. V. yüzyılın başlarına kadar eski Yunan'da zenginlerle yoksulların yemek listelerinin pek farklılaşmamış olması muhtemeldir. Zengin daha az su, daha çok şarap içebilirdi; keçi, koyun ve domuz etini daha sık yiyebilirdi; geyik, yabani tavşan, keklik ve ardıç kuşu gibi av etleri, yemeklerine çeşni katabilirdi. Köysel alanlarda olsun, şehirlerde olsun, eski Yunan, ev dışında açık havada yaşayan bir toplumdu ve tabiî buna uygun olarak mutfak sanatı da sade ve basitti. Sabah ve öğlen yemekleri ya ev dışında ya da masanın bir köşesinde atıştırılıveriyordu; daha esaslı olan akşam yemekleriyse aynı biçimde merasimsiz yeniyordu. Edebî geleneğin yücelttiği sempozyum (şölen) ve ziyafetlerse yemeğin çarçabuk yendiği ve akşamın asıl faaliyetinin, yani konuşma ve içki içmenin hemen başladığı gece partilerinden başka bir şey değildi.

Üstelik ortalama bir Yunanlı, güzel yemek düşkünü de değildi, ama ciddiyet kumkuması Ispartalıların hoşuna giden yemek çeşitleriyle karşı karşıya kalınca rahatlıkla tüyleri ürperebilirdi. Ispartalıların artık domuz etleri, sirke ve tuzla yapılan ünlü "esmer et suyu" o zamanın uygar dünyasında rezil bir yemek olarak görülüyordu. Athenaeus Isparta'ya seyahati sırasında yemeğe davet edilen bir zevk düşkününü hikâye eder: "onlarla tahta sıralara oturup, çıplak tahta masada yemek yerken Ispartalıların cesaretini her dinlediğinde hep hayretlere düştüğünü belirtmişti, ama şimdi... her halükârda başka halklara üstün olmadıklarını düşünüyordu. Çünkü" der, onun ağzından Athenaeus dalga geçerek, "dünyadaki en yüreksiz adam bile böylesine bir hayatı sürdüreceğine ölmeyi tercih eder."

DAMAK ZEVKİNİN GELİŞMESİ

Zenginlerin yediğiyle, fakirlerin yedikleri arasındaki fark Atina'nın en parlak döneminde belirginleşmeye başlamıştır. Kent bir debdebe merkezi haline gelirken kentsoyluların kendilerine güvenlerinin arttığını ve entellektüel bakımdan da ün kazandıklarını görmek mümkündür. Bu durumun oluşturduğu kafa yapısının Yunan mutfağında yankı uyandırmaması tuhaf olurdu. Her ne kadar yemek tarifi veren kitapların zamanımıza ulaşmamış olması bir gerçekse de, bazı yemek adlarının ve tariflerinin başka eserler vasıtasıyla bize ulaştığını biliyoruz. "Mutfak Sanatı" adını taşıyan en azından bir düzine el kitabının yazılmış olması pek muhtemeldir. Lokris'li Glaukos, Mithaekos, Heraklidos, Hegesippos, Eristratos ve Euthydemos gibi yazarlar *gastronomi, turşular, sebzeler, Sicilya Mutfağı* gibi ve benzer mutfak konularında eserler kaleme almışlardır.

Yunan mutfak yazarlarının babası, kendisine "yeni yemekler mucidi" sıfatını vermiş olan Arkhestrastos' tur. İ.Ö. IV. yüzyılda mucidimiz, "mide zevklerini dikkatle sınamak amacıyla bütün karalar ve denizleri büyük bir gayretle gezmiş" bulunmaktadır. Tarihsel portresine bakılırsa Arkhestratos, yüksek mutfak *(haute cuisine)* üzerine yargılarıyla günlük yiyeceklerin gerçeğini başarıyla gözden saklıyabilen, XX. yüzyılda bile bize o kadar yabancı gelmeyen -yarı gülünç yarı can sıkıcı, iyi yemek bilgiçleri (malûmatfuruşları)- çizgisinin ilk örneği olmaktadır. Orkinos balığını seven birçok Atinalı bu balığın Karadeniz'den gelen kurutulmuş ya da tuzlusunu zar zor bulabilirken, Arkhestratos, üzerine vazifeymiş gibi, bu balığın yalnızca Bizans'tan gelen tazesinin hem de sadece sonbaharda Ülker *(Pleiade)* burcuna girildiğinde yenebileceğini ısrarla belirtmiştir.

Zamanla Atinalıların damak zevkleri de ekzotik renkler kazanmıştır. Aşırı yemekten ölen domuz vazgeçilmez bir nefaset olarak kabul görürken, kazlar lezzet kazansınlar diye ıslatılmış buğdayla özene bezene beslenmiştir. Zenginlerin bahçelerinde yetiştirilen, ender rastlanan ve pek beğenilen tavus kuşunun yumurtasının öteki cinslerin yumurtalarına göre çok üstün olduğuna inanılmıştır. İ.Ö.

Ölüler ülkesi tanrısı Hades'in kaçırıp evlendiği Persephone'a bir nympha narla horoz sunuyor. Duvarda testi ve süslü sunu tabakları dikkati çekiyor. (İtalya'nın güneyindeki Locri'den kil plaka, İ.Ö. V. yüzyıl, Reggio di Calabria Müzesi, Reggio di Calabria). 150-11

V. yüzyıldan itibaren Akdeniz yöresinde evcilleştirilen ve nerdeyse her Atinalının evinde beslediği tavuğun yumurtası, yumurtlayan hayvanın sıradan olmasından ötürü, şikemperverlerce [boğazına düşkün, *gourmande*] sıradan görülmüştür.

MEZEYLE KARIN DOYURMANIN SEFALETİ

İ.Ö. III. yüzyıldan itibaren Atina meze (ordövr- *hors d'oeuvre*) anlayışını, hem de ilk olarak, geliştirmiştir. Ama bu yenilik, zamanın insanlarınca sanki yoksulluğun getirdiği bir düzenlemeymişçesine ayıplanmış bulunmaktadır. Zamanın yazarlarından biri Atina'da yemek yemenin, hele insanın karnı açsa, tiksinti verebileceğini ileri sürüyor:

> "Çünkü aşçı önümüze bir tepside beş küçük tabak getirir. Bunların birinde sarımsak, bir diğerinde bir çift deniz kestanesi, ötekisinde tatlı şaraba tirit, berisinde bir düzine *acivades*, [midye ile istiridye arası bir tür kabuklu hayvan] sonuncundaysa ufak bir parça mersin balığı vardır. Ben bunu yerken başkası şunu yer ve o başkası şunu yerken ben bunu bitiririm. İstediğimse, canım efendim, hem budur hem de şu. Ama mümkün olmaz. Çünkü ne beş ağzım vardır ne de beş elim. Böylesi bir tertip fazla çeşit sunar gibi geliyor insana, ama kursağı doldurma bakımındansa bir şey vermiyor."

Tabii kursağı doldurma, yani doyuma ulaşma göreli bir kavramdı. İ.Ö. geç V. yüzyılı dolduran Peloponnesos savaşları Attika yöresini harebeye çevirmişti. Atina surları içinde Sophokles, Euripides ve Aristophanes dâhice eserlerini vermeye devam ederken, surların dışında köylerde taş üstüne taş bırakılmıyor, ürünler tahrip ediliyordu. Toparlanma en iyi olasılıkla ıstırap verici, en kötü olasılıkla imkânsız olacaktı. Yeni dikilen bağın zahmetine değer bir fiyat bulabilecek kadar ürün vermesi için üç-dört yıl gerekliyken, bu süre zeytin için otuz yıla varmaktaydı. Sonuçta küçük köylünün varını yoğunu spekülatöre satıp yerini terkederek kentin şüphe götürür sığınağına kendini attığını görüyoruz.

İ.Ö. IV. yüzyılda Thuriili şair Aleksios yoksullaşmış beş kişilik bir ailenin nasıl geçindiğini anlatırken, baklagil taneleri, yeşillik ve şalgamla beslendiklerini belirtir; çeşit olsun diye süsen kökü, akgürgen fıstığı ve acı baklanın yanısıra, arada sırada çekirge, ahlat ve "tanrının anavatanımıza ihsanı, yüreklerimizin baş tacı" kuru incir yediklerini belirtir. Üstelik aile fertlerinin üçüne yetecek kadar yiyecek bulunması pek sıradan bir olay da değildir; bu durumda aç kalan iki aile üyesi birer avuç arpa ezmesiyle yetinmek durumundadır.

Atinalı yoksullara yardım amacıyla bireysel girişimler olmuşsa da, fakirlere yardımı amaçlayan kitlesel sosyal refah projeleri -her ne kadar bu projeler sonuçta kendilerini ortadan kaldırıcı eğilimleri yapılarında içermişlerse de- Romalılara nasip olmuştur.

KISA BAŞVURU

Gabriel-Leroux, J. ve Georges Contenau, Çev.: Nihal Önol, *Eski Akdeniz ve Yakın-Doğu Uygarlıkları*, (İstanbul: Varlık Yay., 1966).

Glotz, Gustave, Çev.: M.R. Dobie ve E. M. Riley, *The Aegean Civilization*, (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1968).

Kitto, H.D.F., *The Greeks*, (Harmondsworth: Penguin Books, 1962).

Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1947).

Revel, Jean François, *Un festin en paroles*, Pauvert, Evreux, 1979.

KİTABİYAT

RUM GÖZÜYLE HÜRRİYETİN İLÂNI

Hercule Diamantopulo, *Le réveil de la* Turquie *(Türkiye'nin Uyanışı) İskenderiye, 1908.*

"Türkiye'nin Uyanışı" Hürriyet'in İlânı'nın (24 Temmuz 1908) hemen ardından kaleme alınmış. İskenderiye'de, büyük olasılıkla 1908 Kasım'ı içinde basılmış. Kitabın yazarı olan gazeteci Hercule Diamantopulo "Osmanlı toprağında doğmuş bir Hellen." Kitabı kaleme aldığı sırada Mısır'da, İskenderiye'de yaşamakta olduğu anlaşılıyor.

Diamantopulo "otuz yıllık uykusundan uyanan Türkiye'yi kutlamak" amacıyla bu kitabı yazıyor. Son derece önemli ve olumlu bir gelişim olarak değerlendirdiği II. Meşrutiyet'i hazırlayan oluşumların "tarafsız bir dökümünü" sunmak istediğini belirtiyor. Döküm, Jön Türk hareketinin biçimleniş evrelerinden başlayıp 1909 Ekim'inin sonundaki gelişmelere uzanan bir dönemi kapsıyor. Diamantopulo'nun çözümlemeleri genellikle çok yüzeysel, Fransızcası edebiyat paralayan türden. Ne var ki, henüz olayların hangi doğrultuda gelişeceğinin açıklık kazanmamış olduğu bir sırada, sıcağı sıcağına yazılmış olması yapıta ilginçlik kazandırıyor.

Kitap beş temel kaygı etrafında dönmekte. Bunlar,

1) Hürriyet'in İlâru'nın zaten kardeş olan Türk ve Yunan uluslarına birbirlerine daha da yakınlaşma fırsatı tanıdığını göstermek,
2) Balkanlar konusunda Bulgarların ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun oynadığı olumsuz role dikkati çekmek,
3) Hürriyet'in İlânı'nın Türkiye için ileriye doğru büyük bir atılım olanağı doğurduğunu, bu atılımda rehber olarak Prens Sabahattin'in serbest girişimciliğe ve adem-i merkeziyetçiliğe ağırlık veren programının benimsenmesi gerekliliğini belirtmek,
4) Mısır'da da Hürriyet ilân etmek isteyenlere soğukkanlılık önermek, Mısır'ın özel koşullarının gözönünde tutulmasındaki yararları ortaya koymak,
5) Hürriyet'in İlânı'nın bölgede kaçırılmaması gereken bir barış fırsatı yarattığını, bu fırsatın değerlendirilmesinde "Avrupa'nın liberal güçleri olan İngiltere ve Fransa'ya" güvenilmesi gerektiğini vurgulamak.

Diamantopulo günün kahramanlarıyla da görüşmüş. Örneğin, Resneli Niyazi ve Dr. Abdullah Cevdet ile yaptığı görüşmelere, aile dostu olduğunu söylediği Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın durum değerlendirmelerine kitabında yer veriyor. Dönemin önde gelenlerinin, sokak gösterilerinin bolca fotoğrafını içeren kitaba gazeteci üslûbu ve bakışı egemen. Ne var ki, bu bakışın olumlu yanları değil de olumsuz yanları ağır basıyor. Tam bir olay anlatılırken olaya karışmış bir tanıdığın ismi geçecek oluyor; anlatı duruyor, o zatın aslında ne denli ince ruhlu, ne denli değerli olduğu yarım sayfa boyunca vurgulanıyor. Sonra öykü bırakılan yerden alınıyor. Bir de olayları tam anlamıyla vereceğim diye benimsenmiş olan ve "Prens Sabahattin Hazretleri saat 17.12'de beyaz bir arabaya binmiş olarak, yanlarında falan filan olduğu halde, filanca yere, falanca güzergâhı izlemek suretiyle vardılar. Karşılama komitesi adına Ayşe isminde, 9 yaşında bir küçük kız çocuğu sarı ve kırmızı çiçeklerden oluşan buketi kendilerine sundu," biçiminde sürüp giden, TRT haber bültenlerinin son derece gereksiz ayrıntıları öne çıkarma huyunu müjdeleyen bir habercilik anlayışı var ki, insanın içine baygınlık veriyor. Allah'tan araya anekdotlar serpiştirilmiş; böylelikle kitabın düzenindeki dağınıklığın iticiliği bir ölçüde giderilmiş oluyor.

Kitap, Hürriyet'in İlânı'nın ansızın nasıl her şeyi değiştirdiğini, nasıl bir coşku ortamı doğurduğunu anlatan bölümle başlıyor. Bunu Makedonya sorununun sergilenmesi izleniyor. Rusya'nın, İngiltere'nin, İtalya'nın, Fransa'nın soruna ilişkin tutumları açıklanıyor. Hürriyet İlânı'nın bu devletleri girişimlerini askıya almak zorunda bıraktığı belirtiliyor. Buradan Jön Türk hareketinin tarihine iniliyor, Makedonya'daki örgütlenmelere, ayaklanmalara geçiliyor. Bu ayaklanmaların gelişimleri uzun uzadıya anlatılıyor. Sonra, Hürriyet İlânı'nın ardından İttihatçıların gizlendikleri yerlerden çıkıp kendilerini ilk kez halka tanıtmaları sırasındaki "göz yaşartıcı sahneler"in anlatıldığı bölüm geliyor. Anlaşılan her köşe başında birileri hamâsî nutuklar atmaktalar. Diamantopulo üşenmeden bütün bu nutukların özetini veriyor.

Yazar, daha sonra, kurulan Kâmil Paşa hükûmetinin uygulamalarına geçiyor. Yeni hükûmetin ilk uygulamalarından biri de, Sultan Hamit döneminin adı kirli işlere karışmış bazı önde gelen yetkililerini tutuklamak. Yazar, bu kişileri teker teker ele alıyor: Müneccim başı Ebul Hüda, Başkâtip Tahsin Paşa, Necib Melhame Paşa, Zeki Paşa, Kâmil Bey, Harbiye Nâzırı Rıza Paşa, eski Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, Memduh Paşa, İsmail Paşa, Sultan'ın gözde yaverlerinden Çerkez Mehmet Paşa, Adana Valisi Bahri Paşa, Ragıp Paşa, Zaptiye Nâzırı Habip Melhame Paşa. Bu arada, Mabeynci Arap İzzet Paşa, bir zamanların Düyun-u Umumiye Direktörü ve son Maden ve Orman İşletmeleri Nâzırı Selim Melhame Paşa gibi bazı yetkililer yurt dışına kaçmayı başarmışlar. Yazar, bu kişilerin geçmişlerini sergiliyor, yaptıkları "melânetler"den örnekler veriyor. Bu bölüme bir de Fransızca küfürname eklemiş. Küfürnamenin sözlerini Peralı Mösyö C.Bouvier yazmış, şarkı niyetine söylenebilsin diye ünlü "Cadet-Roussel" şarkısının bestesine uydurmuş. Eski rejimin önde gelenlerine açmış ağzını, yummuş gözünü Mösyö Bouvier. Öyle anlaşılıyor ki, rejim değişikliği İstanbul'da yaşayan yabancı uyrukluları da yakından etkilemiş. Örneğin, İtalyan kolonisi Selim Melhame Paşa'nın kaçışına yardım eden İtalyan Büyükelçisi Marki İmperiali'ye karşı ayaklanmış. "Società Operaja"da bir toplantı düzenlenmiş; Büyükelçi görevden alınsın, yollu bir istek belirmiş; bu istek Roma'ya bildirilmiş. Diamantopulo, Roma'nın bu girişimi dikkate almadığını üzülerek kaydetmekte.

Kitap, Osmanlı tahtına aday olabilecek hanedan mensuplarının, başta Mehmet Reşat Efendi olmak üzere tanıtılmasıyla devam ediyor. Diamantopulo'nun, hürmette kusur etmese de, Sultan Hamit'e gidici gözüyle baktığı açık. Nitekim, kitabını "Genç Türkiye'nin Umudu, İslâmın Nuru, Osmanlıların şanlı Tahtının Veliaht Prensi Emperyal Altes Mehmet Reşat Efendi"ye ithaf etmiş. Hanedan mensuplarının tanıtılmasından sonraki bölüm Arnavut-Yunan-Türk dostluklarının ne denli köklü olduğunun açıklanmasına ayrılmış. Ortaya çıkan manzara o ki, pan-Germanistlerin kötü niyetli daleveraları olmasa, bu üç ulus büyük bir uyum içinde yaşayıp gidecekler.

Yazar buradan Mısır'a geçiyor. Hürri-

yet'in İlânı dolayısıyla Mısır'da başgösteren kıpırdanmaları zamansız buluyor. Hürriyet'in İlânı bütün yörede milliyetçileri kızıştırmış. Mısırlı milliyetçiler de Hidiv Abbas Hilmi Paşa'ya telgraf üstüne telgraf yağdırıp Meşrutiyet istemekteler. Beri yandan da, Türk basınının desteğini kazanmaya çalışıyorlar. Oysa İttihat ve Terakki'nin başı zaten yeterince dertte: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna ve Hersek'e müdahale etti edecek; Bulgarlar bağımsızlık ilânı için fırsat kollamaktalar. Bu durumda, bir de Mısır sorunuyla uğraşmaya hiç mi hiç niyetleri yok. Nitekim, Ağustos ayının ilk yarısında Cemiyet resmî bir bildiri yayınlayarak "Her kim ki Mısır ve Kandiye (Girit) işlerini karıştırmaya yeltenir, o kimse vatan haini muamelesi görür," diyor. Bu arada, Enver Bey 1 Eylül 1908'de *Times* gazetesi muhabirine Manastır'da verdiği demeçte Jön Türklerin Müslüman değil, ulusal bir ordu istediklerini açıklıyor. Diamantopulo'nun Reuter ajansına dayanarak aktardığı demeçte Enver Bey "Programımızda pan-İslamizme yer yoktur", diyor. Mısır'ın faaliyet alanlarının dışında kaldığını, İngilizlerin bu ülkedeki yönetimini çok olumlu bulduklarını, ortalığı karıştıranlara cesaret vermeyeceklerini bildiriyor. Mısır konusundaki dikkat oldukça anlaşılır. Unutmamak gerek ki, o sırada Mısır İngilizlerin denetimindeyse de, biçimsel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun "vassalı" ve ona her yıl bir milyon altın lira dolaylarında vergi ödemekte. Mısır konusunda Dr. Abdullah Cevdet de Enver'le aynı kanıyı paylaşıyor. Diamantopulo kendisiyle görüşmüş. Aldığı demeçte, Dr.Abdullah Cevdet "Avrupa'nın anladığı ve endişe duyduğu biçimiyle pan-İslamizm bir ütopyadan başka bir şey değil. Pan-İslamizm sözü Müslümanlar arası bir entellektüel ve edebî sempatiyi ifade etmeli. Türkiye modernleşir ve ilerlerse, İstanbul tüm Müslümanların bilim ve uygarlık konularında feyiz alacağı bir ışık kaynağı durumuna gelir," demekte. Ahmet Rıza da aynı görüşte. O'na göre de "Türkiye hiçbir biçimde statükoyu değiştirmek istememekte". Yazarın derdi Mısır'daki meşrutiyetçi hareketlerin zamansız olduğunu, Jön Türklerin önde gelenlerinin görüşleriyle de destekleyerek kanıtlamak. Bu arada Mısır'ın henüz meşrutî sisteme hazır olmadığını vurgulamak amacıyla şöyle bir olay anlatıyor: Hidiv İsmail Paşa (1830-1895) bir Meclis-i Mebusan oluşturmak istemiş. Açılış oturumunda Meclis Başkanı muhalif olanların salonun solundaki sıralara, iktidar yanlısı olanların sağdaki sıralara oturmasını istemiş. Ortalık karışmış, milletvekilleri birbirlerini ezerek sağa yığılmışlar. Başkan bakmış, başka çare yok; sen şuraya, sen de şuraya diyerek hepsini uygun gördüğü bir yere oturtmuş.

Bu tür kanıtlarla Mısır sorununu da çözümledikten sonra, Diamantopulo, Bulgaristan sorununu ele alıyor. Doğu Demiryolları işçilerinin 18 Eylül'de başlattıkları grevi fırsat bilen Bulgar Prensi Ferdinand'ın demiryolunun Bulgaristan'daki kesimine el koymasının, bu girişimini bir ulusal seferberlik vesilesi olarak kullanarak Bulgaristan'ı bağımsız, kendisini ise Bulgar Kralı ilân etmesinin barışı tehdit edici bir durum yarattığını düşünüyor. Almanların ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun tutumunu şiddetle kınıyor. Bu arada Girit'te Rumlar ayaklanmışlar, adanın Yunanistan'a bağlandığını ilân etmişler. Yazar, gerçi adanın aslında "Helen dünyasının doğal bir uzantısı" olduğu kanısında, ama böylesi duyarlı bir dönemdeki bu girişimi desteklemiyor.

Kitap, bu sorunları çözüme kavuşturmak üzere Osmanlı İmparatorluğunun yanısıra Avrupa devletlerinin de katılacağı bir konferansın hazırlık haberleriyle son bulmakta. Diamantopulo, bu —gerçekleşemeyecek— konferanstan çok umutlu. Türkiye'nin "uğradığı haksızlıkların" giderileceğine, yeniden sağlıklı bir barış ortamının kurulacağına ve ilân edilen Hürriyet'in meyvelerinin huzur içinde toplanacağına olan tam inancını belirterek kitabına son veriyor.

"Türkiye'nin Uyanışı" tüm yüzeyselliğine karşın iki noktayı belirgin kılmasından ötürü yararlı. Bunlardan ilki, Hürriyet'in İlânı'nın Doğu Avrupa, Orta Doğu, Kuzey Afrika'yı içine alan bir yöreyi kökünden etkilemiş olduğu gerçeğini anımsatması. Sırplar, Arnavutlar, Yunanlılar, Bulgarlar, Araplar ve diğerleri bu olayın kendi geleceklerini de belirlediğinin farkındalar ve yalnızca birer edilgin izleyici olarak kalmıyorlar; gelişimleri ellerinden geldiğince yönlendirmeye çabalıyorlar. Mîsak-ı Millî çerçevesinde olayları değerlendirmeye alışmış günümüz Türk okuruna bu yüzyılın başında İstanbul'daki bir siyasal dönüşümün ne denli geniş uzantıları olduğunu hatırlatıyor.

İkinci nokta, kitabın yazarı Hercule Diamantopulo'nun temsil ettiği kişilikle ilgili. Yazar yeryüzüne bakışıyla, olayları ele alışıyla dönemindeki liberal Batıcı lövanten aydının tipik bir örneğini oluşturuyor. "Liberal Avrupa"ya körü körüne hayran. Karşıtlarını (Bulgarları, pan-Germanistleri) değerlendirirken, onları yönlendiren nedenleri çözümlerken belli ölçüde gerçekçi. Ne var ki, dostu olarak gördüğü liberal devletleri ele alırken bütünüyle duygusal. Liberal Batıcı düşüncenin üstünlüğüne, meşruluğuna öylesine inanmış ki, kafasında Osmanlı toplumunu oluşturan karmaşık çıkar ve tercih dokusunun gelmekte olan Batıcı dalgayı nasıl karşılayacağına ilişkin hiçbir soru yok. Gözüne bir tek milletler sorunu takılıyor. Bu sorunun da kardeşlik, özgürlük, bilimin öncülüğü gibi soyut kavramlarla çözülebileceğini sanıyor.

Bir genel değerlendirme yapılması gerekirse, kitap iyi niyetli bir saflık ürünü, denilebilir. Fakat ne yazık ki, tarih "cehenneme giden yolun iyi niyet taşlarıyla döşeli olduğunun" sayısız kanıtlarıyla dolu.

Aydın UĞUR

TÜRK DEVRİMİ

Victor Bérard
La Révolution Turque
Paris, Librairie Arınand Colin, 1909

Victor Bérard, La Révolution Turque (Türk Devrimi)
Paris, Librairie Arınand Colin, 1909

"Türkiye'yi reforme etmek, ondan Avrupaî biçimde bir devlet yapmak gerekiyor. Bir yüzyıldır bu reformu isteyen Türkler hatta Sultanlar, yarım yüzyıldır da buna zorlayan bir Avrupa bulunmaktadır. Osmanlı fetihlerinin durması, ardından gerilemesi, XVIII. yüzyılın ortalarından beri devlet adamlarına Fatih Mehmet'in ve Kanunî Süleyman'ın Türkiyesi'nin artık iç ve dış Hıristiyanlara karşı dayanamayacağı kanısını vermiştir. "Victor Bérard'ın 1909 tarihli "Türk Devrimi" adlı kitabı Haçlı gözlüğüyle yazıldığı izlenimini veren bu sözlerle başlıyor.

1) Reform, 2) Otuz Yıl Önce, 3) Avusturya-Rus Antlaşması, 4) Otuz Yıl Sonra başlıklarını taşıyan dört bölümden oluşan kitapta, Bérard Türk devlet yapısı üzerine görüşlerini belirttikten sonra, bolca II. Abdülhamid dönemini ele alıyor ve incelemesini II. Meşrutiyetin ilânını duyurarak noktalıyor.

Osmanlı reformlarının sergilendiği birinci bölümün başında bozulan devlet ya-

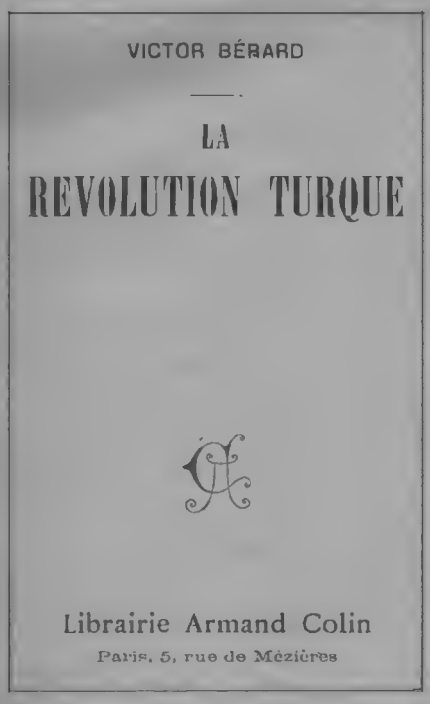

pısının niteliği betimleniyor. Türk ve Moğol ayırımına pek duyarlı olmayan yazar, II. Mehmet'i bir Moğol ordu komutanı, İslâmiyeti kabul etmiş halkların hâkimi ve bir Hıristiyan imparatorluğunu ele geçirmiş kimse olarak görüyor. Ona göre Fatih'in Kanunnamesi Moğol, İslâm ve Bizans öğelerinin aralarında organik bağlantı olmaksızın yanyana getirilmiş biçimidir (s.2). I. Selim'in Suriye ve Mısır'ı fethi ve halifeliğin Türk hâkimiyetine girmesi, I. (Kanunî) Süleyman'ın saltanat ve hilâfeti bağdaştırması, Moğol askerî otokrasisini Arap teokrasisine bağlamış, Osmanlı fetih generalini de gerçek bir "Müslüman Bizans Sezarı"na dönüştürmüştür(s.9).

İmparatorluğun kurumlarını açıkladıktan sonra, bunların uzun ömürlü olmadığını, XVII. yüzyılın başında bu değişik dengenin sallanmaya başladığını belirten yazar, merkezî gücün çöküşünü çok yinelenen üç yüzeysel nedene bağlıyor: Harem çekişmeleri, padişahların buna karışmaları, sarayın savurgarılığı.

İlk reform düşüncesini, askerî plânda yapmak istediği düzenlemeler dolayısıyla II. (Genç) Osman'a dayandıran Bérard, bunu Türk biçimi reform olarak adlandırıyor. Bu tür bir reform IV. Murat ile yeniden gündeme geliyor. Eski Türkiye'nin biricik yaşamsal gereksinimlerini sağlayabilmek çabası: orduda disiplin, devlet kasasında para (s.16).

1770 bozgunu (Osmanlı donanmasının Çeşme önlerinde yakılışı), III. Mustafa'yı Avrupaî bir reforma zorluyor. Padişah Fatih'in ve Kanunî'nin kurumlarının zamanlarını doldurduğunu, bunlarla Türkiye'nin Hıristiyan güçleri yenecek çapta olmadığını farkederek, Avrupa'nın silâhlarını ve yönetim araçlarını almak gerektiğine inanıyor (s.26). III. Selim, II. Mahmut, Abdülmecid bu tür Avrupaî reformların sürdürücüleri, Tanzimat Fermanı, Gülhane Hattı Hümayunu bu çabaların bir devamı olarak ortaya çıkıyor.

Karlofça barışından beri sürekli gerileyen Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ve Rusya'nın emperyalist emellerinin temel hedefi oluyor. Öte yandan artan malî bunalım ve reform çabalarının etkisiz kalışı, Batılı güçlerin kendileri karışmadan Osmanlı İmparatorluğunun sorunlarının çözülemeyeceği düşüncesine gerekçe kazandırıyor. Tüm reform çabalarının başarısızlığı ise, Başvezirden en küçük görevliye kadar uzanan bir "yemek sanatı"ndan kaynaklanıyor. Orduda, adalette, vergide, kısaca devlet yaşamının her kademesinde egemen olan rüşvet halkı eziyor. Bu sistem içinde özellikle Hıristiyanlar daha da çok eziliyor ve dış kurtarıcılara gereksinme kaçınılmaz oluyor (s.48-50).

Fransız örneği yönetsel reformlar da, Müslümanların ve Hıristiyanların birini diğerine yeğlemeden, aynı otorite altında yaşamalarına yetmiyor. Paris'in istediği, İmparatorluktaki tüm ırk ve dinlerin eşit haklarla bir halk oluşturmasını öngören Napolyoncu reform girişimlerinin başarısızlığı, Petersburg'un reçetesini ön plâna çıkarıyor: Padişah Müslümanların tek hâkimi olarak kalsın, Hıristiyanların durumu ise, Hıristiyanlığın hâkimi olan Avrupa tarafından saptanıp, izlensin (s.73). Nitekim 1875'de Petersburg'un çözüm önerisini gerçekleştirmek üzere Rus, Alman ve Avusturya İmparatorları sahneye çıkıyorlar.

Ikinci bölüm II. Meşrutiyet'in ilânından otuz yıl önceyi konu ediniyor. 1875 Balkan ayaklanmaları, Bulgar sorunu, malî güçlükler yüzünden reform girişimlerini sürdüremeyen bir İmparatorluk, İmparatorluğu kurtarmak için Jön Türklerin sahneye çıkışı, II. Abdülhamid ve reform zincirinin son halkası olarak Anayasanın ilânı birbirini izliyor. Öyle görünüyor ki, Anayasa, İmparatorlukta özgürlüğün, hukukun, eşitliğin, uygarlığın zaferini hâkim kılacak hiçbir şeyden yoksun değil (s.98). Ancak onun da özünde dış güçlerin karışmalarını engelleme çabası yatıyor. Buna karşın, reformların Avrupa'yı durduracak hiçbir etkisi olmuyor. Ayastefanos Antlaşması, Berlin Kongresi, İmparatorluğun toprak bütünlüğünün korunmasından vazgeçip, Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü korumak isteyen İngiltere'nin Kıbrıs'ı ele geçirmesi önlenemeyen yenilgiler dizisini oluşturuyor.

Avrupa'nın emellerini açık seçik ortaya koyan Bérard, bu arada kendi anlattıklarıyla çelişen bir gözlemde bulunarak: Abdülhamid istibdatına son verip, ülkenin bütünlüğünü koruyacak genel ya da yerel bir reform yapmak (?) yerine, nasıl Bulgaristan'ı Ruslara bıraktıysa, Kıbrıs'ı İngilizlere bırakmayı, (daha sonraları da Bosna Hersek'i Avusturyalılara, Teselya'yı Yunanlılara, Rumeli'yi Bulgarlara, Girit'i isyancılara teslim edeceği gibi) tüm imparatorluğunu vilâyet vilâyet terketmeği yeğledi diyor (s.121).

Üçüncü bölüm Avusturya - Rus Antlaşmasına ayrılmış. 1896 Ağustosundan başlayarak 1908 Şubatına kadar uzanan bir dönem boyunca Avusturya ve Rusya Doğu'da statükonun korunması konusunda anlaşmışlardır. Avusturya'nın, Rusya'nın, Berlin'in ve malî çevrelerin aynı ölçüde bir Türk barışına gereksinimleri vardır. Avusturya kendi iç sorunu Viyana - Budapeşte çekişmesiyle meşguldür. Slavların kurtarıcısı rolüne ara veren Rusya Çin'e yönelmektedir. Berlin Abdülhamid'i koruması altına alırken, Alman sanayicileri ve malî çevreleri de, İstanbul'da elde edebilecekleri tüm olanaklardan yararlanmaktadırlar. Bu denge politikası içinde Abdülhamid dilediği gibi hareket edebilmektedir.

II. Abdülhamid Makedonya'da Yunan, Bulgar, Sırp ve Hırvatlar arasındaki rekabeti körükleyerek, Hıristiyanları birbirlerine düşürme politikası yürütmektedir. İmparatorluğun o sıralarda toprak bütünlüğünün bozulmasını istemeyen Avrupa ise, ciddiyetini koruyan Makedonya sorunu karşısında, köklü reform istemlerini yinelemektedir. Bölgedeki Türk yöneticilerin yanında, denetici niteliğinde kendi temsilcilerinin de bulunmasını kabul ettirmişlerdir.

Dördüncü bölümde denge politikasının zorlanmaya başladığı 1907-1908 yılları işleniyor. Makedonya'da anarşi sürüyor. Denge politikası ekonomik tavizler vererek ayakta kalabiliyor. Uzak Doğu'da barış, Fas sorununun çözümü, büyük devletlerin gözlerini yine Osmanlı İmparatorluğuna çevirmelerine neden oluyor. Sultanın bağımsızlığı, İmparatorluğun toprak bütünlüğü ve açık kapı siyasetine dayanan statüko artık pamuk ipliğine bağlı görünüyor. Demiryollarının paylaşımı Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin odak noktasını oluşturuyor. Taviz koparına yarışı ve savaşmadan sızma politikası karşısında Padişaha düşen, boyun eğmek oluyor. Jön Türkler tarafından Abdülhamid, Sancak demiryoluyla Avrupa Türkiyesi'ni Avusturya'ya, Bağdat hattıyla da Anadolu'yu Almanya'ya teslim etmekle suçlanıyor. Türkiye'nin arkasında Almanya'nın bulunması, İngiltere ve Rusya'nın diplomatik yollar dışında çözüm aramalarını bir ölçüde frenliyor.

Bu açıklamaların hemen ardından, Bérard kitabını şu sözlerle bitiriyor: "Altı aydır Anadolu vilâyetlerinde görülen askerî ayaklanmalar âniden Makedonya'ya sıçrıyor. Abdülhamid'in jurnalcileri öldürülüyor. İlginç bir yenilik: süresini dolduran askerler terhis olmak istiyorlar. Cezalandırmak için Saray'ın gönderdiği Şemsi Paşa öldürülüyor. Yağmacılara ve reformculara karşı, Genç Türkiye İmpa-

ratorluğu korumayı üstleniyor. Otuz yıllık istibdattan sonra, Abdülhamid Anayasayı yeniden yürürlüğe koyuyor. Hemen hemen hiçbir karşı koyma görmeden, devrim her yerde başarıya ulaşıyor." (s.352).

Sultanın Politikası, Sultan-İslâmiyet ve Güçler, Türkiye ve Çağdaş Hellenizm, Makedonya, Girit Sorunu gibi Osmanlı İmparatorluğuyla doğrudan ilgili kitapların da yazarı olan Victor Bérard, "Türk Devrimi"nin Abdülhamid dönemine ayırdığı bölümlerinde bolca gazete haberleri, elçilik ve konsolosluk raporları, diplomatik dökümanları kaynak olarak kullanmış. Daha çok diplomasi tarihi biçiminde kaleme alınan bu bölümlerin hemen ardından, devrimin başarıldığını belirterek kitabını bitirmesi, hem 1908 "Devrim"ini dinamiklerinden koparıyor, hem de kitabın iddialı başlığına ters düşüyor. Nerdeyse insan, Bérard'ın bir başka ad altında yayınlamayı düşündüğü çalışmasına, Meşrutiyetin ilânı üzerine, bu çarpıcı başlığı bulduğu kanısına kapılacak.

Can HAMAMCI

II. MEŞRUTİYET VE 31 MART AYAKLANMASI HAKKINDA İKİ ALMANCA KAYNAK KİTAP

Yakın dönem Türk siyasal tarihinin en önemli olaylarından II. Meşrutiyet (1908) ve ona bir tepki niteliğine bürünen 31 Mart Ayaklanması (1909) ile ilgili olarak hemen bu dönemde kaleme alınmış iki Almanca kaynak kitaptan sözetmek ilginç olacaktır.

Sözkonusu kaynaklardan ilki, 1908 yılının Temmuz ayında ilân edilen II. Meşrutiyet'i ve 1909 yılının Nisan ayında meydana gelen 31 Mart Ayaklanmasını İstanbul'da bizzat yaşayarak gören, o sırada İstanbul'da Ticaret Odası Hukuk Müşaviri olan A. Kutschbach'ın günü gününe tuttuğu notlardan oluşmaktadır: *Die Türkische Revolution -im Juli 1908 und im April 1909* [Türk İhtilâli -Temmuz 1908 ve Nisan 1909], Leipzig Verlag von W. Kutschbach, Halle a.S., Standard-Buchdruckerei g.m.b.h. (yayın tarihi yok).

Kitabın ilk yüz sayfası, yazarın günlüğünden oluşmaktadır. Geriye kalan yaklaşık yüz sayfalık ikinci kısımda ise, yazar 1908 yılının yaz aylarında Balkan ülkelerinde yaptığı gezi dolayısıyla, bu ülkelerin içinde bulundukları siyasal ve sosyal yaşam koşullarını gözler önüne sermiş, izlenimlerini dile getirmiştir. Yazar bu ikinci bölümün başına eklediği notta, özellikle önemli olan noktanın Türkiye'de anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasında önderlik eden kişilerin iddialarının belirtilmesi olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, kitabın asıl ilginç bölümü, bir günlük niteliği taşıyan ilk kısmıdır.

Ayrıca günlüğün yer aldığı sayfalarda bazı fotoğraflara da yer verilmiştir. Bunlar arasında, kitabın hemen başında yer alan padişah V. Mehmet'in büyük boy, Enver ve Niyazi Beylerin, Padişah II. Abdülhamid'in, Sadrazam Hilmi Paşa'nın, Ahmet Rıza Bey'in Hareket Ordusunun İstanbul'a yürüyüşünün, bu orduya ait topların şehre girişinin, Taksim Kışlası'nın çatışmalardan sonraki yıkık durumunun, Taksim Meydanı'ndaki ölü ve yaralıların, ölülerin tramvayla taşınmalarının ve 31 Mart Ayaklanmasına katılandan bazılarının halka açık idamlarının fotoğrafları zikredilmeğe değer.

Günlük, II. Meşrutiyet'in ilânına varan hareketlerin başlangıç tarihi olan 13 Temmuz günü başlamakta ve 14, 16, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27 ve 28 Temmuz günlerini içermektedir. Bu sırada Makedonya'da meydana gelen ayaklanma ve bunun İstanbul ve Saray üzerindeki derin etkileri kaleme alınmıştır.

Günlüğün ikinci yarısı, 13 Nisan yani 31 Mart Ayaklanmasının ilk günü başlamaktadır. Bu kısımda da 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27 ve 30 Nisan günleri ile 3, 10 ve 12 Mayıs günleri yer almaktadır. Ayaklanma ve ayaklanmanın bastırılması günleri son derece canlı bir dille tasvir edilmiş ve heyecanlı bir biçimde kaleme alınmıştır. 13-24 Nisan günleri arasında ayaklanma, 24-25 günlerinde ayaklanmanın bastırılması anlatılmış; 25 Nisandan sonraki günlerde ayaklanmanın bastırılmasından sonraki durum; 27 Nisan günü II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Sultan Reşat'ın (V. Mehmed) tahta çıkışı; 30 Nisan günü yeni padişahın ilk selâmlık töreni; 10 Mayıs günü yeni padişahın kılıç kuşanma töreni ve 12 Mayıs günü ayaklanma sonrası idamlar anlatılmaktadır. Günlük 1909 yılının Haziran ayının ortasında Yıldız Sarayı'nın ayrıntılı bir anlatımı ile sona ermektedir.

Kutschbach'ın günlüğü tarihçileri heyecanlandıracak yeni tarihsel bilgi ve açıklamalardan yoksun olmakla birlikte, günü gününe tutulmuş notlardan oluşması açısından ilginçtir. Örneğin 24 Nisan günü yazılmış ve Hareket Ordusunun İstanbul'a girişi ile meydana gelen silâhlı çatışmaları anlatan satırlar son derece canlıdır:

> "Konstantinopel, 24 Nisan:
>
> ...Sâkin yattık — Uyanıp da odamın balkonuna çıktığımda saat sabahın beşi idi. Omuzları üzerine dökülen bir palto ile başına da beyaz bir fes giymiş bir askerin duvara tırmandığını birden farkettim. Bu duvar bizim sokağı duvarın yan tarafından bulunan eski Türk mezarlığından ayırmaktadır. Orada bulunan askerî karakola geriden gizlice yaklaşıldı. Hemen ardından, yan sokaktan birbirine benzer askerlerin geldiğini ve yanlarında taşıdıkları tüfeklerle karakola saldırdıklarını gördüm. Saldırıya uğrayanların kendi kendilerine silâhlarını teslim etmeleri ve şimdiye değin nöbetçi olanların kendi bölgelerinde tutsak düşmeleri çok şaşırtıcı oldu. Sayıca çok kalabalık olan yabancı askerler derhal sokağı kontrol altına aldılar ve bir devriye çıkardılar. [...] Birkaç katlı yüksek evimin terasına çıktım. Buradan bütün İstanbul kuşbakışı görünüyor. Saat sabah altıbuçuk. Kuzeyden ilk top atışı duyuldu, hemen ardından da ikincisi.Şimdi tüfek sesleri de duyulmaya başladı ve ateş sesleri gökgürültüsünü andırır bir biçimde hiç kesilmeden devam etti. Pera Caddesinde de çatışma oluyor. Tüfek ve top sesleri gayet yakından geliyor ve her an çarpışanların birdenbire ortaya çıkarak görüneceği sanılıyor. Selânik'ten gelen birliklerin de önümüzde görünmesi bunu gösteriyor. Yoldan gelip geçen herkes sokaktan uzaklaştırıldı ve taraflar çatışmaya hazır hale geldiler. Çatışmanın mezarlıktan sonraki alana yayılması bekleniyor. Pera Caddesinin çıkışındaki Taş Kışla'nın çevresinde şehrin içinde çatışmalar devam ediyor. Selânik'ten gelen birlikler buraya gayet yakın olan Taksim Kışlası'na da saldırdılar. Buranın işgal edilmesinin önünü almak pek şüpheli görünüyor. Kışla topa tutuldu ve top mermileri Pera Caddesine de düşmekte. İşte, ağır top ve tüfek ateşi bize göre sağ taraftan, Galata'dan geliyor. Selanik'ten gelen birlikler Tophane Kışlası'na saldırdılar ve kışla kısa zamanda alındı [...]

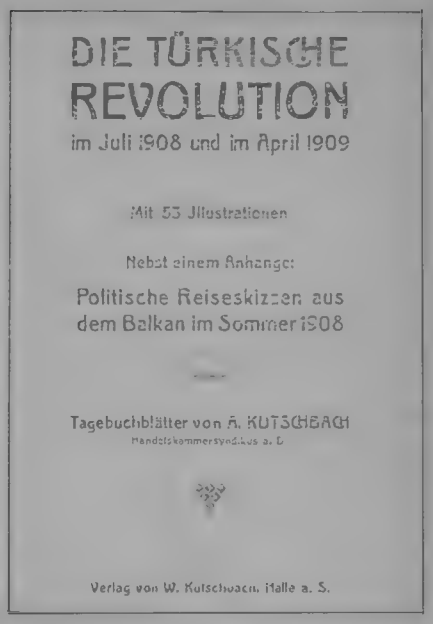

Son silâh sesinden bu yana aradan sadece beş dakika geçmişti ki, İstanbul'lular gayet sakin bir biçimde bir fincan kahve ile sigaralarını içmek için yeniden kahvehaneleri doldurdular. Bütün olan-biten sadece 'kısmet'ti." (s. 49-51 ve 55).

Aynı konuda yazılmış ikinci kitap ise küçük boy (10,5 × 15 cm) ve toplam 118 sayfa. Kitap Alman İmparatorluk Meclisi üyesi (milletvekili) Adalbert Graf Sternberg tarafından yazılmış: *Die Türkische Revolution* [Türk İhtilâli], Berlin; George Stilke, Einendruckerei und Verlags Gef. m.b.h., 1909. [Kitabın arka kapağından yazarın sadece Türkiye hakkında değil, başka ülkeler hakkında da yayın yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Kapakta yazarın yakında çıkacak olan kitabı şu ad ile ilân edilmektedir: *Die Barbaren von Marokko* (Fas Berberleri), Wiener Verlag, Wien.]

Sternberg'in kitabı, II. Meşrutiyet ve 31 Mart Ayaklanması hakkında kısa bir incelemedir. Kitabın ilk bölümü Osmanlı Devleti'nde anayasacılık hareketinin başlangıcını ve mücadelesini özetlemekte, anayasanın yeniden yürürlüğe girişini anlatmaktadır. İkinci bölümde 31 Mart Ayaklanmasının ilk günü olan 13 Nisanda meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde ise, 31 Mart Ayaklanmasının ikinci gününden Hareket Ordusunun İstanbul'a girişine dek geçen sürede meydana gelen olaylar kaleme alınmıştır.

A. Kutschbach'ın 31 Mart ve II. Abdülhamid'e karşı gayet uzak ve kuşkucu tutumuna karşılık, Sternberg İstanbul'da ayaklanmanın bastırılmasını sağlayanlara "Makedonya'nın hırsız çeteleri" demektedir (s. 52). Kitabın dördüncü bölümü, Osmanlı Devleti'nin geçmiş tarihi ile ilgili bazı yüzeysel açıklamalarda bulunmaktadır. Yazar Abdülhamid hakkında şöyle diyor:

> "Bugün bütün herşeyin günahı Sultana yüklenmektedir; fakat tarih onu pek çok şeyden azad edecektir. Zulmü korkudan, gerici yönetim biçimi ise mevcut koşullardan kaynaklanıyordu; en yetenekli kişileri kendine danışman seçmiş olduğunun en açık göstergesi, şimdiki yöneticilerin yine aynı kişileri yönetimin en üst kademesine getirmiş olmalarıdır. Abdülhamid'in düşüşü bir zorunluluktu, çünkü o padişah olduğu sürece hiçbir Jön Türk kendini güvende hissedemezdi" (s. 68).

Kitabın beşinci bölümünde, yazar "Anayasal Türkiye'nin Geleceği" başlığı altında gayet kötümser bir tablo çizmekte, bu İslâmî toplumda tutucularla reformcular arasındaki çatışmanın daha da şiddetleneceğini tahmin etmekte, sonuçta da anayasal bir yönetimin geleceğine bir hayli karamsar ve kuşkulu bakmaktadır. Yazar, Jön Türkler'in hedeflerine sempati beslemekteyse de, başarılarından ümitli değildir.

Altıncı bölümde, yazar İstanbul hakkında genel izlenimlerini parça parça anlatmaktadır. Bunlar arasında, II. Abdülhamid, genel olarak padişahların hayatları, Harem, İstanbul'un Türk Kadınları ve parlamento ile Ahmet Rıza zikredilebilir. Yazar, pek az güzel kadın gördüğünden şikayet etmektedir; oysa Fransız, Alman, Rum ve Ermeni kadınları batılı hemcinslerinden pek az farklıdırlar... Türk kadınlarının tipik özellikleri şöyle anlatılmıştır: "kara gözler, solgun yanaklar; kış mevsiminde bir dizi keklik gibi, birbirlerine sokulmuş otururlar" (s. 96).

İlginç bir tesadüf, A. Kutschbach'ın kitabının olduğu gibi Sternberg'in de kitabının son bölümünün Yıldız Sarayı'nın uzun ve ayrıntılı tasvirine ayrılmış olmasıdır.

Bununla birlikte, her iki kitabın karşılaştırılmasında şu nokta gözden kaçmamaktadır ki; A. Kutschbach 31 Mart Ayaklanması ile II. Abdülhamid arasında tam bir paralellik ve işbirliği olduğunu kendi yorumu olarak ortaya koyarken, Sternberg Abdülhamid'in bu olayda aktif bir rolü olmadığını (onun olayı tertiplemediğini, sadece teşvik etmekle kaldığını) vurgulamaktadır.

Ele alınan bu iki Almanca kaynak, sözkonusu dönem ve olaylarla ilgili olarak yeni bilgileri içermemelerine karşın, şimdiye dek bu dönemle ilgili incelemelerde kaynak olarak kullanılmamış olmaları açısından ilgi çekici sayılabilirler.

Cemal KOÇAK

İkinci Meşrutiyet Döneminin Başlarında
Bir Türkün Fransızca Olarak Yazdığı Bir Yapıt:

Toplumbilim İncelemeleri
OSMANLI ULUSU

Avukat Giritli Ahmet Saki
Klapsarzade* tarafından
İstanbul, Ahmet Saki
Matbaası, 1910 (32 s., 100 para)

Osmanlı Ulusu başlıklı deneme, bir Giriş ile yedi bölümden oluşuyor:

1. Neme Lâzım (Fransızca metinde de Türkçe yazılmış!)
2. Eğitim
3. Ulusal Erdemlerimiz
4. Halkın Eğilimleri
5. Kışla Yaşamı
6. Örgütlenmemiz
7. Zenginliklerimiz

Giriş'te genel tarihin yetersizliğinden ve toplumbilim incelemelerinin gerekliliğinden söz eden Ahmet Sâki, tipik bir pozitivist Jön Türk: "Genel tarih bize ulusların kavgalarındaki yazgılarından başka bir şey öğretmez; bu nedenle, ulusları kendilerine özgü yaşamlarında, asıl yuvalarında ve özellikle çeşitli ilişkilerinde tanımamız gereklidir; bu durumda yardımımıza yetişen ... sosyolojidir." Ona göre, "ne yazık ki çok kötü tanınmış ve bazan bilgili dünya tarafından kara çalınmış olan Osmanlı ulusu, temelde başkalarından farklı değildir." Kendisinin bu kitapçığı yazmasının amacı da, Osmanlıların niteliklerini bütün dünyaya tanıtmaktır.

"Neme Lâzım" bölümünde, Ahmet Sâki idealist yaklaşımını da ortaya koyuyor ve Abdülhamit mutlakiyetinin en büyük sakıncasının, ulusun kendi durumu ve geleceği üstünde düşünmesini engellemesi olduğunu ileri sürüyor. "Bu mantıksız yönetim, her türlü dayanışma fikrini, hak arama umutlarını ve ödev duygusunu bizden uzaklaştırarak, ulusumuzu genel bir cansızlığa itmiştir." Yeni yönetici ve eğiticiler, gelecek kuşaklara "neme lâzım"cı uyuşukluğu unutturmalıdır.

Bütün girişim ve eylemlerde, başarının tek etkeni "Eğitim"dir. İslâmiyet de, öteki dinler gibi, eğitimi öğütlemiştir; fakat mutlakiyet rejimi, Osmanlıları bilgisiz bırakmıştır. Düşünsel yaşamımız, ancak Meşrutiyet'le başlamaktadır. "Yeni okullar açmak, öğretmenler atamak veya ilk öğrenimi zorunlu kılmak yeterli değildir." Kısa sürede, Osmanlı gençliğini yetiştire-

bilmek için, kendi yapımıza uygun yöntemler benimsememiz gerekir ki, bu da toplumbilimsel bir çözümlemeye dayanmak zorundadır.

"Osmanlı ulusu, bugün başka birçok ulusa fidanlık görevini yapmış bir uygarlığın [Arap medeniyetinin] kalıtçısı olduğunu öne sürerek övünebilir." Dolayısıyla, biz "gelişmiş bir uygarlığın doğal olarak serpilemeyeceği, ancak dışarıdan alınması gereken" bir ülke değiliz. Her türlü durumda, kendi yaşayışımızdan çıkan ilke ve kurallara bağlıyız. Bu özellik, "ulusal erdemlerimiz"in başında gelmekte. "Bizi gururlandıran kahramanlıklarla dolu tarihimiz, onlara değişik bir görünüm veren kurumlarımız: geçmişteki feodal rejimimiz, tımarlarımız, zeametlerimiz, yeniçerilerimiz, devşirmelerimiz ve nihayet Mecelle derlememiz, sosyolojik açıdan bize bir ulus olarak gerekli kimliği vermeye yetiyor."

Osmanlı ulusunun başka devletlere oranla yavaş gelişmesi, ulusal gelişmeye yönelik her atılımı durdurmayı amaçlayan, yozlaştırıcı mutlakiyete boyun eğmesindendir. Bugün yeniden kalkınma *(régénération)* için ulusumuzun yeterince donatımlı olmamasının yarattığı boşluğu, yöneticilerimizin enerji ve yurtseverliklerinin dolduracağı umudundayız. Zenginliklerimiz ve erdemlerimiz, kesin başarı güvencesidir.

Osmanlı ulusunun çok çeşitli öğelerden *(anasır)* oluşması, "halkın eğilimleri"ni saptamayı bir ölçüde güçleştirmektedir. Bilgiç *(savant)* dış dünya, bizi yeterince tanımıyor. Onlara kendimizi olduğumuz gibi, erdemlerimiz ve kusurlarımızla, hatta önyargı ve boşinanlarımızla tanıtmak, yararımıza olacaktır.

Ulusumuzun (Müslüman, Hıristiyan, Musevi) tüm öğelerinin egemen eğilimi, din üzerinde yoğunlaşmaktadır. "Kanımca, ulusal kalkınmaya bir engel oluşturmayan bu eğilim," halkımızı eğitilmeye ve daha ahlâklı olmaya yetkin kılmaktadır. Ancak, bu eğilimin dikkatle kullanılarak, yozlaşmaya ve bağnazlığa dönüşme tehlikesi önlenmelidir.

Osmanlı halkında adalet duygusu yaygındır. Bu, yasalara saygı gösterilmesi sonucunu doğurmaktadır. Böyle bir manevî ortam, devlet adamlarının ülkemizi iyi yönetmek için yararlanabilecekleri zengin bir kaynaktır.

"Vatan bütün çocukları ile yaşar, onlar için ve onlar sayesinde yaşamak zorundadır." Kışla yaşamı, en değerli geleneklerimizdendir. Fakat, askerlik görevi, öteden beri zorunlu ve genel olsaydı, ulusun çeşitli öğeleri arasında bugünkü görüş ayrılıkları hiç doğmayabilirlerdi.

"Askerlik yaşamının iyi örgütlendiği ülkeler, her zaman bütün toplumsal savaşımlarda ilk sıraları tutmuşlardır." Anayasa (Meşrutiyet yönetimi), askerlik görevini yaygınlaştırmakla, "Osmanlı yurttaşları arasında gerçek kardeşliğin ve uyuşmanın oluşmasını önleyen bütün engelleri" ortadan kaldıracaktır.

Osmanlı ulusu, Meşrutiyet'le yeniden doğuşunun başlangıcındadır. Devrimden bu yana geçen onsekiz ay boyunca, "yürütme erki geniş bir reform programı ile, despotik yönetimin korkakça körelmeğe bıraktığı idare mekanizmasının çarklarını canlılıkla onarmaya koyuldu. Genel bir ayıklama, arındırma başlatıldı; ulus, memur egemenliği ve yıkıcı kayırıcılık sistemi tarafından servetinin savurganca harcanmasına artık göz yumamazdı." Yeniden örgütlenme açısından, yasama ve yürütme erkleri kısa sürede büyük işler başardılar. "...oylanan yasaları, ülkenin huzurunu sağlamak için alınmış yönetsel önlemleri bir bir saymaksızın, Fransa'da XVI. Louis zamanından daha kötü bir durumda bulunan maliyemizin örgütlenişini kıvançla aktarabiliriz."

Çağdaş dünyada, savaş artık "silâhlarla değil, ticaretle yapılmaktadır; bu ekonomik savaşım alanında dayanıklı duramayan ülkenin vay haline!" "...jeologlar yörelerimizin birçok çeşitli madenlere sahip olduklarında hemfikirdirler... doğa, Adana, Bağdat, Ankara, Konya topraklarımızı verimlilikle kutsamıştır; otlaklarımızın benzeri yoktur; sınırsız ormanlarımız bir başka ulusa toplumsal mutluluk sağlamak için yeterlidir; sebzelerimizin, meyvalarımızın, toprağımızın tüm ürünlerinin yaygın bir ünleri vardır; ülkemizin bize sağlayabildiği bütün bu yararlara, maddî kaynaklarımızın genişliğine karşın, hiçbir noktada genel bir bolluk sağlayabilecek başarı gösteremedik." Bu acıklı durumun başlıca nedeni, ulaşım yollarımızın yetersizliğidir. Oysa, insanlarımız tembellikle suçlanmaktadır. "... en uygar, en etkili ve en yetkin ulusu ele alalım; onu Osmanlı ulusunun onca yıldır içinde bulunduğu aynı koşullar içerisine koyalım; hemen sonrasında göreceğiz ki, bu insanların eski durumu fazla devam edemeyecektir; enerjisi körelecek, etkinliği artık onu canlandırıcı sonuçlara varamayacak ve yaratıcı gücü giderek güçsüzleşip yok olarak tükenecektir. Hayır! Osmanlı ulusu tembel değildir; ancak etkinliği, enerjisi, yetenekleri, tüm güçleri, onu körelten ve onca mutsuzluğuna neden olan despotizmin zararlarıyla törpülenmiştir.

Zararlı düzenin bize taşıttığı zincirleri kıran Anayasamızı saygıyla selâmlayalım!"

Trablusgarp, Balkan ve Cihan Savaşları öncesinde çizilen bu iyimser tablo, gördüğümüz gibi, iki ana renkten örülü: sâbık ve sâkıt hakan II. Abdülhamid'e kızgınlık ile İttihatçıların becerileri hakkında beslenen umut. Daha sonraki gelişmeler, bu "toplumbilimsel" çözümlemenin yüzeysel kaldığını bize acı acı kanıtlayacaktır. Çözüm belki yine "düzenleme"de de; iyi olmak kötü olmak, pek insanların elinde değilmiş, meğer!

Mete TUNÇAY

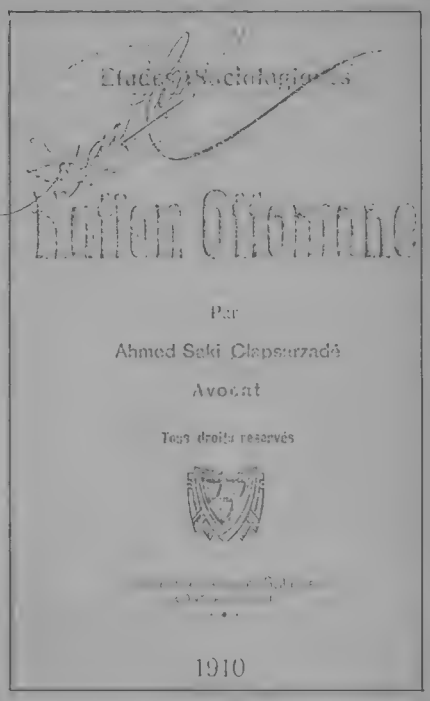

"Her hakkı mahfuz" olan kitabın, o zamanki âdet üzere, her bir nüshasına vurulan muharririn mührü:

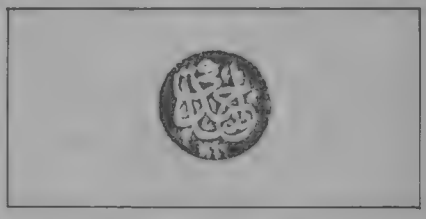

* Ailesinin "Derin" soyadını aldığı saptanan bu zat, kapaktan anlaşıldığı gibi, elimizdeki kitapçığın basıldığı matbaanın sahibiydi. Sonradan (H.Enver Paşa'nın dergimizin ilk altı sayısında tefrika edilen Türkçülüğün Tarihi'ne ilişkin makalelerinin yayımlandığı), Celâl Nuri (İleri) tarafından 1916-1918 yıllarında İstanbul'da çıkarılan *Edebiyyat-ı Umumiyye Mecmuası*'nın "Müdir-i Mes'ul"ü olmuştur.

Ahmet Sâki Bey, daha sonra Montesquieu'den *Romalıların Azamet ve İnhitatları Hakkında Mülâhazat*'ı (Büyüklük ve Çöküşleriyle İlgili Düşünceler) iki cilt halinde çevirmiştir (Dersaadet: Efkâr-ı Cedide Kütüphanesi, 1335-36/1919-20), 96+152 s. Bu çevirisinde, kendisini "dava vekili" ve "muallim" olarak tanıtmaktadır. Gerçekten, o sıralar Mekteb-i Mülkiyye'de Hukuk-u Esasiyye müderrisi, yani Anayasa Hukuku profesörüdür. Nitekim, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi'nde A.6748 numaraya kayıtlı bir cildin başında, bu konuda 212 sayfalık (el yazmasından taşbasması) bir teksiri vardır (1337/1921, 4. tab').

TBMM Albümü'ne göre, "Aklapsarzade" Ahmet Saki Bey (1876-1930), II. ve III. dönemlerde Antalya milletvekili olmuştur. Hukuk mezunu, evli ve bir çocukludur; Fransızca ve Rumca bilir.

Eski öğrencilerimden Selçuk Yıldız, benim bu kitapçık üstüne bir tanıtma yazısı hazırlayabilmem için, "Osmanlı Ulusu"nun tümünü Türkçeye çevirdi. Emeğinden ötürü, kendisine çok teşekkür ederim.

M.T.

Enver Celalettin Paşa'nın Etimolojileri

Prof. Dr. TALÂT TEKİN

Polonez Mustafa Celalettin Paşa'nın oğlu Hasan Enver Celalettin Paşa'nın (1851-1929) *Tarih ve Toplum* dergisinin ilk sayısından beri yayımlanan "Türklerin Aslı" konusundaki seri makaleleri derginin Haziran sayısında sona erdi. "Mütekaid Erkân-ı Harbiye Feriki Enver" imzası ile ilk olarak *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*'nda yayımlanan (2 Haziran 1917-30 Mart 1918) bu makalelerde Enver Paşa, Herodotos, Strabon vs. gibi kaynaklardaki bazı verilere dayanarak birtakım ilginç etimolojiler yapmış, sonra da bu etimolojilerin ışığında (!) Türklerin aslı ve kökeni hakkında birtakım ilginç görüşler ileri sürmüştür. Türkçülük-Turancılık ideolojisinin öncülerinden Yusuf Akçura, Enver Paşa'nın, bu yazıları, 1869'da *Les Turcs anciens et modernes* (Eski ve yeni Türkler) adlı Fransızca bir eser yayımlamış olan babası Mustafa Celalettin Paşa'nın "yolundan yürümeye çalışarak" ve "merhumun bazı müsvettelerinden istifade eyleyerek" kaleme almış olduğunu kaydeder (bkz. *Tarih ve Toplum*, Ocak 1984, s. 15). İster Polonez Mustafa Celalettin Paşa'nın, ister oğlu Hasan Enver Paşa'nın olsun, bu makalelerde yapılan etimolojiler ve bunlara dayanılarak ileri sürülen görüşler Cumhuriyetin ilk dönemindeki resmî tarih ve dil tezlerimizin habercileri veya öncüleri niteliğindedirler ve bu nedenle önemlidirler.

Tarihe, özellikle Türk tarihine meraklı bir zat olduğu anlaşılan Enver Celalettin Paşa'nın I. Dünya Harbi'nin son yıllarında kaleme aldığı bu makalelerde yapmış olduğu etimolojiler ilginç fakat -hemen belirtelim- bilimsellikten uzak, yakıştırma ve uydurma birtakım açıklamalardır. O kadar ki bunlar "Etimoloji öyle bir bilimdir ki onda ünsüzler pek az dikkate alınır, ünlüler ise hiç hesaba katılmaz!" diyen Voltaire'e hak verdirtecek niteliktedir.

Bu yazımızda, *Tarih ve Toplum* dergisinin ilk sayısında yayımlanan "Türklerin Aslı" adlı makaledekilerden başlıyarak, Enver Paşa'nın bu yazı dizisi boyunca yaptığı etimolojileri birer birer gözden geçireceğiz.

Skit (Scythe)= Türkçe Çiğit, Çiğatay (Çağatay)

Enver Celalettin Paşa'nın yaptığı ilk etimoloji *Skit* (Scythe)= *Çigit, Çiğatay* eşitlemesidir. Tarihçi Herodotos'un *Skythai*(Skyth'ler) olarak zikrettiği kavim adının aslı, Paşa'ya göre, Türkçe *Çiğit*'tir ve bu ad *Çiğatay* (Çağatay) kelimesinde mevcuttur. Grekçede "ç" harfi ("sesi" demek istiyor) bulunmadığından eski Yunanlılar bu adı *Skyth* (Skit) olarak söylemiş ve yazmışlar, daha sonra da Fransızlar bu kelimeyi *Scythe* yazıp "sît" şeklinde yanlış telâffuz etmişlerdir.[1]

Enver Paşa'nın bu etimolojisi ve onunla ilgili açıklamaları kabul edilemez. Çünkü:

1. Türk kavimleri arasında *Çiğit* diye bir kavim yoktur; Paşa, bunu *Çiğil* adının bir türü olarak kendisi düşünmüş olmalıdır;

Eski Yunanlıların, dillerinde "ç" sesi bulunmadığı için *Çiğit* adını *Skyth* şeklinde yazmış oldukları görüşü de doğru değildir; çünkü Yunanlılar kendileri için yabancı olan "ç" sesini "s" ile değil, "ts" le söyler ve yazarlar (örneğin *Çağatay* kelimesi Yunanca kaynaklarda *Tsagatai, Tsakhatais, Tsakhataioi* vb. tarzında her zaman "ts" ile yazılmıştır);

3. Paşa'nın antik *Skyth* kavim adı ile hayali *Çiğit* kelimesini birleştirmek için "i" ile *Çiğatay* tarzında okuduğu kelime, gerçekte, "a" ile *Çağatay*'dır. Türkçe kaynaklarda böyle geçen bu ad, Moğolların Gizli Tarihi'nde *Ça'aday (Çağaday)* şeklinde "d" iledir.[2] *Çağatay* veya *Çağaday*, bilindiği gibi, aslında bir kişi adıdır (Çingis Han'ın ikinci oğlunun adı) ve tabiî Türkçe değil, Moğolcadır!

Özetleyecek olursak, Enver Paşa'nın Fransızların Herodotos'taki *Skyth* adını *Scythe* şeklinde yazıp "Sît" tarzında yanlış telâffuz ettikleri iddiası doğru ise de, onun *Skyth*'lerin Türk asıllı olduğu iddiasını kanıtlamak için yaptığı etimoloji veya eşitleme gerek Türk dilbilimi gerekse genel dilbilimi bakımından mesnetsiz geçersiz ve yanlıştır. Adları ve kimlikleri üzerine pek çok spekülâsyon yapılmış olan *Skyth*'lerin (*Sarmat*'lar, *Saka*'lar ve *Massaget*'lerle birlikte) İranî kökenli oldukları bugün genellikle kabul edilmektedir.[3]

Turan Adının Kökeni

Enver Paşa'nın ikinci etimolojisi *Turan* kelimesininkidir. Ona göre, bu kelimenin aslı *Torank* veya *Turan, Toran* veya *Turan*' dır; anlamı da "dağlık yer, yüksek mahal" dir; çünkü bu kelimenin kökü olan *tor* veya *tur* Eski Türkçede "dağ, yüksek yer" demektir ve kelime bu köke Türkçe *-ank* veya *-an* yer adı eki (ism-i mekân edatı) eklenmek suretiyle meydana gelmiştir.[4]

Bu etimoloji de tamamiyle uydurma veya yakıştırmadır. Bir kere Türkçede *-ank* veya *-an* diye bir yer adı eki yoktur. Böyle bir ek olsa bile sonuç değişmez; çünkü "dağ" anlamındaki *tûr* kelimesi Türkçe değil, Arapçadır! Nihayet, *Turan*, Enver Paşa'nın sandığı gibi "dağlık" veya "yüksek bir mahal" olmayıp, tam tersine, Hazar'la Aral'ın arasındaki Üst-Yurt yaylası ile Orta Asya'nın güney-doğu dağlık bölgesi arasında uzanan büyük çukurluğun adıdır (Rusça *Turanskaya nijmennost*). Turan çukuru veya Turan ovası denilen bu alçak bölgedeki en yüksek tepelerin rakımı 90 ilâ 180 metre arasında değişir.

Turan çukurunun adı Türkçe değil, Farsçadır. İran'ın kuzey-doğu tarafındaki bu büyük çukurluk veya ova, adını, vaktiyle (İ.Ö. V. yüzyılda) buralar göçmüş olan *Tûra* veya *Tûr* adlı bir kavimden almıştır. Bu kavmin adı Auesto'da *Tûra* olarak geçer.[5] Kelimenin sonundaki *-an* morfemi, büyük bir ihtimalle, Farsça çokluk eki *-ân*'dır. İslâm müellifleri *Turan*'a adını veren kabileleri *Tûr* adıyla anarlar.

Tûr veya *Tûra*'ların Türk asıllı olmaları ihtimalleri çok zayıftır. Firdevsi'nin *Şâhnâme*'sinde hikâye edilen İran-Turan mücadeleleri, İranlılarla Türkler arasında değil, fakat İranlılarla Tûran'lı kabileler, yani İran'ın doğusundaki İranlı kabileler arasında cereyan etmiş olmalıdır.[6] Orta Asya tarihçileri, *Tûra* veya *Tûr* kabilelerinin başlıcalarını Hint-İranlıların, Tuna nehri yönünden ve Karadeniz'in kuzeyinden gelen Thraklarla Kimmer'lerin, Herodotos'un İ.Ö. IV. yüzyılda bu bölgede tesbit et-

tiği Massaget'leri, onlarla karışmış olan Doğu Avrupa'lı Skyth'lerin ve Orta Asyalı Saka'ların teşkil ettiği görüşündedirler.[7]

Altay, Çiğatay ve Hatay

Enver Paşa, *Turan*'ı "Eski Türklerin anayurdu, insanlığın beşiği Orta Asya dağları ve yüksek yaylaları" olarak niteledikten ve etimolojisini de yaptıktan sonra, burânın eski halkına türlü adlar verilmiş olduğunu ve bu adların çoğunun "yüksek yer çocuğu", "yüksek yer adamı" veya kısaca "dağlı" gibi anlamlar ifade ettiğini söylüyor. Ona göre, *Altay, Çiğatay* ve *Hatay* kelimelerinin anlamı budur. Bu kelimelerdeki -tay hecesi "çocuk" *Al-, Çiğa-* ve *Ha-* kökleri de "yüksek" demektir.[8]

Bu etimolojiler de tamamiyle uydurmadır. *Altay* "Altın dağ" adı Moğolcadır (krş. Mog. *altan* "altın"). Türkçesi Orhon Kitabeleri'nde sık sık geçen *altun yış* "Altın dağ", Çincesi de aynı anlama gelen *Kin-şan*'dır.

Paşa'nın *Çiğatay* şeklinde yazdığı *Çağatay* veya *Çağaday*'ın da Moğolca kişi adı (Çingis Han'ın ikinci oğlu) olduğunu yukarda belirtmiştik.

Hatay'a gelince, bu kelimenin aslı Orhon Kitabeleri'nde sık sık geçen *Kıtany*'dır. *Kıtany*'lar Göktürklerin doğusunda, Mançurya'nın güneyinde oturan eski bir Moğol kavmi idi. Bu kavim Çin kaynaklarında *K'i-tan*, Moğolların Gizli Tarihi'nde de *Kitan* ve *Kitat* (çokluk şekli) şeklinde geçer. Kelimenin İslâm kaynaklarındaki şekli ise *Hıta(y), Hata(y)*. Kıtaylar Kuzey Çin'de 1066-1125 tarihleri arasında Liao sülalesi adı ile kendi başlarına bir devlet kurmuşlardı. Bunların bir kolu olan *Kara-Hıtay*'lar 12. yüzyılda Türkistan'da fethetmişlerdi. *Hıtay* adı Farsçaya *Hatâ* biçiminde geçmiştir. Klasik İran şiirinde *Hatâ*, güzelleri ile ünlü Çin Türkistanı anlamına kullanılır. *Türk-i Hatâ* (Çin Türk'ü) terkibinin asıl anlamı "Türkistan'lı güzel" idi. İşte, *Hıtay* veya *Hatay*'ın Türklerle, Türklükle ilgisi ve ilişkisi bu kadardır.

Moğol kabilesi *Kitan* veya *Kitay*'ın etomolijisi bilinmiyor. Bilinen bir şey varsa o da Rusçada Çin'e bugün dahi *Kitay* denildiğidir. Moğollar da Çin'e *Hyatad* diyorlar. Bu kelime Klasik Moğolca *Kitad*'dan gelir.

Tork, Törk Veya Türk

Enver Paşa, *Türk, Törk* veya kalın söyleyişle *Tork* kavim adını da *Tor* veya *Tur* "dağ" (!) kökünden getiriyor ve anlamının "Tur'lu" veya "Turanlı", yani "dağlı" olduğunu ifade ediyor. Ona göre bu kelimenin sonundaki "-k", Eski Türkçede "lı" anlamında olan nisbet edatıdır.[9]

Türk'ü *Turan*'a bağlayan bu etimoloji de uyduruktur. *Türk* kelimesinin bildiğimiz en eski şekli Orhon Kitabeleri'ndeki iki heceli *Türük*'tür (Sir Gerard Clauson'un kelimeyi *Türkü* tarzında okuması yanlıştır)[10], yani kelime en eski belgelerden beri ön vokallidir. Bu nedenle onu "Tûr'lar" demek olan İran kökenli *Tûran*'a bağlamak yanlış olur.

Türk (Orhon Türkçesi *Türük*) kelimesi için geçerli iki etimoloji vardır: 1. Kelime "yaratılmak" anlamındaki Eski Türkçe *törü-* fiilinden *-k* ile türemiş bir sıfattır (Macarca *Török* şekli ile eski Rus kaynaklarındaki *Tork* biçimi bu teoriyi destekler niteliktedir); 2. *Türk* kelimesi Uygurca metinlerde geçen ve "güç, kuvvet; güçlü, kuvvetli, olgun" anlamlarındaki cins ismi *türk* ile bir ve aynıdır (A. von Le Coq'un teorisi): *erk türk* "güç, kuvvet", *erklig türklüg* "güçlü, kuvvetli", *türk yigit kızlar*... "olgun genç kızlar...", vb. gibi.

İran〈Irank "Ovalı", Irak "Ovalı"

Enver Paşa'ya göre "dağlık" olan Turan'a karşılık ovalık olan Harezm'e eski Türkçede *Irank, Iran* veya *Irak* adı verilirdi. Bu kelimelerin kökü olan *Ir-* "ova" anlamına idi. Böylece *Irank* veya *Iran* "ovalı" demek oluyordu. *Irak* ise *İran* kelimesinin "muarrebi", yani "Arapçalaşmışı" idi.[11]

Bu etimolojilerin de gerçekle hiçbir ilgisi yoktur. *İran* adı, çok iyi bilindiği gibi, "Ârî'ler, *arya*'lar" anlamındaki Pehlevî *Ariana* kelimesinden gelir. Avesta'da *airyana* şeklinde olan bu sıfat daha sonra *êrân* söylenişini kazanmıştır. Kelimenin kökü, Sanskritçe "asil, soylu" anlamında olan *arya*'dır.[12]

Irak adı da, büyük bir ihtimalle, Orta Farsçada ve Pehlevîde *İran*'a verilen adlardan biri olan *Êrâk* kelimesinden türemiş ve Arapçalaşmıştır. Antik çağda Güney Irak'ta *Erekh* adında bir de şehir vardı. Bu ad ile *Irak* arasındaki benzerlik açıktır.

Mer Ircanienne= Derya-yı Irkân Veya Irklar Denizi.

Enver Paşa, Hazar Denizi'nin antik çağdaki adlarından biri olan ve Fransızcada *Ircanienne* şeklinde sıfatlaştırılan kelimenin de Türkçe asıllı olduğunu ve "Irklar denizi" anlamına geldiğini iddia ediyor.[13]

Bu etimoloji de tamamiyle asılsız veya uyduruktur. Paşa'nın Harezm Türklerine *Irk* denildiği, bu kelimenin de Türkçe "ova" anlamına *Ir* ile nisbet eki *-k*'dan oluştuğu yolundaki iddiası da öyledir. Türkçede "ova" anlamına *ır* diye bir kelime olmadığı gibi *-k* diye bir nisbet eki de yoktur.

Enver Paşa'nın "Irklar", yani "ovalılar, ovalı Türkler" diye açıkladığı (!) kelimenin aslı *Hyrkania*'dır. *Hyrkania*, Hazar Denizi'nin güney-doğu kıyılarında bulunan bir ülkenin adı idi.[14] Bu ad Bîsutûn Kitabeleri'nde *Varkâna*, Zend-Avista'da da *Vehrkâna* şeklinde geçer. Bu bölgenin Yeni Farsçada adı *Gurgân*, bunun Arapçalaşmış şekli de *Curcân*'dır.[15]

Hazar'ın güney-doğu kıyılarına, dolayısıyla da Hazar'a adlarını veren *Hyrkan*'lar muhakkak ki İrani bir kavimdi. Herodotos, Kserkses ordusuna katılan Hyrkania'lıların Persler gibi giyindiklerini kaydeder.

Hazar Denizi antik çağda güney-batı kıyılarında oturan *Kaspi* kavimine izafeten *Kaspi* Denizi diye de adlandırılmıştır.[16] Bu ad Avrupa milletlerince bugün de kullanılıyor (İng. *Caspian Sea*). *Hazar* adı ise, bilindiği gibi, Hazar Türklerinden ötürü verilmiştir.

Ural= Ur İli, Or İli "Kuzey İli", "Dağ İli"

Paşa'ya göre Ural dağlarının adı da Türkçedir; zira *ur* veya *or* Eski Türkçede "dağ; ok; kuzey" anlamlarınadır. Kelime sonundaki *-al* da "ülke" anlamındaki *il*'den başkası değildir, tabiî.[17]

Hemen belirtelim ki Eski Türkçede bu anlamlardan herhangi birini taşıyan bir *or* veya *ur* kelimesi yoktur. Kâşgarlı'daki *or* kelimesinin anlamı, "kestane ile doru arasında bir at donu"dur. Bu kelime Kazakçada "koyu kırmızımsı kahverengi" olarak yaşamaktadır. Kazakçada ve başka bazı Türk dillerinde bir *or* kelimesi daha vardır ki onun da anlamı "dağ" değil tam tersine "çukur" veya "hendek"tir!

Pamir〈Bâm Yer "Yüksek Yer"

Enver Paşa'ya göre "Turan dağlarına (!) *Kaf dağları* nâmı dahi verilir idi ki bu isim bâdehu Kafkas dağlarına alem olmuştur. Bu dağlar dünyanın *bâm yeri* (yüksek yeri) addolunup bu tabir-i kadimden *Pamir* ism-i hası hasıl olmuştur ki *bâm yer* demektir".[18]

Bu etimoloji de, bundan öncekiler gibi, asılsız ve uydurmadır, "halk etimolojisi" niteliğindedir; çünkü *bâm* kelimesi Türkçe değil, Farsçadır! *Pamir* yaylasına adını verenler Türkler idiyse, bunlar nasıl olup da "yüksek" anlamında Türkçe bir kelime yerine *bâm*'ı kullanmışlardır? Belli ki, Paşa, Asya'daki her coğrafî adı Türkçe kabul ediyor veya Türkçeye göre izaha çalışıyor.

Tatar〈Tat-ar "Yabancı Adam"

Enver Paşa'nın etimolojileri içinde en sağlam görünenlerden biri. *Tat* kelimesinin orjinal anlamı "yabancı, ecnebi"dir ve bu kelime daha Orhon Türkçesinde vardır. Göktürkler, hâkimiyetleri altındaki yabancı kavimlere, özellikle İranlılara bu adı veriyorlardı. Kâşgarlı'da da *Tat* kelimesinin anlamı "Fars, İranlı"dır. "Yabancı" anlamındaki *Tat* kelimesi ile "adam" anlamındaki *er* kelimesinin zamanla uyuma girerek *Tatar*'a dönüşmesi mümkündür. Ne var ki Tatar kavim adının bu şekilde meydana gelmiş olması şüphelidir: *Tatar* adı ilk kez Orhon Kitabeleri'nde, *Otuz Tatar* kavim adında geçer. Ancak Orhon Kitabeleri'ndeki *Otuz Tatar*'lar, Türk değil,

Moğol kabileleriydi. Buna göre, *Tatar* kavim adının da Türkçe değil, Moğolca olması kuvvetle muhtemeldir.

Tatar adının Türkler için kullanılması nisbeten yenidir. Ruslar, Altın Ordu'nun Moğollarla Türklerden oluşan karışık halkına *Tatar* adını vermişler, Avrupalılar da Rusları takip ederek Tatar adını bu anlamda, yani "Türk ve Moğol" anlamında kullanır olmuşlardır. Bugün *Tatar* Türk halkının, *Tatarca* da bir Türk dilinin adıdır.

Baykal < Bayköl "Büyük Göl"

Enver Paşa'nın oldukça sağlam sayılabilecek olan birkaç etimolojiden biri de budur. Baykal Gölü'nün adı Orhon Kitabeleri'nde geçmez. Moğolların Baykal Gölü'ne önceleri *Tenggis*, yani "Deniz" dediklerini *Gizli Tarih*'ten öğreniyoruz. Moğollar bugün Baykal Gölü'ne *Dalay nûr* derler ki bunun anlamı da "Büyük göl" dür. Ayrıca, daha eski *Baykal*'dan gelen Yakutça *baygal* kelimesinin anlamı "deniz, okyanus"tur. Bütün bu veriler karşısında Baykal adının Eski Türkçe *Bay köl* "zengin göl, büyük göl" terkibinden geldiği ileri sürülebilir ve savunulabilirse de bu etimoloji henüz kanıtlanmış sayılamaz.

Friedrich Hirth, vaktiyle, *Baykal* adının eskiden bu göl civarında yaşamış olan ve adları Orhon Kitabeleri'nde geçen *Bayırku* veya *Bayarku* kavim adıyla ilgili olabileceğini ileri sürmüştü.[19] Reşidüddin'e göre de Baykal yöresinin adı *Barkucin* veya *Barkucin-Tukum* ve orada yaşayan halkın da da *Barkut*'tur.[20] Reşidüddin'deki *Barkut* adı *Bayırkut*'a tekabül edebilir, bu ise *Bayırku* kavim adının çokluk şekli olabilir. *Baykal* adı büyük bir ihtimalle, bu kavim adı ile ilgilidir.

Moğol Veya Mongol<Mong İl "Saf Adam"

Paşa'nın bu etimolojisi, Türkçe (Osmanlıca) *bön* (geniz n'si ile), *bunamak* ve *bunak* (hepsi geniz n'si ile) kelimelerine dayanıyor. Ne var ki *Moğol* veya *Mongol*'lar Türk halkı olmayıp belki sadece Türklerle akraba bir kavimdir ve kendi dilleri vardır. Moğolca kavim adlarını Türkçeye göre izaha kalkışmak doğru olmaz. Kaldı ki Mongol adının bilinen daha eski şekli "a" ile *Manghol*'dur. *Gizli Tarih*'te bu şekilde geçen kelime daha eski bir *Manggol* şekline gider; başka bir deyişle, Klasik Moğolca *Monggol* adının aslı "a" ile *Manggol* olmak gerekir. T'ang sülalesi (618-906) vekayinamelerinde geçen ve *Manggol* adının Çin kaynaklarındaki en eski şekli sayılan *Meng-ku* kabile adı da kelimenin ilk hecesindeki ünlünün yuvarlak değil, düz olduğunu gösterir.

Ariyen'ler, Ârîler < Âr-lar "Erler"

Türklerin Mongoloid olmayıp Avrupalılar gibi beyaz ırka, beyaz ırkın en önemli bölümü sayılan Ârî'lere mensup bulunduğunu, hattâ beyaz ırkın ataları olduğunu iddia eden Enver Paşa bu iddiasını kanıtlamak için bir de etimoloji yapıyor.[21] Ona göre, *Ariyen* (Aryan) kelimesinin anlamı, Avrupalıların ileri sürdükleri gibi "hür" veya "soylu" değildir; çünkü *Ariyen* kelimesinin kökü "insan, erkek, hür adam" anlamındaki Türkçe *er, ar, ir* ve *ayr (air)* kelimesidir; başka bir deyişle, *Ârî'ler*, "erler", yani "Türk erleri" veya kısaca "Türkler" demektir!

Aryan kelimesi üzerinde, *İran* ve *Irak* adlarının etimolojileri dolayısıyla, daha önce durmuştuk. Kelimenin kökü Sanskritçe *arya*'dır. Türkçe olmasına imkân ve ihtimal yoktur. "Erkek, adam" anlamındaki Türkçe kelime Eski Türkçede ve Türk dillerinin çoğunda "e" ile *er*'dir. Moğolca karşılığının da "e" ile *ere* olması bu kelimedeki ünlünün aslında "e" olduğunu gösterir. Kelimenin Çuvaşça *ar* şekli ile Tatarca ve Başkurtça *ir* şekli yenidir ve kurallı olarak daha eski bir *er* şekline gider. *Er* kelimesinin *ayr* şekli ise Türkçenin eski veya yeni hiçbir lehçesinde mevcut değildir.

Bulgar <Bolgar <Volga Er'leri

Enver Paşa, *Ariyen* kelimesinin Türkçe *er*'den türemiş olduğu iddiasını kanıtlamak için Türkçe kavim adlarının çoğunun terkibinde bu *er* kelimesinin bulunduğunu ileri sürüyor ve örnek olarak da Tatar, Bulgar, Macar, Songar, Ongar gibi kavim adlarını veriyor. Bu arada yaptığı etimolojiler içinde en ilginci yukarıya aldığımız *Bulgar < Volga er-i* açıklamasıdır.[22]

"Amazon= Amma uzun" türünden olan bu etimoloji, doğal olarak, kabul edilemez. Bir kez, *Volga* adı Rusçadır; Türkler bu ırmağa *Etil* diyorlardı. Sonra, *Bulgar* adına Bizans kaynaklarında daha V. yüzyıl olayları dolayısiyle rastlıyoruz: *Boulgaroi, Boulgaria* vb. gibi.

Şüpheli olmakla beraber, *Bulgar* adının Eski Türkçe *bulga-* (bulamak) fiilinden geldiği ve "karışık" (etnik bakımdan) anlamında olduğu genellikle kabul edilmektedir.[23]

Tevrat'taki Togharma ve Türkler

Enver Paşa, Türklerin kökeni ile ilgili yazılarının ikincisinde, Türklerin beyaz ırka mensup kavimlerin en eskisi olduğunu vurguladıktan sonra iddiasına kanıt olarak Tevrat, Herodotos, vb. gibi en eski kaynaklarda geçen bazı özel isimleri gösteriyor ve bunların Türk kelimesinin değişik biçimleri olduğunu iddia ediyor.

Bu isimlerden birincisi Tevrat'taki *Togharma* veya *Togarma*'dır. Yâfes'in torununun adı olan bu kelime, Enver Paşa'ya göre, daha eski bir *Torgharma* şekline gider; ilk hece sonunda "r" sesi "mürur-u zaman ile" düşmüştür; *Torghar* veya *Torgar* "Türk erleri" demektir; kelime sonundaki *-mâ* ise İbranice fazla bir sözdür.[24]

Vaktiyle Tarihçi Hammer tarafından ileri sürülmüş olan bu görüş bugün için sadece tarihî bir değer taşır. *Torghar*'daki "r" niye düşsün gibi dilbilimsel sorulardan önce "Türkler niçin *Yâfes*'in soyundan gelsin?" veya "*Yâfes* de kimdir?" diye sormak gerekir.

Herodot'taki Turkios'lar (?) ve Iurkai (Yurkae= Tyrkae)ler

Enver Paşa, Herodotos'un Türklerden *Turkios* (Fransızca *Tourgious)* diye sözettiğini ileri sürüyor. Oysa Heredotos'ta böyle bir kavim adı yoktur. BencePaşa'nın *Turkios* diye naklettiği kavim ismi IV. Kitapta ismi geçen *Tauri* kavminin oturduğu *Taurika* yarımadasının adından kaynaklanmıştır.

Atatürk'ün bir suali (1934 yılında) :

— Sen eski grekçe biliyor musun? Homeros'un destanlarını okuyup anlıya bilir misin?

Yüzüm kızararak bilmediğimi itiraf edince, şu derin öğüdü verdi:

— Homeros'un destanları Türkçenin en eski kitaplarıdır; en eski Türkçe eserleri okumadan, tetkik etmeden hiç bir şey yapamazsınız.

İkinci kurultayda, «Türkçenin Hint - Avrupa dilleri ile mukayesesi» üzerine okuduğum etüdün tenkidini bu öğüdün içinde buluyordum. O andan başlıyan homerik grekçeyi tahsilim önüme yeni ufuklar açtı: Ölümsüz Şefin bu görüşünde de deha damgası vardı.

Gerçek, eğer yıllardan beri inanıp üstünde araştırmalar, irdemler yürüttüğümüz dâva doğru ise; eğer Türk dilleri ailesi ile Hint - Avrupa dilleri ailesi aynı anadilden çıkıp gelişmiş ise; bu iki ayrı aile gibi görünen dillerin cümlesi tek bir aile olmak lâzım gelmez mi? Yani, en başta, belki on bin yıl önce, belki de bundan daha eski bir zamanda, Orta - Asyada, bir ulus yetişip ilk kültürü: avcılıktan sonra çobanlığı ve çiftçiliği, çapulu talanı (savaşı, harbi), aynı zamanda resmi, ideografiyi, müziği, dansı, masalı, destanı... yaratabilmiş; Çine, Hinde, o zamanlar lâtif iklimi olduğu anla-

Üstte: "Türk Dil Kurumu Gramer Kolbaşısı" Ahmet Cevat Emre'nin Türkçenin Yapılışı: Mukayeseli Türk Gramerine Hazırlık İrdemleri *(İstanbul: TDK Yay., 1942) adlı kitabının Giriş'inden.*
Sağ yanda: aynı uzmanın (!) Türkçeyi Indo-Européenne dillerle birleştiren bildirisinin kapağı.

TÜRKÇENİN HİNT-AVRUPA DİLİ
ile
MUKAYESESİ

İKİNCİ DİL KURULTAYINDA OKUNAN TEZİN
ŞEMATİK HULÂSALARI

YAZAN :
AHMET CEVAT

Tez okunurken bu hulâsanın
elde bulundurulması rica olunur

1934
İSTANBUL
DEVLET MATBAASI

ARAPÇANIN
TÜRK DİLİYLE
KURULUŞU

II

I Fasikül

Yazan
Prof. Naim Hâzım ONAT
Türk Dil Kurumu Genel Merkez Kurulu Üyelerinden

İSTANBUL 1949 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Prof. Onat'ın Arapçanın aslının Türkçe olduğunu kanıtlamak (!) için yazdığı iki büyük ciltlik Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu *adlı kitabının II. cildinin I. fasikülünün kapağı.*

Enver Paşa'nın Roma müelliflerinden Plinius ile Pompennius Mela'dan naklen verdiği *Turkak* (Turcaque) kelimesinin asıl da büyük bir ihtimalle Herodot'taki *Iyrkai*'lerdir. Heredot tarihinin IV. kitabında Skyth boylarından biri olarak zikredilen *Iyrkai*'ler bazı müelliflerce *Tyrkae*'ler şeklinde tashih edilmiş (!) ve bunların adı böylece Türk'lerle birleştirilmiştir! Bu eşitlemenin bugün için herhangi bir bilimsel değeri yoktur.

Gaulois <Gal (Galle), Galat (Galate) <Kalat = Kalaç (Halaç)

Enver Paşa, *Histoire populaire de la France* adlı bir kitapta Fransızların ecdadı olan *Gaulois*'ların esasen Asya'nın Belh *(Bactriane)* halkından oldukları yolunda bir nottan hareketle *Gaulois* adını *Kalaç (Halaç)* Türk kavim adı ile birleştiriyor ve böylece Fransızları da Türk asıllı yapıyor! Paşa'nın bu eşitlikte Türkçe *k*'ya karşılık Fransızca *Galle*'de "g" bulunmasını Türkçe *kel* = Fransızca *gale* "uyuz" etimolojisi ile kanıtlaması da ilginçtir. Bu sonuncu etimoloji Fransızların Türklerle değil, fakat İranlılarla akrabalığına kanıt olabilir; zira *kel* kelimesi Türkçe değil, Farsçadır!

Latince Ogust, Ogüst = Türkçe Oğuz

Enver Paşa'nın ilginç etimolojilerinden veya eşitlemelerinden biri de Latince *Ogust* "yüce, muhteşem" ile Türkçe *Oğuz* adını birleştirmesidir. Paşa'ya göre, Latince *Ogust* veya *Ogüst* kelimesi ile Türkçe *Oğuz* hem eşsesli (hem-lafz) hem de eşanlamlı (hem-ma'nâ)dır.

Bu da tümüyle bilim-dışı bir etimoloji. Çünkü Fransızcası *auguste* (ogüst) olan kelimenin Latince aslı *augustus*'dur ve bu *augere* "artmak, çoğalmak, yücelmek" mastarından gelir. Türkçe *Oğuz* kavim adı ise aslında "kabileler" anlamına bir kelime idi (Orhon Kitabeleri'ndeki *Tokuz Oğuz* "Dokuz Oğuz" kavim adı Çince'ye daima "Dokuz kabile" tarzında tercüme edilmiştir).

Taurus, Tauros (Toros) <Türkçe Tor "Dağ" + -us (Yunance ek)

Enver Paşa, Strabon'daki *Tauros* (*Toros* dağları) adının da aslında Türkçe *tor* "dağ" kelimesi ile Yunanca (ve Latince) *-os, -us* ekinden oluştuğunu iddia ediyor. Bu etimoloji de uyduruktur; çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkçede "dağ" anlamına bir *tor* (veya *tur*) kelimesi yoktur. Osmanlıcadaki *tûr* "dağ" kelimesi Türkçe değil, Arapçadır.

Cet'ler, Sak'lar, Dak'lar ve Trak'lar

Enver Paşa'ya göre antik çağın bütün ünlü kavimleri Türk aslından veya Türk soyundandır; *Cet*'ler, *Sak*'lar, *Dak*'lar, *Trak*'lar vb. hep böyledir.

Tarihçi değiliz. Ancak, Enver Paşa'nın *Cet*'ler hakkında verdiği bilgilerden bunların bizim *Get*'ler diye bildiğimiz Herodotos'ta *Getai*'ler diye anılan kavim olduğu anlaşılıyor. Herodotos, *Getai*'lerin Tuna havalisinde *Thrak*'lara komşu olarak yaşıyan bir kavim olduğunu kaydeder. Enver Paşa, bu kavim adının başındaki "g" sesini "c"yi değiştiriyor ve *Cet* adını böylece Çin kaynaklarındaki *Yeta*'ların (Eftalit, Ak-Hun) adına yaklaştırıyor. Yunanca *gamma*'nın "e" önünde "c" sesini temsil etmesi imkânsızdır. Ayrıca, Çinlilerin *Cet* veya *Get* gibi "c" veya "g" ile başlayan bir kavim adını niçin *Yeta* şeklinde yazdıkları da izah edilemez.

Enver Paşa en eski zamanlardan beri Hazar ötesinde oturan halklardan *Massaget*'ler ile *Sak*'ları da Türk aslından sayıyor. Oysa *Massaget*'lerle *Sak*'lar veya *Saka*'ların Skyth yani İrani asıllı kavimler oldukları anlaşılmıştır.[24]

Enver Paşa, antik çağda Tuna kuzeyinde *Dakia* diye adlandırılan bölgede oturan Dak'ların da aslen Türk olduğunu ileri sürüyor. Ona göre bu kelimenin aslı *Dayc* veya *Dayk* olup daha sonra *Dak* şeklinde kısalmıştır. Dahası var: Bugünkü Alman kavminin adı olan *Doyç* da bu Dayc kelimesinden gelir; yani Türklerle Almanlar aynı ırktan veya soydaştırlar!

Enver Paşa'nın bu iddialarının gerçekle bir ilgisi yoktur. *Dakya*'lılar, *Get*'ler veya *Getai*'liler gibi, *Thrak* kabilelerinden idiler ve bir Hint-Avrupa dili konuşuyorlardı.

Bugünkü *Deutsch* kelimesinin de eski *Dakya*'lıların adı ile bir ilgisi veya ilişkisi yoktur. *Deutsch* adı, bilindiği gibi, "halk, kabile" anlamındaki Eski Yüksek Almanca *thioda*(=Gotça *thiuda*, Anglo-Sakson *theod*) kelimesinden, daha doğrusu, bu kelimenin *-isc* ekli eski sıfat şeklinden gelir.

Trak veya Terak'lar = Türk'ler

Get'ler, Saka'lar, Dak'lar vb. gibi birçok eski kavmin Türk soyundan olduğuna inanan Enver Paşa'nın adlarını *Trak* veya *Terak* biçiminde yazdığı *Thrak*'ların Türklüğünden herhangi bir şüphesi olamayacağı açıktır. Nitekim Paşa bu konuda aynen şöyle diyor: "*Trak* tabirinin *Türk* kelimesinden münharif (yoksa *muharref* mi?) olduğuna asla şüphe edilmemelidir". Paşa'nın fikrince *Trak* adında "t", "r" ve "k" seslerinin bu sıra ile bulunması bu adın Türk adı ile bir ve aynı olduğunu isbata yeter de artar bile!

Enver Paşa yalnız bu kavimlerin değil, *Pelaj*'lar (*Pelasg*'lar) ve *Kokon*'lar (Herodotos'a göre *Kikon*'lar) gibi kadim Yunanistan ve Trakya halklarının da Türk asıllı olduklarından "asla şüphe etmiyor". Kanıtları da bu kavimlerin Grekçeden ayrı "yabancı bir dil" konuşmuş olmaları, Herodot ve Strabon gibi eski kaynaklarda "cengâver ve göçebe" bir halk ve - hepsinden daha da önemli olarak- "Barbar" evet "Barbar" diye anılmış olmalarıdır.

Enver Celâlettin Paşa'nın etimolojileri işte bunlar ve bunlar gibi değinmek gereğini duymadığımız daha birkaç eşitleme. Yazımızın başında da belirtmiş olduğumuz gibi, bu etimolojilerin hemen hiçbirinin bilimsel değeri yoktur. Ancak önemli olan bu etimolojiler değil, bunların altında yatan, daha doğrusu bu etimolojilerin yapılmasına neden olan, görüş veya görüşlerdir. O görüş de şudur: Türkler, Avrupalıların sandığı gibi Mongoloid olmayıp beyaz ırka mensupturlar; bu ırkın en seçkin şubesi olan Ârîlerdendirler, hatta Ârî'lerin ve bütün beyaz ırk mensuplarının atalarıdırlar. Ne ilginçtir ki I. Dünya Harbi'

Samih Rifat Bey'in Türkçede Tasrif-i Huruf Kanunları ve Tekellümün Menşei *adlı kitabının kapağı.*

(Türk Tarih Kurumu kitaplığındaki bu nüshayı müellif Yusuf Akçora'ya ithaf etmiştir ve imzalamıştır. Fotokopide görünmeyen bu sunuş yazısı şöyledir: *"Türklüğün en muhterem pîşvâlarından muhterem mütefekkir ve üstâdımız Yusuf Akçora Beyefendiye takdim, 15 Mayıs 338, Samih Rifat")*

Samih Rifat Bey'in kitabının son sayfasından:

"Ben, lisanların sonradan tahmin edildiği gibi muhtelif köklerden çıktığına kani değilim. Lisanlar, mutlak vâhidü-l-menşe (tek kökten)dir. Elimde Ârî ve Sâmî lehçelere ait birçok cezirler, kelimeler vardır ki Türkçeleriyle hemasıldır. Bunları da ikinci bir raporumla hey'et-i fâzılânelerine yine yakında arz edeceğim. Tâbi olduğu menşeî kaidelerden pek çoğunu Türkçemizde bulduğumuz Ârî ve Sâmî cezirler, bize Türk'ün asâleti nerelere vardığını ilmen isbat edecektir.

Efendiler!

Türk ilk edvâr-ı hilkatte [yaradılışın ilk devirlerinde] yaşıyordu. Müntehâ-yı haşre kadar yine yaşayacak ve asâletini muhâfaza edecektir..."

nin son yıllarında (1917-1918) Enver Celâlettin Paşa tarafından ileri sürülmüş olan bu görüş, bu tarihten üç-dört yıl sonra, 3 Nisan 1922'de, yani Sakarya Savaşı ile Başkumandanlık Savaşı arasında, Ankara'da Paşa'nın damadı Samih Rıfat Bey tarafından bir dil türeyişi teorisi olarak savunulacak ve 30'lu yılların başlarında da Cumhuriyetimizin ilk döneminde hâkim olan resmî tarih ve dil tezlerimiz olarak ortaya çıkacaktır. Gramerci Ahmet Cevat Emre Türkçenin Hint-Avrupa dili olduğunu isbata çalışırken, Naim Hazım Onat da Türkçeyi Sami dilleri ile karşılaştıracak ve Arapçanın aslının Türk dili olduğunu iddia edecektir.

---

[1] *Tarih ve Toplum*, Sayı 1, s. 16.

[2] *Moğolların Gizli Tarihi* (E. Haenisch ve S. Kozin'den çev. Dr. Ahmet Temir), Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Ankara 1948.

[3] Bkz. mes. Prof. Akdes Nimet Kurat, *Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara 1972, s.

[4] *Tarih ve Toplum*, Sayı 1, s. 17.

[5] *Türk Ansiklopedisi*, Turan maddesi.

[6] H. Ritter, *Firdevsî* (İslâm Ansiklopedisi) maddesi.

[7] Bkz. mes. Emel Esin, "İslâmiyetten Önce Türk Kültür Târihi ve İslâma Giriş", *Türk Kültürü El-Kitabı*, İstanbul 1978, s. 26.

[8] *Tarih ve Toplum*, Sayı 1, s. 18.

[9] Aynı yer.

[10] Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, S. 542.

[11] *Tarih ve Toplum*, Sayı 1, s. 18.

[12] Bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, İran maddesi.

[13] *Tarih ve Toplum*, Sayı 1, s. 18.

[14] Herodot, III, 117; Strabo, *The* Geography *of Strabo*, tr. by H. C. Hamilton, Esq., c. II, London 1856, s. 218.

تورکجه ده

تصریف حروف قانونلری

و

تکلمك منشأی

آنقره معارف وکالتی تألیف وترجمه هیئتنده ۳ ... ۱۳۳۸

تاریخنده سامح رفعت بك طرفندن اوقو...

—۱۱۰—

مرام ایدهجکلرینی تخمین ایتمك ندن عقله توافق ایدهمیهجك بر حال اولسون !

بن ، لسانلرك صوکرمدن تحمین ایدلدیکی کبی مختلف کوکلردن جیقدیغنه قانع دکلم. لسانلر ، مطلق وحیدالمنشأدر. المده آری وسامی لهجهلرمعائد برچوق جذرلر ، کهلرواردرکه تورکجهلریله هم اصلدر.

بونلری ده ایکنجی بر رایپورمله هیئت فاضلانهلرینه یافیده عرض ایدهجکم. تابع اولدیغی منشأی قاعدهلردن پك چوغنی تورکجه مزده بولدیغمز آری وسامی جذرلر ، زهتورکك اصالتی نرهلره واردیغنی علماً اثبات ایدهجکدر .

افندیلر !

تورك ایلك ادوارخلقنده یاشایوردی . منتهای حشر مقدرینه یاشایهجق و اصالتی محافظه ایدهجکدر .

ایضاحاتم هیئت علیهلرینی لزومندن فضله تعجیز ایتمش اولهجقلر. بوایضاحاته ختام ویردیکم صیراده یا استقرا آلمك قبولی ، یاخود اونلرك علمی دلیللرله ردیفه جاتمك ایچون طبیعی براحتیاجدر.

هیئت علیهلری حضورنده نلی حرمتلرینی تکرار ایله سکوت ایدیوزم محترم افندیلر !

سامح رفعت

[15] Mirza Bala, *Hazer* Denizi maddesi *(İslâm Ansiklopedisi).*

[16] *The Geography of Strabo*, c. II, s. 218.

[17] *Tarih ve Toplum*, Sayı 1, s. 18.

[18] Aynı yer.

[19] Friedrich Hirth, "Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk", s. 7.

[20] W. Barthold, *Baykal* maddesi (İslâm Ansiklopedisi).

[21] *Tarih ve Toplum*, Sayı 1, s. 18.

[22] Aynı yer.

[23] Prof. László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971, s. 121.

[24] Skyth'lerin Türk olmadıklarının en açık kanıtı Herodotos'un anlamlarıyla verdiği şu Skyth kelimeleridir: *arima* "tek", *spu* "göz" (IV. Kitap, 27). "Arimaspes" İskitlerin kuzeyinde yaşayan "tek gözlü" bir kavim.

Alpay Kabacalı

TÜRKİYE'DE YAZARIN KAZANCI

2. BASKI

●

İlk baskısı basında geniş yankılar uyandırmıştı:

"Yalnız yazarları değil, herkesi ilgilendiren bir konu."

"Bir roman gibi okunan bu eser, üniversitelerin bile başlatamadığı edebiyat sosyolojisi çalışmalarına bir başlangıçtır."

●

DEĞİŞEN DÜNYA YAYINLARI: P.K. 764 Sirkeci-İstanbul

TÜRKİYE GENEL DAĞITIMI: İstanbul: YA-DA A.Ş. Dr. Şevki Bey Sok. Divanyolu Tel: 520 74 72 Ankara: YA-DA A.Ş. Konur Sok. 17/5 Kızılay Tel: 18 90 99 İzmir: DATİC İkinci Beyler Numanzade Sok. 27/A Konak Tel: 13 87 86

II. Abdülhamid'in Bir Tayin Beratı

Çevrimyazı ve Çeviri:
ORHAN ŞAİK GÖKYAY

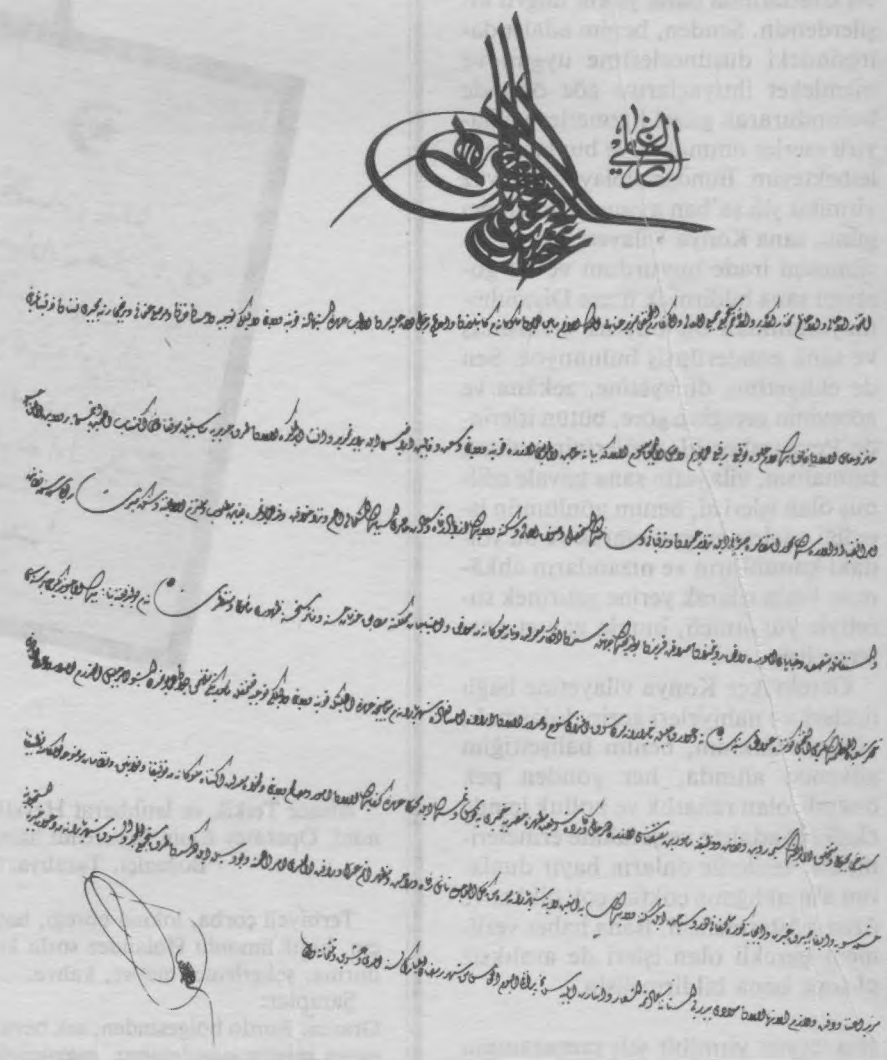

İftihârü'l-ealı ve'l-eâzım, muhtârü'l-ekâbir ve'l-efâhım, müstecmiü'l (I) maâlî ve'l-mekârim, el-muhtass bi-mezîd-i inâyetü'l-melik ed-dâim mabeyn-i hümâyûn-ı mülûkânem kâtiblerinden ve eâzım-ı ricâl-i aliyyemden olup uhde-i istîhâline Konya vilâyeti vâliliği tevcîh ve çeşbân kılınan ve murassâ ve birinci rütbe mecîdî nışân-ı zîşânlarını (II) hâiz ve hâmil olan Fâik Bey -dâme ulüvühu-tevkî-i refî-i hümâyunûm vâsıl olıcak ma'lum ola ki beyâna hacet olmadığı üzere Konya vilâyeti vüs'at ve kabiliyyet-i erâzîsi ile beraber temdîd ve inşâ edilmekde olan turuk-ı hadîdîyye münâsebetiyle mevkıen dahi iktişâb-ı ehemmiyet etmiş bir vilâyat olmak hasebiyle (III) emr-i inzıbât ve idâresinin mihver-i intizâmda cereyânı ile tezâyüd-i umrân ve terakkıyâtı mesâilinin istihsâl ve sunûf-ı ehâli ve sekene-i vilâyetin izdiyâd-ı refâh ve saâdet-i halleri esbâbının istikmâli ehemm ve nezd-i hilâfet-vefd-i hümâyûnumda be-gayet matlûb ve mültezem olduğuna ve sen ki müşârünileyhsin, sen ki fetânet (IV) ve istikametle muttasıf ve habâyâ-ı umûra vâkıf reveyyetmendân-ı sadâkat-karînden bulunduğun cihetle senden efkâr-ı ma'delet-disâr-ı mülûkâneme muvâfık ve ihtiyâcât-ı memlekete mutâbık hıdemât-ı hasene ve meâsir-i müstahsene zuhûru me'mul ve muntazar-ı (V) şâhânem bulunduğuna binâen bin üç yüz yirmi bir senesinin şehr-i Ş a'bânü'l-muazzamının yirmi altıncı gününde avâtıf-ı seniyye-i şâhâne ve avârif-i celîle-i tacdârânemde şeref-efzâ-yı sünûh ve sudûr irade-i ihsan-âde-i şehri-yârânem mûcibince uhde-i reviyyetine Konya Valiliği tevcîh kılınmağla me'mûriyyetini mutazammın divân-ı hümâyûnumda işbu emr-i celîlü'l melzûm ısdâr ve i'tâ kılındı (VI). Sen dahi mecbûl ve mütehallık bulunduğun şîme-i reviyyet ve fetânet ve vazîfe-i me'mûriyet muktazâsı üzere her hâl ü kârda şerîat-i mutahhere-i Hazret-i Peygamberîye tevessül ve temessük ile muhavvel-i uhde-i kifâyetin olan umûr ve mesâlih-i vilâyeti dilhâh-ı ma'delet-i mülûkâneme tevfîkan ve kavânîn ve nizâmât-ı mevzûa ahkâmına tatbîkan (VII) hüsn-i tesviye ve ifâya sarf-ı gayret ve icâbına göre mülhakâtı devr ve seyâhat ile sekene-i vilâyetin saye-i emniyyet-vâye-i şehriyanemde min külli'l-vücûh nâil-i refâh ve râhat ve mazhar-ı etemm-i adl ü re'fet olmaları emr-i ehemmine ve bu vesîle ile herkesden taraf-ı mestecmiü'l-mecd ve'ş-şeref-i şehriyânâme ve daâvat-i hayriyye isticlâbına (VIII) mezîd-i i'tinâ ve dikkat ve lâzimü'l-inha olan umurı peyderpey âstâne-i saadetime iş'âr ve işaret eyleyesin. Tahrîren fi'l-yevmi'l-hamîs min şehr-i ramazân'il-mübârek li-seneti ihdâ ve işrîn ve selâsemie.

Yücelerin öğüncesi, ulıuların seçmesi, bütün büyüklükleri üzerinde toplamış olan, Mabeyn-i Hümayun kâtiplerinden ve büyük devlet adamlarından olup lâyık görülerek uhdesine Konya Vilayeti valiliği verilen, murass' Osmanî ve birinci rütbe Mecîdî nışanlarını taşıyan Faik Bey,

Bu buyruğum sana ulaşınca söylemeğe gerek yoktur ki Konya Vilayetinin toprakları geniş ve verimlidir.

Bununla birlikte uzatılıp yapılmakta olan demiryolları dolayısıyla, yeri bakımından ayrıca önem kazanmış bir vilayettir. Bundan ötürü güvenliğinin ve idaresinin düzgün bir mihver etrafında yürütülmesi göz önünde tutulmalıdır; bayındırlığının gelişmesi yolları aranmalıdır; halkının ve vilayet ehalisinin refah ve mutluluğunun artması için çareler aranıp bulunmalıdır; bunları senden eksiksiz olarak istemekteyim.

Sen ki, adı herkesçe bilinen bir bey'sin; sen ki zekisin, doğrusun, işlerin içyüzülerini biliyorsun. Bütün bu sıfatlarında bana yakın doğru kişilerdensin. Senden, benim adalet dairesindeki düşüncelerime uygun ve memleket ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak güzel hizmetler ve hayırlı eserler ummakta ve bunları beklemekteyim. Bundan dolayı bin üçyüz yirmibir yılı şa'ban ayının yirmialtıncı günü, sana Konya Vilayeti valiliği verilmesini irade buyurdum ve bu görevini sana bildirmek üzere Divanıhümayunumdan bu buyruk çıkarılmış ve sana gönderilmiş bulunuyor. Sen de ehliyetine, dirayetine, zekâna ve görevinin gereğine göre, bütün işlerinde Peygamber Hazretlerinin yolunu tutmalısın, vilayetin sana havale edilmiş olan işlerini, benim gönlümün istediği adalete uygun olarak ve bu yoldaki kanunların ve nizamların ahkâmını kesin olarak yerine getirmek suretiyle yürütmeli, bunda gayret göstermelisin.

Gerektikçe Konya vilayetine bağlı ilçeleri ve nahiyeleri gezip dolaşmalı, vilâyet halkının, benim bahşettiğim güvence altında, her yönden pek önemli olan rahatlık ve bolluk içinde eksiksiz adalete ve şefakate ermelerini, bu vesile ile onların hayır dualarını almaklığıma çoktan çok dikkat ve özen göstermelisin. Bana haber verilmesi gerekli olan işleri de aralıksız olarak bana bildirmelisin.

Bin üçyüz yirmibir yılı ramazanının beşinci günü yazıldı.

Geçen (Haziran) sayımızda 445. sayfa son sütunda 13. satır yanlışlıkla çıkmamış. Şöyle olacak: "değerleri tanırız; bildiğimiz artar; unuttuk-" Düzeltir, özür dileriz.

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

F. MUHTAR KATIRCIOĞLU

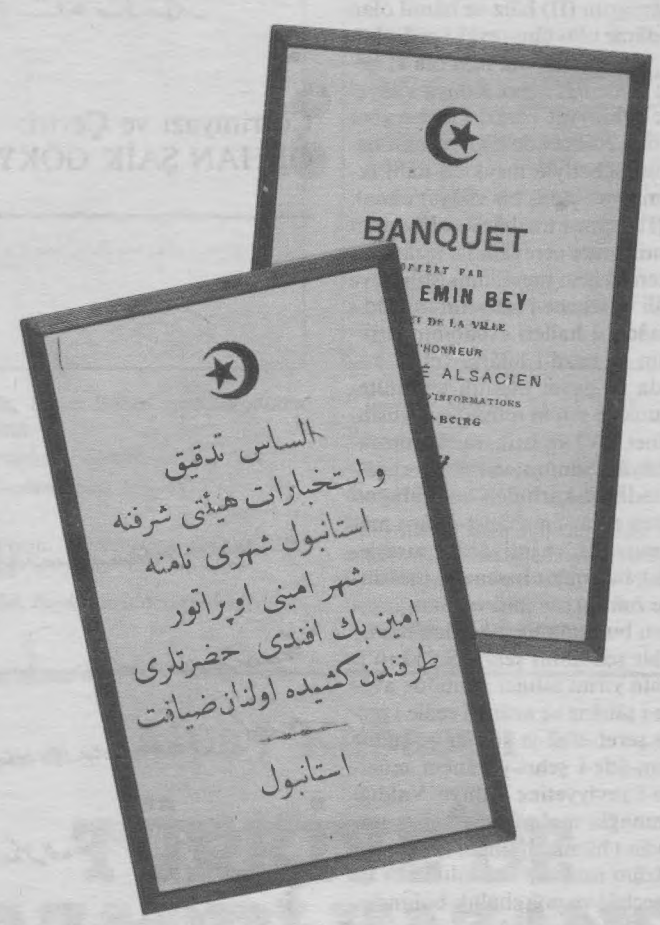

Alsace Tetkik ve İstihbarat Heyeti şerefine, İstanbul şehri namına, Şehremini, Operatör Emin Beyefendi hazretleri tarafından keşide olunan ziyafet.
- Boğaziçi, Tarabya, Tokatlıyan Oteli, 22 Eylül 1340 (1924)

Terbiyeli çorba, lokma böreği, haşlanmış ıstakoz mayonezli, pilavlı bıldırcın, hafif limonlu Holandez soslu kuşkonmaz, meyveli gato, kaymaklı dondurma, şekerleme, meyve, kahve.

Şaraplar:

Graves: Bordo bölgesinden, sek beyaz şaraptır. Muhtemelen çorba ve börekle şarap servise sunulmamış, mayonezli ıstakozla sofraya gelmiştir.

Mercurey: Burgogne bölgesinin iyi, fakat çelimsiz olan bu şarabı pilavlı bıldırcınla servis edilmiştir.

Saint Marsault: 1911 tarihli şampanya dondurmayla birlikte sofraya gelmiştir.

Muhtelif likörler

(F. Muhtar Katırcıoğlu Koleksiyonu'ndan)

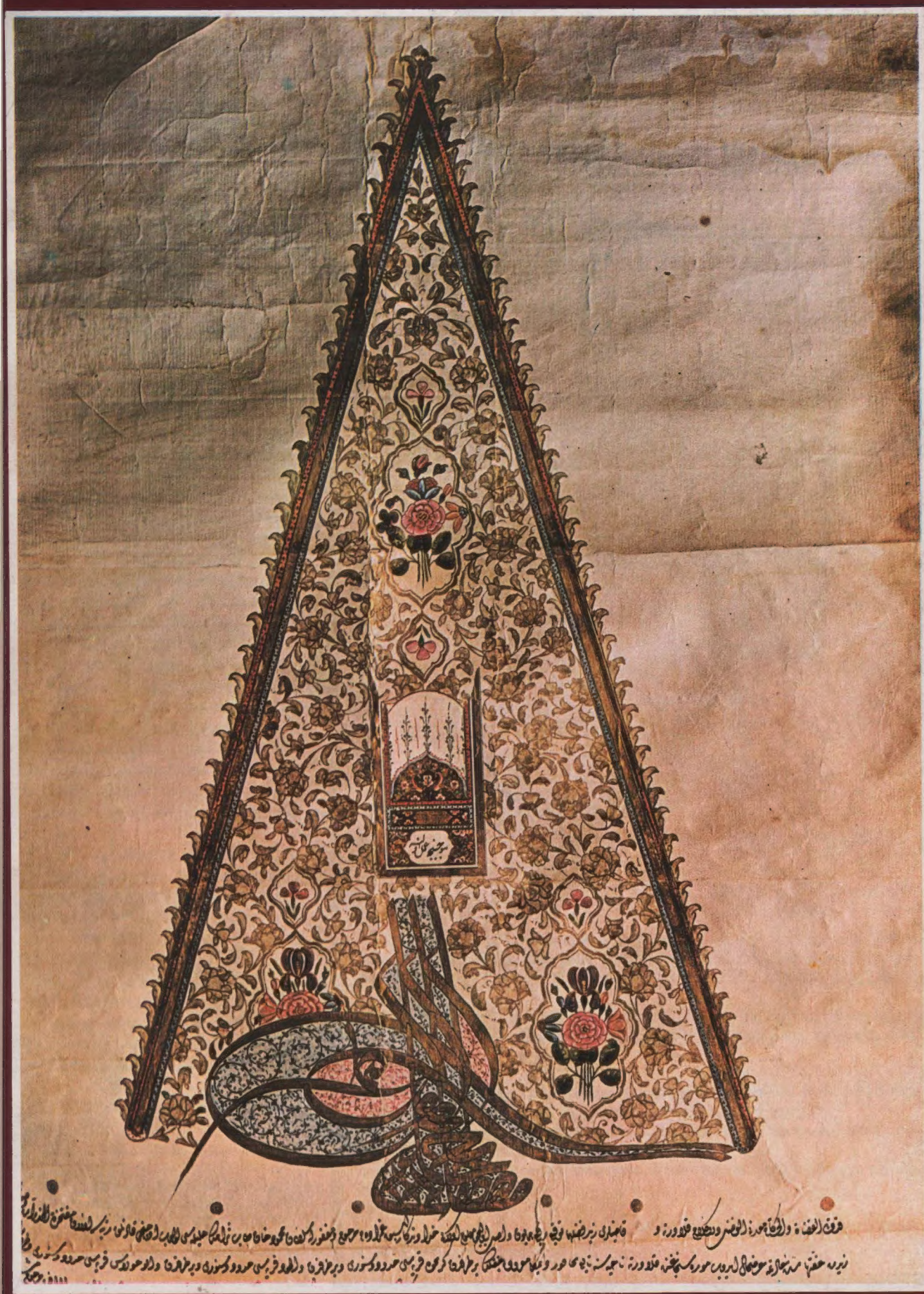

III. Mustafa'nın Tuğrası/ Suha Umur, Padişah Tuğraları (Cem Yayınevi), s. 265